

ZGODOVINA ZA VSE

leto VI, 1999

VSE ZA ZGODOVINO št. 1

ZGODOVINA ZA VSE

VSE ZA ZGODOVINO

VSEBINA

Zgodbe, ki jih piše življenje

Alenka Kačičnik Gabrič

**HENRIK SCHOLLMAYER LICHTENBERG, UPRAVNIK
POSESTVA SNEŽNIK**

5

Heinrich Schollmayer Lichtenberg, Verwalter des Großgrundbesitzes Snežnik

Dragan Matić

PRETEP V ŠANTLOVI VEŽI

13

Die Prügelei im Flur des Šantl-Hauses

Taja Kramberger

**MORALA IN PRAVILA OBNAŠANJA V DRUŽINSKEM
KROGU V LUČI MEŠČANSKIH BONTONOV**

25

Moral und Etikette im Kreis der Familie im Licht bürgerlicher Benimmbücher

Igor Grdina / Mitja Spreizer

**STARA PESEM - MOJSTROVINA VIKTORJA PARME
IN ZMAZEK IVANA CANKARJA**

42

Altes Lied - Viktor Parmas Meisterwerk und Ivan Cankars Machwerk

Mojca Šavnik

**VLADIMIR LEVSTIK IN IVAN CANKAR:
ALI SKRIVNOST JE ŠE VEDNO ŽIVA**

55

Vladimir Levstik und Ivan Cankar: Das Geheimnis lebt weiter fort

Tone Kregar

MILAN HODŽA IN SREDNJA EVROPA

76

Milan Hodža und Mitteleuropa

Primož Kočar

LE KAKO JE MOGOČE USKLADITI
VELIČINO TEGA DUHA S TO KLAVRNO IGRO
NJEGOVEGA TELESNEGA BITJA?

92

S knjižne police

Aleksander Žižek

KO SE KORENIN ZAVEMO

97

(Katarina Kobilica, Andrej Studen: Volja do dela je bogastvo...)

Aleksander Žižek

SNAGA IN RED VZDRŽUJETA SVET

98

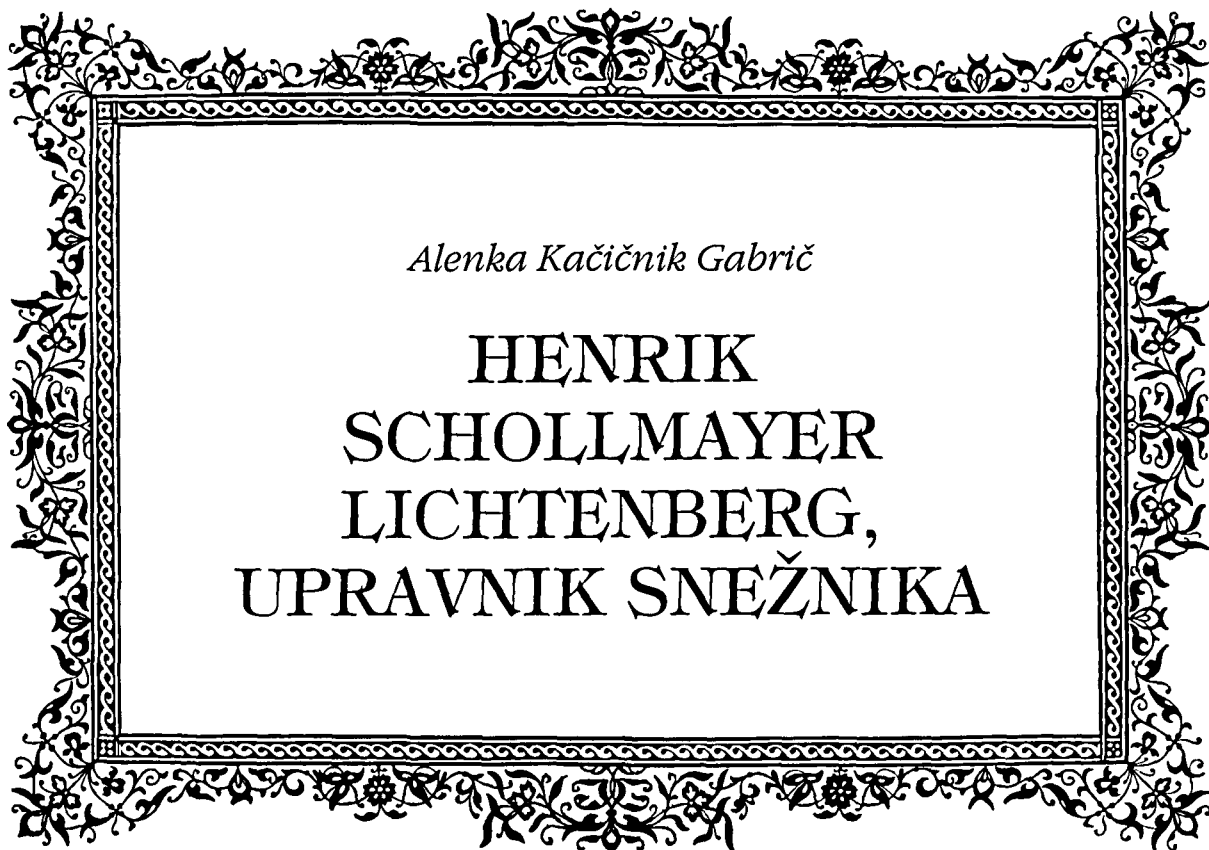
(Georges Vigarello: Čisto in umazano...)

Aleksander Žižek

VSE, KAR STE VEDNO ŽELELI VEDETI O LISTINAH

98

*(Božo Otorepec, Dragan Matić: Izbrane listine Zgodovinskega
arhiva Ljubljana 1320 - 1782...)*

Alenka Kačičnik Gabrič

HENRIK
SCHOLLMAYER
LICHTENBERG,
UPRAVNIK SNEŽNIKA

Leta 1853 je veleposestvo Snežnik na dražbi kupil nov lastnik, knez Otto Viktor Schönburg-Waldenburg, plemič, doma na Saškem.¹ Svojega novega posestva ni nikoli obiskal, saj je že nekaj mesecev kasneje umrl. Njegova družina ni o nakupu Snežnika vedela ničesar, po njegovi smrti pa ga je podedoval njegov tretji sin, ki sprva ni vedel niti, kje se posestvo nahaja. Ko ga je končno našel, se je moral soočiti z dejstvom, da je bilo posestvo osiromašeno, gozdovi izropani lesa, stalež divjadi izredno nizek. Posesti se je poznalo slabo gospodarjenje zadnjih let.² Novi lastnik je bil očitno dovolj finančno močan, da se ni ustrašil stroškov, saj se je zavedal, da bo moral veliko investirati, če bo hotel, da bo veleposestvo spet postalo donosno. Obnove gradu in gospodarstva se je lotil natančno in sistematično, pri tem pa sta mu veliko pripomogla za

delo upravnikov gozdnih posesti posebej šolana Jožef von Obereigner in Henrik Schollmayer-Lichtenberg.

V snežniških gozdovih ljudje dolgo časa niso stalno prebivali. Skoraj do leta 1890 tukaj ni bilo cestnih povezav in naselij. Pivko na jugovzhodu so z Loško dolino na severovzhodu vezala le slaba pota, primerna komaj za promet s tovorno živino. Glavnina gozdov je bila nedotaknjena, le robove so izkoriščali kmetje, pa tudi ti so si morali sami utirati poti.

Šele leta 1870 je bila v Leskovi dolini zgrajena prva gozdarska naselbina. Druga je kasneje zrasla na Mašunu. Prvo hišo so zgradili leta 1874. Gradbeni material so vozili po kolovozih s Snežnika, ker cest še ni bilo. Kmetje v dolini so vedeli, da prihaja s temi gradnjami konec njihovega do takrat neoviranega gospodarjenja v gozdu in se posebno z naselbino na Mašunu ni so mogli sprijazniti. Zato so se 24. avgusta 1874 zbrali iz več vasi in v četi z okoli 150 možmi krenili na pohod na Mašun. Gozdarsko stavbo, ki so jo takrat do tal porušili, so kasneje obnovili. V njej se je naselil gozdar Anton Satran. Po prvi svetovni vojni je stavba pogorela. Zaradi nepazljivosti so ga zažgale italijanske vojaške enote, ki so bile takrat nastanjene v njej.³

¹ Članek sem napisala med urejanjem gradiva, ki bo predvidoma priključeno k že obstoječemu fondu Graščina Snežnik. Gradivo, ki sem ga do sedaj popisala, sem v pričujočem članku citirala kot gradivo Gozdnega urada Snežnik, ker je do sedaj kot neurejeno to oznako tudi nosilo. Veliko gradiva je še nepopisanega in neurejenega, po že pregledanem pa se lahko nadajamo, da bo bogastvo virov ponudilo še obilo presenečenj.

² Vinko Sterle, *Fant, to pa so čakani in pol!*, Sežana, Žbrinca, 1994, str. 9 in str. 13.

³ *Prav tam*, str. 7.

Leta 1880 je bila zgrajena tretja gozdarska postojanka na Gomanjcih. Njen prvi prebivalec je postal gozdar Jože Novak. Četrto gozdarsko hišo so postavili v Jurjevi dolini. O divjadi v snežniških gozdovih je nekaj skopih podatkov napisal že Valvasor, precej kasneje pa je gozdar Sattran večkrat sporočal, da je divjad v hudih zimah v snežniških revirjih zelo trpela. Zaradi velikega števila jo je pomanjkanje hrane često prignalo tudi v dolino.⁴

Novi lastniki so bili na Saškem veliki industrialci, zato v začetku niso ne pričakovali, niti potrebovali velikega dohodka od posestva. Glavna gospodarska moč posestva je bil les. Skoraj 80 % posestva je bilo namreč poraščenih s strnjenimi gozdovi, zaradi večje nadmorske višine pretežno iglastimi. Posestvo je bilo zaradi upravljanja z gozdovi razdeljeno v več revirjev, glavno upravo pa so vodili na gradu. Zaradi leta 1848 razglašene zemljiške odveze so bili snežniški gozdovi v času, ko je posestvo kupil Schönburg - Waldenburg, močno obremenjeni s služnostnimi pravicami različnih oblik. Služnosti so pripadale skoraj štiridesetim naseljem. Reševanje spornih zadev je zaposlilo upravo in lastnika posestva za nadaljnjih nekaj desetletij, da so razrešili vse spore oz. zahtevke nosilcev servitutnih pravic in je zemljišče veleposestva postalo prosto servitutov.

Za razrešitev služnostnih pravic je knez Schönburg - Waldenburg žrtvoval približno eno tretjino posestva.⁵ Šele takrat so pravzaprav lahko začeli z načrtnim gozdarjenjem. Za izdelavo in nato prodajo polizdelkov ali celo nekaterih izdelkov (tavoletti, gajbice za izvoz sadja in zelenjave v Ameriko) so na Marofu v Loški dolini zgradili žago, ki je konec 70. let pogorela. Tudi tovarna metilnega alkohola v Leskovi dolini nikakor ni mogla delovati rentabilno. Po propadu jo je poizkusil ponovno usposobiti Francoz Bertrand, vendar spet neuspešno. Edini zanesljivi denar je tedaj pritekal od pridobivanja pepelike, pašnine in izdajanja dovoljenj za nabiranje drevesnih gob. Ker so bili vsi drugi poizkusi neuspešni, se je Jurij Schönburg - Waldenburg odločil za uvajanje urejenega gospodarjenja z gozdom in organizacijo dobičkonosne prodaje surovega lesa. Njegova prizadevanja je nadalje-

val sin Herman, ki je postal lastnik posestva po Jurjevi smrti 29. oktobra 1900.

Veliko pozornosti so Snežniški namenjali tudi divjadi in lovu. Lov je v preteklosti služil za preživetje ljudi (meso za hrano, kože za oblačila), kasneje pa se je začel spreminjati v razvedrilno in športno dejavnost. Lastniki lovišč in zemljiških posesti pri nas so bili večinoma tujci, domači prebivalci pa so jim morali služiti in med drugim opravljati tudi lovsko tlako kot gonjači, nosači ali rejci lovskih psov. Divjadi je bilo včasih dovolj po vsej Kranjski, ne le na Snežniku. Domači jeleni so takrat nosili izredna rogovja, ki so bila neredko težka preko 12 kg, po teži teles pa je bila takratna jelenjad daleč pod današnjim povprečjem. Na rogovje je brez dvoma vplivala bujna in raznovrstna paša, saj solnic in napajališč niso poznali, mogočno rogovje pa je jelen potreboval pri dnevni borbi za obstanek med številno divjadjo.⁶

Verjetno je bilo zaradi naravnih danosti na Notranjskem med ljudstvom največ lovske krvi, ki se je sprostila po revolucionarnem letu 1848. Ljudje so tako ali drugače prišli do orožja, gospodarjev ni bilo in začeli so se množični lovski pogromi, v katerih so včasih sodelovale cele vasi. Plen je bil velik, zato so veliko mesa, ki ga niso mogli sproti uporabiti sami, prodali. Zaradi zasičenosti trga je cena divjačini takrat zelo padla. Kljub poskusom države z izdajo lovskega patenta 1852 in graščinskih fevdalcev, da bi ponovno uvedli red, se je uničevanje nadaljevalo.

Po letu 1849, ko je lov dobil obliko zakupništva, je za gospodarje lastnih lovišč ponovno postala mikavna gospodarska korist, ki jo je dajala odstrelina.

Schönburg - Waldenburgi so bili veliki ljubitelji narave, večkrat so na Snežnik prihajali divjad le opazovat in občudovat. Vsako leto znova so opazovali jelenji ruk, včasih pa jih je premotil kakšen drug dogodek. 15. maja 1910 sta na primer, za spremembo, mladi gospodar Herman in njegov gost na lovu upravnik Henrik Schollmayer - Lichtenberg "zanemarila" prvotni namen in namesto tega ob 2. uri zjutraj opazovala, kako je čez nebo potoval Halleyev komet.⁷

⁴ Ivan Fabjan, *Snežniška jelenjad*, Lovca, XXXIX, 1956/57, št. 6, str. 162.

⁵ *Dnevnik princa Hermana pl. Schönburg - Waldenburga*, v tipkopisu, prevod, str. 7, objava v pripravi.

⁶ I. Fabjan, n.d., str. 162.

⁷ A(rhiv) S(lovenije), Gr.(aščinski) A.(rhiv) XVII, *Snežnik*, knj. 7, *Schneeberg und die Dynasten von Schönburg. Geschichte der Herrschaft Schneeberg in Krain, II. Band*, str. 62

*Henrik Schollmayer - Lichtenberg
s hčerko Margareto*

Moški člani družine so zelo radi lovili divjad, zato so si zelo prizadevali za dvig staleža divjadi v svojih gozdovih. Na posestvu Snežnik so lovili različne vrste divjadi, po takratni klasifikaciji nizko in visoko divjad. Posebej pomembni so bili jeleni, ki so spadali med visoko divjad, globoki in temni gozdovi na Snežniku pa so bili dom tudi drugim vrstam zveri, volkovom, risom, divjim mačkam in medvedom. Zadnjega risa so ustrelili leta 1869, nato pa so jih le še poredko srečali v tamkajšnjih gozdovih, volkovi pa so bili kar stalni prebivalci snežniških gozdov. Kljub vnetemu zasledovanju in odstrelu je bilo njihovo število ves čas približno enako, saj so se vedno znova priseljevali na Snežnik iz hrvaških in bosanskih gozdov.

Medvede so na Snežniku posebej ščitili. Lov na rjavega medveda je bil pridržan le lastniku posestva. Upleniti tako trofejo je bil dogodek za vsakega, še tako starega in izkušenega lovca. Ko se je res zgodilo, da je Herman Schönburg - Waldenburg 26. aprila 1893 z visoke preže uplenil

prvega medveda v Leskovem grmu pod hribom Grajšovka, ga je to tako prevzelo, da tega še nekaj let ni mogel pozabiti. Medved je bil moškega spola, dolg 2,3 m, tehtal pa je 220 kg. Leta 1905 je zato knez naročil kamnoseku Janezu Lekanu iz Starega trga, naj mu izdelata spominski kamen z napisom "Seine Durchlaucht Prinz Hermann von Schönburg - Waldenburg erlegten hier sehr starken Hauptbären am 26. April 1893" (Njegova visokost princ Herman von Schönburg - Waldenburg je tukaj 26. aprila 1893 položil kapitalnega medveda) in mu zanj plačal 33 kron in 12 helerjev.⁸ Po besedah današnjega oskrbnika gradu Snežnik spominski kamen še danes stoji v gozdu in označuje kraj ustrelitve. Majhen spominski kamen so postavili tudi v spomin na srečanje rednega gosta na Snežniku, Henrika Meklenburškega, kasnejšega princa Nizozemske, z medvedko, ki je s seboj vodila dva mladička, v Leskovem grmu 23. julija 1900. Posebej so bili namreč veseli dejstva, da je princ kljub napadu medvedke, ki se je bala za mladiče, ostal nepoškodovan.⁹

Zaradi prevelikega odstrela živali v preteklosti, posledično pa pomanjkanja divjadi v gozdovih, so si nekateri posestniki v svojih gozdovih omislili obore oz. ograjena gojišča za divjad, kjer so nato načrtno gojili določene živalske vrste za kasnejši odstrel. Po ministerialovem ukazu iz leta 1852 je bil lov v divjelih oz. oborah dovoljen le lastnikom. Pri nas je iz tega časa najbolj znana obora kozorogov, ki jo je v 90. letih 19. stoletja v okolici sv. Ane nad Tržičem osnoval dr. Julius Born. Leta 1891 je začel obnavljati tudi kolonijo jelenov v Jelendolu. Ena takih obor je bila še v Kokri, kjer je jelene ponovno naselil Gilbert Fuchs, lastnik gradu in posestva Hrib v Preddvoru. Graščina Planina je imela leta 1887 oboro z jeleni pri Planini in leta 1899 še eno na Javorniku. V letih 1891 -1894 je znana obora pri Puterhofu, knez Windischgrätz pa je svojo oboro za jelene osnoval leta 1912 na Pohorju.¹⁰

Znano oboro za gojenje jelenov so imeli od leta 1899 tudi na posestvu Snežnik v Leskovi do-

⁸ AS, Gozdni urad Snežnik, šk. 29, št. 444, Blagajna posestva Snežnik, računsko priložje za leto 1905 z izdatki, rubrika XXVII, lovski zakup, stroški in zaslužki pri odstrelu, B. 70.

⁹ AS, Gr.A. XVII, Snežnik, knj. 7, Schneeberg und die Dynasten..., str. 12.

¹⁰ Ema Umek, Zgodovina agrarnih panog, 1. zvezek, Ljubljana 1970, str. 472-473.

lini, imenovali so jo Zverinjak.¹¹ Graščina Snežnik je imenovala posebno komisijo, ki je 19. januarja 1899 odbrala primeren prostor za njeno izgradnjo. Graditi so jo pričeli takoj, narejena je bila 4. marca 1899. Sprva je zavzemala površino približno 10 hektarov.¹² Število jelenov se je v divjaku povečalo zaradi nakupov živali, zaradi tega, ker so se zatekale vanjo živali iz ostalega gozda, nekaj mladičev pa se je v obori že skotilo. Zato so površino obore povečali, zaradi sistematičnega in natančnega strokovnega dela pa je obora z jeleni odlično uspevala. Leta 1900 so v višje ležečih predelih snežniškega posestva poizkusili naseliti še gamse, ki pa se niso vživeli v novem okolju.¹³

O ustanovitvi obore za jelene zelo izčrpno pričajo zapiski Henrika Schöllmayerja - Lichtenberga. Bil je gozdar in gospodarstvenik, posebej priznan na področju razvoja in negovanja prebiralnih gozdov. Rojen je bil 23. novembra 1860 v Althofnu na Koroškem kot Henrik Etbin Schollmayer kmetijskemu strokovnjaku Francu in Korneliji, rojeni Costa, hčerki znanega domoznanca dr. Henrika Coste in sestri še bolj znanega slovenskega politika dr. Etbina Henrika Coste, po katerem je prvorojenec tudi dobil ime.¹⁴ Po šolanju v Ljubljani, na Češkem in Saškem, kjer je obiskoval gozdarsko akademijo, ter po opravljenem izpitu za samostojno gozdno gospodarstvo je bil sprva zaposlen na področju Gmundenske državne gozdne direkcije, nato kot vodja parne žage Karla Novaka v Slatini (današnja Romunija). Od 15. marca 1884 je bil v službi na veleposestvu kneza Schönburg - Waldenburga na Snežniku, sprva kot višji gozdar in oskrbnik gozdnega revirja Mašun. Na Mašunu je bil 19. avgusta 1891 pri eksploziji dinamita poškodovan. Nesrečo je sicer preživel, ker je knez Jurij Schönburg - Waldenburg organiziral prevoz bolnika v ljubljansko bolnišnico.¹⁵ Izgubil pa je desno oko in od takrat nosil trak preko njega. Leta 1903 je kot upravitelj celotnega snežniškega posestva nasledil svojega tasta Jožefa Obereignerja. Leta 1904 ga je posvojila Vi-

ljemina Lichtenberg, starejša grofica iz sosednjega gradu Koča vas, ki ni imela svojih otrok. V adoptivni listini se je Schollmayer obvezal, da bo skrbel za njo do smrti, potem pa bo podedoval njeno posestvo. Prevezel je tudi njen plemiški naslov in priimek, zato se je od takrat podpisoval Schollmayer Lichtenberg. Čezdajalno pogodbo sta grofica in Schollmayer sklenila leta 1906.¹⁶ Leta 1909 je Henrik Schollmayer - Lichtenberg postal direktor celotnega snežniškega posestva.¹⁷ Pri gospodarju in med delavci na posestvu je slovel po svoji natančnosti.¹⁸ S svojim delodajalcem se je zelo dobro razumel, celo tako, da mu je bil priča pri poroki z Marijo von Obereigner 21. julija 1887 lastnik veleposestva princ Jurij von Schönburg - Waldenburg, princesa Luisa in princesa Anna, žena in hči princa Jurija, pa sta bili krstni botri njunim otrokom.¹⁹

Schollmayerja so zanimala mnoga različna področja in tematike, ne le tista, ki so se strogo dotikala gospodarjenja na Snežniku. Trudil se je, da bi veleposestvo čim bolj povezal z ostalo državo in omogočil lažje in predvsem cenejše izkoriščanje njegovih bogastev, v prvi vrsti velikih, do takrat še neizkoriščenih količin lesa. Tako se je 3. junija 1903 udeležil sestanka v Trgovski zbornici v Ljubljani kot zastopnik posestva Snežnik,²⁰ ki je bilo kot možni veliki uporabnik zelo zainteresirano za izgradnjo načrtovane železniške proge od Rakeka do kranjske meje s Hrvaško. Po dogovorih s sestanka je nato pripravil podatke za izdelavo načrtov za izgradnjo železnice,²¹ ki naj bi potekala od priključka na južno železnico pri Rakeku do Prezida na hrvaški strani meje in bi pripomogla, da boj v konkurenci s pridelovalci mnogo cenejšega lesa v Bosni še ne bi bil izgubljen. Največji strošek pri prodaji rezanega lesa je bil namreč transport iz gozdov do porabnika, saj je bilo ponekod treba spraviti hlode tudi do 40 km daleč do najbližje železnice. Zaradi zmanjšanja zaslužka so se začeli prebivalci Loške doline in njene hribovite okolice izseljevati v tujino.

¹¹ Tudi danes se to področje v gozdu pri Leskovi dolini imenuje Zverinjak. Atlas Slovenije, Ljubljana 1992, karta 183, B 3.

¹² I. Fabjan, n.d., str. 161-167.

¹³ AS, Gr.A. XVII, Snežnik, knj. 7, Schneeberg und die Dynasten..., str. 14.

¹⁴ Stane Granda, Zadnji lastniki gradiča Koča vas in njihov družinski arhiv, Notranjski listi II, Cerknica 1981, str. 278-283.

¹⁵ AS, Gr.A. XVII, Snežnik, knj. 7, Schneeberg und die Dynasten..., str. 40.

¹⁶ AS, 744, Graščinski arhiv Koča vas, fasc. 2, Dominicalia.

¹⁷ Več glej Slovenski biografski leksikon, str. 236.

¹⁸ V. Sierle, n.d., str. 81.

¹⁹ AS, Gr.A. XVII, Snežnik, knj. 7, Schneeberg und die Dynasten..., str. 31.

²⁰ Ivan Mohorič, Zgodovina železnic na Slovenskem, Slovenska matica, Ljubljana 1968, str. 285; višji gozdar snežniškega veleposestva je tam napačno naveden kot Henrik Golmajer.

²¹ Slovenski biografski leksikon, deveti zvezek, priloga k SBL III, str. 236, geslo Schollmayer-Lichtenberg Henrik.

Terenske razmere za gradnjo železnice so bile ugodne, saj na trasi niso bili predvideni gradbeno posebno zahtevni objekti. Načrt je izdelal ing. Emanuel Rindl z Dunaja februarja 1904. Rindl je načrtoval normalnotirno progo, dolgo 34,427 km, s postajami v Rakeku, Cerknici, Grahovem, Bloški Polici, Starem trgu in Ložu, Poljanah in v Babnem Polju. Imela bi značaj izvozne železnice za snežniške gozdove, za gozdove čabranskega veleposestva in zahodnega dela Auerspergovih gozdov, ki so gravitirali na Bloško planoto. Železniško ministrstvo je potrdilo načrte in izdalo koncesijo. Med tistimi, ki so pri-

tevala znatna denarna in materialna sredstva, vendar je z njimi postala dostopnost gozdov bistveno lažja, s tem pa so tudi v gospodarskem smislu dosti lažje in temeljiteje vzdrževali in izkoriščali gozd. Samo v letu 1913 je blagajna posestva Snežnik za delo na različnih cestah na posestvu izplačala več kot 300 računov.²³

Novozgrajene ceste so poimenovali ali po kraju, kamor je cesta vodila, ali pa z imenom določene osebe iz vrst lastnikov. Tako je Jurjeva cesta, ki so jo gradili med leti 1872 do 1896,²⁴ vodila od gradu Snežnik mimo lovske koč

Klanska polica nedaleč od tromeje med avstrijskim Primorjem, Hrvaško in Kranjsko, do Gomanjcev. Dolga je bila 30,8 km in je bila najpomembnejša cesta v snežniških gozdovih. Priključila se je na deželno cesto proti Ložu in Rakeku, kjer je snežniške gozdove povezala z južno železnico. Za izvoz lesa proti notranjosti države in proti morju je bilo to dejstvo ključnega pomena. Gradnja Jurjeve ceste je v tehničnem in gospodarskem smislu predstavljala vzorčni model za nadaljne načrte in delo. Snežniška cesta je Snežnik povezala s Pivško dolino. Luisina cesta

Snežniški graščaki se peljejo na lov

dobili koncesijo za železnico, je bil tudi lastnik veleposestva Snežnik, knez Schönburg - Waldenburg, vendar ideje o izgradnji železniške proge zaradi več različnih vzrokov vseeno niso uresničili.²²

Pri iskanju boljših transportnih povezav s svetom se je Schollmayer, prav tako kot že njegov predhodnik na delovnem mestu, Jožef von Obereigner, veliko ukvarjal z gradnjo gozdnih cest na področju Snežnika, saj se je zavedal velikega pomena dostopnosti snežniških gozdnih bogastev. V času njegovega direktorovanja so redno vzdrževali že obstoječe ceste, jih utrjevali ter zgradili več novih. Gradnja cest je sicer zah-

je v dolžini 14,1 km pri t.i. Cipi povezala novi Jurjevo in Snežniško cesto. Hermanova cesta je povezala Snežniško cesto z gozdno naselbino Škorje v revirju Mašun, leta 1921 pa so imeli v načrtu, da jo podaljšajo do meje revirja pri Svinščakih in naprej skozi revir Gomanjce do Jurjeve ceste. Poleg teh glavnih so zgradili še stranske ceste na Beli Vrh, Anino cesto v dolžini 4,6 km od Jurjeve ceste preko Biških lazov do Snežniške ceste, cesto v Lepi dol, Ulrikovo cesto v dolžini 3 km od Snežniške ceste preko sedla Kalvarija do Mezelišča in Hrvojevače do Jurjeve ceste, cesto v Peklo, cesto Pogled - Pleče, cesto v Kobilji Dol in cesto v Ognice. Leta 1921 je

²² I. Mohorič, n.d., *Načrti železnice Rakek - Lož - Prezid*, str. 284.

²³ AS, *Gozdni urad Snežnik*, šk. 27, št. 431, *Blagajniška nakazila za leto 1913, popravila cest na Snežniku*.

²⁴ *Slovenski krajevni leksikon*, I, str. 46.

mreža stranskih cest na Snežniku merila skupno 37 km.²⁵

Henrika Schollmayer - Lichtenberga so zanimali tudi kraški pojavi, zato se je z njimi precej ukvarjal. Večkrat je organiziral izlete, poleg drugih znamenitosti pa si je ogledal že takrat doma²⁶ in v svetu dobro znano Postojnsko jamo in kobilarno pri Prestranku.²⁷ Opazoval je vreme in vremenske pojave ter pripomogel pri razvijanju mreže vremenskih opazovalnic na posestvu. Leta 1906 je bilo od enajstih opazovalnic vremena na Kranjskem, ki so vremenske podatke pošiljale cesarsko-kraljevemu uradu za meteorologijo in geodinamiko na Dunaj, kar pet opazovalnic na območju posestva Snežnik. To so bile Leskova dolina, Jurjeva dolina, Mašun, Gomanjce in Snežnik.²⁸

Zelo skrbno si je zapisoval vse, tudi manjše potrese. Poleg ostalih je v svoj dnevnik zapisal tudi potresne sunke, ki so 14., 20. in 22. aprila 1895 porušili Ljubljano.²⁹ Spremljal je padavine in vsako izredno količino vestno vpisal v dnevnik, saj je močno deževje skoraj vsako jesen povzročalo poplave v Loški dolini.³⁰

Bogatih spoznanj, ki jih je nabiral na snežniškem posestvu, ni ohranil le zase, temveč jih je posredoval tudi širše zainteresirani strokovni javnosti. Dejavno se je udeleževal pri šolanju in vzgoji mladih slovenskih gozdarjev. Na Snežniku je šest let delovala gozdarska šola, prva svoje vrste na slovenskem ozemlju. Ko je leta 1871 zaključila šolanje prva generacija dveletne goz-

darske šole na Snežniku, so njeni slušatelji opravljali javni preizkus znanja. V komisijo, ki sta jo sestavljala član deželnega odbora in član kmetijske družbe, je bil kot predstavnik druge imenovan prav Schollmayer.³¹

Zapisoval pa je tudi kroniko o lovstvu na Snežniku. Čeprav je živel v slovenskem okolju, je vse strokovne tekste pisal v nemščini, tudi zato, ker je bil po političnem prepričanju orientiran izrazito nemško. Zaradi narave svojega dela, kontaktiranja s svojimi podrejenimi na delovnem mestu in tesnih stikov z okolico pa je dobro obvladal tudi slovenščino, ki se je je bil naučil že kot otrok. Zahtevo znanja slovenščine je verjetno postavil tudi sam delodajalec, ko ga je sprejemal v službo. Mlajši gospodar Herman Schönburg - Waldenburg se je namreč tudi sam načrtno naučil govoriti slovensko, da je lažje sodeloval z domačini v okolici Snežnika.³²

V snežniškem arhivu je ohranjen Schollmayerjev koncept članka o lovstvu in jelenjadi na posestvu od srede 19. do začetka 20. stoletja. Članek je bil, brez navedbe avtorja, v slovenskem prevodu v treh nadaljevanjih objavljen v reviji Lovec leta 1912.³³ V opombi je navedeno le, da je članek zajet iz arhiva snežniške graščine, pripisan pa je lovski pozdrav snežniškemu gospodarju in njegovemu upravitelju. Na nekaj straneh je opisano, kako je potekala ograditev območja, na katerem so naselili jelene, kje so jih kupili in nato pripeljali v ograjeno oboro ter kako je naselitev in vžijljanje jelenov v novem domu potekalo. Koncept tega zapisa v nemškem originalu hranijo v arhivu gozdnega urada Snežnik.³⁴

Henrik Schollmayer - Lichtenberg je zapis o jelenih zaključil januarja 1911. Za leta 1911, 1912 in 1913 je navajal samo podatke o ruku in odstrelu v revirjih posestva Snežnik. Naslednja leta je rukajoče jelene preglasilo orožje, divjala je prva svetovna vojna. O divjadi v snežniških gozdovih je manj zapisov, vsekakor pa je vojna temu ozemlju prizanesla. Frontna črta ga ni presekala, bobnenje s soške fronte pa se je slišalo skoraj vsak dan, posebej močno 13. oktobra

²⁵ AS, Gozdni urad Snežnik, šk. 1, št. 35, Inventur und Schätzungselaborat des jugoslawischen Vermögens der Fideikommiss Herrschaft Laas - Schneeberg nach dem Stande vom Jahre 1921.

²⁶ Herman Schönburg - Waldenburg se v svojem dnevniku spominja otroštva, ki je delno teklo tudi na Snežniku. Tam navaja, da je imel služabnik Jakob v kleti v stekleni posodi človeško ribico, ki jo je lahko videl, kadar ga je tam obiskal. Človeške ribice pa so doma le v Postojnski jami.

²⁷ AS, Gr.A. XVII, Snežnik, knj. 7, Schneeberg und die Dynasten..., str. 51.

²⁸ Jahrbücher der k.k. Zentral-Anstalt für Meteorologie und Geodynamik. Offizielle Publikation. 1906, Neue Folge XLIII. Band, Der ganzliche Reihe LI. Band, Wien 1908, Alphabetische Verzeichnis der Beobachtung-Stationen, str. XV-XXIII.

²⁹ AS, Gr.A. XVII, Snežnik, knj. 7, Schneeberg und die Dynasten..., str. 44.

³⁰ Herman Schönburg - Waldenburg v svojem dnevniku navaja, da so jih jeseni 1875, ko so prišli na Snežnik, zadnjih 4 do 5 km do gradu zaradi poplav v Loški dolini prepeljali v čolnih.

³¹ Vladimír Vilman, Aleksandra Serše, Prva slovenska gozdarska šola na Snežniku, Postojna 1989, str. 15.

³² V. Sterle, n.d., str. 25 in str. 80.

³³ Jeleni na snežniški graščini, Lovec, III, 1912, št. 2, str. 21-24, št. 3, str. 41-44, št. 4, str. 63-65.

³⁴ AS, Gozdni urad Snežnik, šk. 2, št. 60, Schöllmayerjeva kronika o lovu na Snežniku.

1917.³⁵ Podatki o skrbi za hrano gozdnih živali pozimi in evidence odstrela oz. plačil odstrela živali za posamezna medvojna leta, ki se pojavljajo med ostalimi računi v knjigovodstvu veleposestva Snežnik, pa pričajo, da je lov še vedno ostajal ena pomembnejših postranskih vej za služka snežniškega gospodarstva.³⁶ Vsa leta so tudi zelo skrbno vodili evidenco odstrela divjadi v svojih gozdovih.

Posebno zanimanje je višji gozdar snežniškega veleposestva Schollmayer gojil do zgodovine. Leta 1923, že upokojen v Koči vasi, je sestavil doslej najobsežnejšo razpravo o zgodovini gradu Snežnik. Zanj je uporabil vso do takrat znano literaturo ter originalne listine, urbarje in akte iz grajskega arhiva. Za prilogo je dodal še 63 slik. V arhivu graščine Koča vas je ohranjen koncept razprave, vendar brez vseh prilog.³⁷

Schollmayerjevo zanimanje je vzbudila tudi etnologija. Na novem službenem mestu se je srečal s snegom bogatimi zimami, za premaganje navadno nad meter debele snežne odeje pa so si prebivalci pomagali s posebnimi "napravami", s krpjami in smučmi. Veliko se je ukvarjal s preučevanjem smuči in njihovega nastanka, posebej pa ga je zanimala njihova uporabnost v sodobnem življenju. Zaradi tega velja še danes za enega od pionirjev modernega smučanja na Slovenskem. Svoje misli in izsledke je objavil leta 1893 v knjižici "Auf Schneeschuhen, Ein Handbuch für Forstleute, Jäger und Touristen" (Na krpjah, priročnik za gozdarje, lovce in turiste), izdani v Celovcu.³⁸ V svojem dnevniku je zapisal, da jih je uporabljal tudi sam, v zimi 1891/92 pa je vpeljal smučke kot pomoč pri delu tudi med gozdarsko in lovsko osebo na Snežniku.³⁹

Henrika Schollmayer - Lichtenberga je 31. maja 1918 v Dresdnu na službenem obisku pri knežji družini zadela kap, po kateri je delno ohromel in se 1. maja 1919 upokojil. Po upokojitvi se je preselil v gradič Koča vas pri Ložu, ki

ga je skupaj s posestvom podedoval po svoji adoptivni materi, grofici Viljemini Lichtenberg. Veleposestvo Snežnik je bilo z njegovim delom očitno zelo zadovoljno, saj so mu po upokojitvi s stalnim naročilom za nakazilo preko Kranjske deželne banke izplačevali redni mesečni denarni obrok.⁴⁰ Še vedno je opravljal nekatera dela za veleposestvo, saj so snežniški arhiv očitno začasno prepeljali v Kočo vas, kjer ga je urejal s pomočjo hčerke Margarete, ki je živela z njim v gradu. Vsi ovoji z gradivom, ki so bili urejeni leta 1923 in 1924, nosijo namreč poleg popisa vsebine tudi naslov Koče vasi, datum in hčerkin podpis, razbiranje datumov na posameznih listinah in opombe na nekaterih pa so pripisane s pisavo človeka, ki je težko obvladoval svojo roko. Hči je po očetovih navodilih prepisala tudi njegov dnevnik, ki nam skupaj z uvodom natančno slika dogodke iz zgodovine in življenje na posestvu in na gradu. V Koči vasi je 21. januarja 1930 tudi umrl, zapustil pa nam je pomembnejše zapise o življenju in dogajanjih na Snežniškem v svojem času.

Zusammenfassung

Heinrich Schollmayer Lichtenberg,
Verwalter des Großgrundbesitzes Snežnik

Heinrich Schollmayer Lichtenberg wurde am 23. November 1860 als Heinrich Etbin Schollmayer geboren. Nach Abschluß seiner Ausbildung legte er die staatliche Prüfung zur Führung einer selbständigen Forstwirtschaft ab. Am 15. März 1884 begann er auf dem Großgrundbesitz Snežnik zu arbeiten, zunächst als Oberförster und Verwalter des Forstreviers Mašun. 1903 übernahm er von seinem Schwager, dem Tschechen Josef von Obereigner, den Posten des Verwalters des gesamten Großgrundbesitzes Snežnik.

Der Eigentümer von Snežnik war damals Georg Schönburg-Waldenburg, der nach dem Tod seines Vaters den Besitz geerbt hatte, ohne zu wissen, wo er sich befand und in welcher schlechter Verfassung seine Wirtschaft war. Georg und auch sein Nachfolger, sein Sohn Hermann, investierten beträchtliche Summen in die systematische Erneuerung der Wälder, damit diese wieder wirtschaftlichen Nutzen brachten, sowie in die Erneuerung des fast

³⁵ AS, Gr.A. XVII, Snežnik, knj. 7, *Schneeberg und die Dynasten...*, str. 69.

³⁶ AS, Gozdni urad Snežnik, *Blagajniška nakazila za leto 1915*, šk. 27, št. 430.

³⁷ Božo Otorepec, *Grad Snežnik in Snežniški v srednjem veku*, *Notranjski listi III*, Cerknica 1986, str. 28.

³⁸ Borut Bagatelj, *O izvoru bloških smučí, Zgodovina za vse*, V, 1998, št. 1, str. 95-96.

³⁹ AS, Gr.A. XVII, Snežnik, knj. 7, *Schneeberg und die Dynasten...*, str. 20.

⁴⁰ AS, Gozdni urad Snežnik, šk. 25 in 26, *Računi, uprava in finance*, 423-429.

ausgerotteten Wildbestandes und der Burg. Sie beschäftigten geschulte Kräfte, insbesondere Forstfachleute. Eine Zeitlang bestand auf Snežnik eine eigene Forstfachschule unter teilweiser Schirmherrschaft Georg Schönburgs - die erste Schule dieser Art auf slowenischem Gebiet.

Schollmayer hatte berufsbedingt mit vielen Fachbereichen zu tun und zahlreiche andere Dinge interessierten ihn hobbymäßig. Jeder Sache nahm er sich sehr genau und systematisch an. Seine Notizen sind heute für die verschiedensten Fachgebiete von Interesse. Unter seinem Vorgänger wie auch unter Schollmayer wurden Straßen in den Wäldern von Snežnik errichtet, um die Gewinnung des Holzes zu erleichtern, das der größte Reichtum und die größte Einkommensquelle des Großgrundbesitzes, aber auch vieler Arbeiter in der Loška dolina war. Schollmayer interessierte sich für die Meteorologie und Karsterscheinungen

und notierte in seinem Tagebuch alle Erdbeben jener Zeit. Er schilderte den von Erfolg gekrönten Versuch der Wiederansiedlung von Hirschen, die im gesamten slowenischen Gebiet in der zweiten Hälfte des 19. Jahrhunderts fast ausgerottet worden waren. Als Besonderheit beschrieb er jene Skier, die die Bewohner im Gebiet von Bloke schon seit geraumer Zeit zum Gehen durch den Schnee verwendet hatten und die Schollmayer selbst als Arbeitsbehelf seiner Förster und Jäger auf Snežnik einführte.

Einen besonderen Platz unter Schollmayers Interessen nahm die Geschichte ein. Als Hauptverwalter von Snežnik hatte er das gesamte Archiv zur Verfügung, das er durchforstete und mit Hilfe seiner Tochter Margarethe ordnete und inventarisierte. Im Manuskript "Snežnik und die Dynastie Schönburg, Geschichte der Herrschaft Snežnik in Krain" schrieb er seine Erkenntnisse über die Geschichte von Snežnik und Lož nieder.

Dragan Matić

SOKOLSKI EKSCES ALI PRETEP V ŠANTLOVI VEŽI

Pretep v Šantlovi veži¹ je nenavadno pomemben, prelomen dogodek v zgodovini nemško-slovenskih odnosov v Ljubljani in na celem Kranjskem. Pravzaprav je to prvi pravi nemško-slovenski eksces – obračun, v katerem so se dejansko fizično spopadli pripadniki obeh taborov.²

Nekaj tednov po občinskih volitvah – v noči s 23. na 24. julij 1867 – je torej prišlo do dogodka, ki je pospešil preobrat v političnem življenju Ljubljane oz. Slovence spraval ob oblast v mestu.

Predigra

Že v noči z 21. na 22. julij je prišlo do “predigre”, ko so trije turnarji: zlatar Valentin Tamborino, trgovski pomočnik Schwentner in foto-

graf Dornigg prignali rokavičarskega pomočnika Ivana Alta na magistrat. Slednji naj bi jih izzival s petjem za turnarje žaljive pesmi “Hali, halo, želodov več ne bo!” (Želodi na čepicah turnarjev so simbolizirali nemštvo.) Poprej naj bi tudi Emilu Mühleisnu, sinu znanega nemškega trgovca, pljunil v obraz, ravno ob priliki, ko se je Mühleisen skupaj s trgovcem Heinrichom Maurerjem vračal s turnarskega izleta v Rimske Toplice in mirno hodil z železniške postaje proti mestu.

Slovenska stran je potek dogodkov seveda videla drugače. Glavni slovenski junak “predigre” je na zaslišanju vztrajno trdil, da ni nikogar opljuval.

Ivan Alt je o dogodku pričal na naslednji način: Ko je ob treh zjutraj v družbi treh tovarišev prišel iz čitalnice, so slišali, kako Nemci, zbrani

¹ *Schantlova luša – peta na levi strani od Čevljarskega mosta proti magistratu, današnji Mestni trg 18.*

² *V slovenskem zgodovinoptisu o njem poročata – res, da ne posebej izčrpno, bolj se posvečata njegovim posledicam – dve deli, in sicer: France Škerl v svoji knjigi Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860–1869 (izšlo v Ljubljani l. 1938) in Vlado Valenčič v svojem članku Ljubljanski protinemški odmevi turnarskih dogodkov, ki je izšel v Kroniki (leto X–1962, št. 2). Prvi se je opiral na časopisne vire (članke v Novicah, Triglavu, Laibacher Zeitungu in Slovenskem narodu) in arhivalitje kranjskega deželnege predsedstva, drugi pa je poleg*

teh upošteval še poročila oz. policijske zapiski iz ljubljanskega mestnega arhiva (Zgodovinski arhiv Ljubljana, REG I., fasc 701 in 708). Posebej zanimivi so s tem v zvezi tudi članki Frana Levstika objavljeni v Slovenskem narodu in zbrani v deveti knjigi njegovih zbranih del (Fran Levstik, Zbrano delo, Deveta knjiga – politični spisi II, DZS 1961) ter komentarji Ivana Prijatelja, s katerimi je slednji na omenjenem mestu osvetlil ozadje Levstikovih tozadevnih člankov.

pred kazinom, na ves glas govorijo o surovem slovanskem ljudstvu. To jih je užalilo in razburilo. Ko so stopali proti železniški postaji, so v bližini Maliča srečali sina trgovca Mühleisna v družbi še enega turnarja. Mühleisen je nenadoma pristopil k Altu, ga vprašal po imenu ter zahteval pojasnilo, zakaj mu je pljunil v obraz. Alt se ga je otrešel, zanikal da bi ga pljuval in nadaljeval pot. Mühleisen je nato od v bližini stoječega žandarja zahteval, naj Alta aretira, slednji pa je to odklonil. Alt je tako s tovariši mirno nadaljeval pot proti Zvezdi, prepevajoč pesem "Hali, halo, želodov več ne bo!" Nenadoma se je pred njimi pojavil neznan moški in ga vprašal, ali ne zna peti nobene druge pesmi. Spraševalcu sta se nemudoma pridružila fotograf Dornigg in zlatarski pomočnik Valentin Tambornino. Po krajši izmenjavi besed je Tambornino Alta dvakrat usekal po glavi z bobnarsko palico - Alt je pozneje posebej izpostavil, da ga je to "trpinčenje" zelo bolelo. Prav tako so ga zelo grdo zmerjali, ga imenovali smrkavec, vse skupaj pa "slovanski paglavci". Medtem se je na prizorišču zbrala velika skupina v uniforme oblečenih turnarjev - vsi so prihiteli iz gostilne Schnalle. Mühleisen, ki je bil med njimi, je zaklical: "Aha! Tu imamo tistega, ki mi je pljunil v obraz," nakar se je Altu zazdelo, da bodo vsi planili po njem in ga premikastili. Kljub temu se to ni zgodilo in turnarji so se odločili le, da ga odvedejo na policijo. Alt se je s tem strinjal in tako se je vsa gruča odpravila na magistrat, kjer je v stražnici povedal svoje ime in naslov. Nato je lahko odšel domov. Ko so ga vodili proti magistratu, je rekel Tamborninu, da ga bo zaradi udarcev prijavil, ta pa mu je odvrnil, da mu je vseeno ter da bo raztolkel svojo bobnarsko palico na njegovi glavi. Tambornino je pred stražnikom Perono priznal, da je Alta udaril, vendar "samo" s pestjo, kot da je pretepanje s pestjo dovoljeno. Alt potem ni nič vedel, kdo da je avtor pesmi "Hali, halo ...", ob kakšnih priložnostih, da se poje, ali je tiskana... Razen tistih nekaj besed - ki so ga stale dveh udarcev po glavi in sprehoda na magistrat - mu je bilo besedilo neznano. Zdelo se mu je tudi popolnoma nerazumljivo, kako lahko Mühleisen trdi, da mu je prav on pljunil v obraz.³

Pričevanja Emila Mühleisna, njegovega spremljevalca Heinricha Maurerja in Valentina Tambornina so bila seveda povsem nasprotna. Tako sta Mühleisen in Maurer - poleg ostalega - pri-

segala, da je Alt res pljunil Mühleisnu v obraz in ga žalil. Potem, ko ga je Mühleisen vprašal po imenu, mu je Alt grozil s palico in ga nadrl: "Marš proč, to ni tvoja stvar!" Po Mühleisnovem mnenju ga Alt ni napadel kot osebo - pred tem se nista poznala - ampak ker je hotel žaliti turnarje nasploh.

Tambornino je na zaslišanju povedal, da je bil v gostilni pri Schnallu, ko ga je zmotilo petje žaljive pesmi "Hali, halo..." Ker ga je to jezilo, je pristopil k razgrajacem in jih nagovoril: "Gospodje pojejo to?" Alt mu je odvrnil: "To je moja najljubša pesem!" Ker je bil Tambornino najprej sam, so bili gospodje pogumni in glasni, Alt je celo žugal s svojo palico. Medtem so iz gostilne prišli še ostali turnarji, med njimi Mühleisen, ki je spoznal tistega, ki ga je opljuval. Ker Alt ni hotel povedati svojega imena, so ga odvedli na magistrat. Ni res, da bi ga udaril z bobnarsko palico - je trdil - res pa je, da ga je nesramno prepevanje in žaljenje celega turnarskega društva razjezilo, tako da je od njega v resnici prejel "einen kleinen Bockenstreich".⁴

Eksces

Opisana "predigra" je ustvarila napeto ozračje, pri sokolih pa vzbudila željo po maščevanju. Po poročilu policijskega komisarja Vidica naj bi se zgodilo naslednje.

24. julija popoldne so pokopali c. kr. poštnega oficijala Grmeka. Na zadnjo pot so ga spremljali tudi sokoli, ki so po pogrebu v več gostilnah pili v njegov spomin. Sokolom je načeloval njihov predstojnik in ljubljanski župan dr. Costa. Ob pol enih zjutraj se je prej omenjeni Valentin Tambornino v družbi s trgovcem Francem Matajcem in finančnim praktikantom Franzem Klopčarjem vračal domov preko Glavnega trga. V bližini prodajalne trgovca Krašovica naj bi jih srečal Jožef Noll na čelu šestih do sedmih sokolov. Noll je po Vidičevem poročilu trojici turnarjev dejal: "Ti niso naše vere," Matajcu pa: "Pridi sem, nemški pes!" Matajc je baje prosil, naj ga pustijo pri miru in skušal iti naprej, vendar so ga obkolili in zrinili v bližino Rimske lekarne. Tam se je po Vidičevih navedbah okoli njega zbralo okrog dvajset "sokolistov", ki so prišli iz različnih kavarn. Med njimi ni manjkal župan dr. Costa. Sokoli so zgrabili Matajca, eden

³ ZAL, REG I, fasc. 701, fol. 411-414.

⁴ Zaslišanja omenjenih udeležencev v ZAL, REG I, fasc. 701, fol. 412-419.

pa mu je z žepnim nožičkom odrezal želod s turnarskega klubučka, pri čemer naj bi Matajca po levem licu porezal. Nato je dobil Matajca tudi nekaj udarcev s pestjo v obraz. Vse to početje je župan dr. Costa mirno opazoval. Tambornino je medtem stal v bližini hiše, kjer je stanoval in gledal, kaj se godi. Tam ga je zapazil "sokolist" Edvard Horak, sin znanega rokavičarja Nepomuka Horaka, enega prvakov slovenske stranke. Horak se je "od mrcvarjenja Matajca" ravno vračal v kavarno Gnesda⁵ - "sokolistom", ki so šli za njim, je pokazal Tambornina, rekoč: "Tam je nemški pes, ki je rokavičarskega pomočnika Alta privedel na magistrat!" Tambornino naj bi ostal mirno na mestu, ker se je zanašal, da ga bo branil župan Costa, katerega je videl med sokoli. K njemu je po Vidičevem poročilu pristopil trgovski pomočnik Kajzel in rekel: "Vi ničvredni, palice potrebni paglavec! Zdaj vas imamo v pasti!", nakar so se sokoli vrgli nanj. Ravno tedaj je mimo prišel oficial deželne glavne blagajne Ulčar in Tambornino ga je prosil za zaščito. Ulčar se je obrnil proti v neposredni bližini mirno stoječemu županu in izjavil: "Sramujte se, gospod župan! Fuj! Fuj!", nakar naj bi ga Costa v maniri razbojniškega harambaše "možato" zavrnil: "A! Vse to se te ne tiče! Pojdi dalje!" To kratko medigro, ki je za trenutek pritegnila pozornost "sokolistov", je spretno izkoristil Tambornino, skočil v hišo in skušal za sabo zapahneti vrata. Vendar je množica s silo vdrla vrata in se pognala proti njemu s krikom: "Le po nemškem psu, deželnem izdajalcu!" Na to naj bi Tambornino županu hrabro izjavil: "Noben deželni izdajalec nisem! Osem let sem kot vojak služil svojemu cesarju in nikoli nisem pel ruske himne!"⁶ Zatem je začel obupano klicati na pomoč. Iz "štale" mu je prihitel pomagat hišni hlapec Kalan, oborožen z vilami. Hlapec se je hrabro zoperstavil prodirajočim Sokolom, prekanjeni Tambornino pa je zopet spretno izkoristil ugodni trenutek in švignil po stopnišču v svojo sobo ter

se tam zaklenil. Vsiljivi nasilneži so planili za njim in razbijali po več vratih v prvem in celo drugem nadstropju ter strašili stanovalce Schantlove hiše, kot tudi stanovalce obeh sosednjih hiš. Že prej so se zaradi ekscesa na ulici vznemirili prebivalci bližnjih in nasproti stoječih hiš - iztrgani iz spanca so prestrašeno tekli gledat na okna, kaj da se godi.

Potem ko se je Tambornino spretno izmuznil rokam razjarjenih sokolov, se je njihov bes izlil nad ubogim hišnim hlapcem. Slednjega so zbili na tla in pošteno pretepli. Mrcvarili so ga tako močno, da so mu zlomili zob in ga celo lažje ranili. Vsiljiva horda si je iz kavarne prinesla časopise, si jih prižigala in s temi improviziranimi baklami preiskovala "štalo", skladišče sena in ostale prostore, ki bi se bili lahko hitro vžgali. Hišni gospodar Šantel je skušal iti po patroljo, vendar ga je sam župan Costa potisnil nazaj v hišo. Sokoli so ob svoji "hišni preiskavi" razbili tri šipe in polomili jasli.

Nato so končno prispeli trije možje mestne straže in hoteli zvezati ter odgnati hudo poškodovanega hišnega hlapca. Temu se je energično zoperstavil njegov gospodar trgovec Šantel in uspelo mu je, da so Kalanu sneli lisice in ga pustili v hiši.

Ker jim je Tambornino ušel, so se sokoli morali zadovoljiti s klavnim plenom - v kavarno so s seboj odnesli vile, ki jih je šele po mnogih zahtevah župan lastnoročno prinesel nazaj.

Vidičevi poudarki ob koncu njegovega poročila so bili:

- Ko so "sokolisti" maltretirali Matajca, je Costa mirno stal poleg, potem ko so ga "obdelali", pa je Matajca ravnodušno pozval, naj nadaljuje svojo pot. Matajca je ob tej priliki izjavil: "Sramota je, če jih trideset napade enega, župan pa je poleg in ne intervenira!"
- Ko so se sokoli začeli zbirati okrog Tambornina, je Costa po nekem pričevanju skočil do kavarne Gnesda, odprl vrata in zaklical: "Sokolci, ven!"
- Priče so videle, kako je Costa z gručo vdrl v Šantlovo hišo, prav tako je dosti prič videlo župana med množico, ki je uprizorila eksces.

Poleg poimenskega seznama prič je Vidic postavil, da je dogodek vzbudil med Ljubljanci skrb za njihovo osebno in imovinsko varnost. Pri tem je bila zaskrbljena predvsem inteligenca

⁵ Kavarna Gnesda je bila v hiši nasproti Schantlove; v njej so se radi zbirali narodnjaki - tako npr. Josip Vošnjak v svojih spominskih piše, kako se je v kavarni "Gnesda" seznanil s Karlom Bletwetsom, ki ga je nato čez čas predstavil tudi očetu Janezu. (Josip Vošnjak, Spomini, Slovenska matca, Ljubljana, 1982, str. 83.)

⁶ Demonstrativno petje ruske himne je bilo tedaj zelo razširjeno kot protest zoper politiko zatiranja avstrijskih Slovanov. Rusko himno so prepevali sokoli pri svojih prireditvah, peli so jo v čitahnicah, gostilnah in na javnih krajih. Deželni predsednik Conrad je ob razpustitvi Južnega sokola prepovedal tudi petje ruske himne - primerjaj Vlado Valenčič, Ljubljanski protinemški odmevi turnarskih dogodkov, Kronika X-1962, št. 2.

in višji sloji, tudi med nižjimi krogi je bilo baje čutiti negotovanje.⁷

Vloga župana Coste v tej epizodi po Vidičevem poročilu torej ni bila nič kaj pozitivna. Spominja na slikovite opise "junaštev", ki jih je nekaj let pred tem uprizarjal zloglasni razbojnik Dimeš, strah in trepet kamniške in ljubljanske okolice. V stilu poročila komisarja Vidica so o ekscesu pisali neljubljanski nemški časopisi in izrabljali priliko za blatenje Slovencev.⁸

Novice so pomen pretepa v Šantlovi veži skušale zmanjšati⁹ in jo imenovala "nerodnost". Poudarjale so, da je bil župan zraven zgolj po naključju, trdile, da se po mestu razširjajo "neverjetne pravljice" in "abotne trditve, da se je tudi on sam te nerodnosti udeležil." "Kaj neki bi šele govorili, če bi mimo šel in razgrajavec ne bi miril, ter bi tako nastala še večja nesreča?" so se spraševale Novice. Obenem so tudi nasprotovale gonji po nemških časnikih, ki so jo ti ob omenjenem dogodku sprožili, ter izpostavljale, da je sam Costa naslednji dan po ekscesu sokolom poslal okrožnico, naj se ogibajo izgrediv.¹⁰

Proces

Sodni proces proti udeležencem sokolskega ekscesa je potekal pred deželnim sodiščem v Ljubljani med 11. in 13. 3. 1868 in je imel uradni

naziv: "Proces proti Edvardu Horaku in tovarišem zaradi zločina javnega nasilstva, težke telesne poškodbe itd."¹¹ Sodišču je predsedoval deželni sodni svetnik Heinricher, sodnika sta bila deželna sodna svetnika Perko in Rechbacher. Javni tožilec je bil dr. vitez von Lehmann, obtožene je branil dr. Razlag. Enajsterica obtoženih je bila katoliške vere, vsi so bili samski; to so bili:

- Jožef Nolli, 26 let, rojen v Ljubljani, živi pri materi, brez premoženja, absolvirani jurist, nekaznovan;
- Henrik Garbeis, 24 let, rojen v Ljubljani, železniški diurnist, brez premoženja, nekaznovan;
- Franc Železnikar, 24 let, rojen v Ljubljani, krojač, brez premoženja, nekaznovan;
- Janez Križaj, 22 let, rojen v Ljubljani, "rezervist", brez poklica, nekaznovan;
- Edvard Horak, 19 let, trgovski pomočnik, ab solvent realke, nekaznovan;
- Peregrin Kajzel, 24 let, trgovski pomočnik, absolviriral realko, nekaznovan;
- Janez Križaj, 25 let, jurist, nekaznovan;
- Ludvik Valenta, 21 let, trgovski pomočnik, nekaznovan;
- Karl Sassenberg, 24 let, stavec, stanujoč v Zagrebu, rojen v Ljubljani, nekaznovan;

raj vsred svoje družine obilne Baliove darove leto za leto sam uživa. Saj Kranjca postavne ostrosti pijanost brani, če v nezmernosti svojega dobrega življenja kaj nerodnega stori. Slovenske sodnije so milosiljive kadar presoajo take nerodnosti, zato pa tudi blagodušni Slovenci nimajo posebnega strahu pred njimi ... V kakem stanju se pri teh okoliščinah trezen Nemeč nahaja, če se pijanim Slovincem braniti mora, od tega vam zna le on pesem zapeti. Gospodujoča stranka na ktere čelu je več advokatov, skoraj vsi duhoopni in le malo grajščakov, sistematično odukuje deželo materni zemlji; zgodovina se kaže, Nemci s pomočjo pijanega kranjsko-slovensko narečje govorečega ljudstva v strahu držje. Tisti ki vse vodijo je le malo, kterim njilov stan in čas priliko daje, da ljudi puntajo in se jili na svojo kortist poslužujejo. In naklepi teh Slovencev, kterim to ime pravzaprav gre, so predzrni: vodniki imajo delo med seboj razdeljeno, to pričajo njili državnemu kancelarju podane ttrjatve."

⁷ ARS, arhiv deželnega predsedstva, fascikel za l. 1867, spis št. 2039.

⁸ *Laibacher Zeitung* je ob tej priliki nastopala začuda pomirljivo in zagotavljala, da vzrokov za spopad ni iskati v mednacionalnih napetostih, temveč v kranjski nagnjenosti k pretepom; tako člani Turnvereina kot Južnega Sokola pa so Kranjci; L. Z., 31. 7. 1867.

Novice z dne 7. 8. 1867 so prevedle del članka iz *Neue Freie Presse* z dne 30. 7. istega leta (št. 1045), ki Slovencev ni prikazoval v najlepši luči:

"Najnovejše dogodbe ljubljanske obračajo pazljivost na raj in domovino male slovenske stranke v državnem zboru. Na Kranjsko. Nje pravi paradiz je Dolenško. Izobraževanje je tamkaj že tako napredovalo, da znajo od sto ljudi kaker trije brati in pisati. Da se jili znanje ni bolj prijelo imajo ti ljudje, po višjem jeziku Slovenci imenovani, temu se zahvaliti, da jili nihče v šole ne silii. Učenje nemškega jezika je na kmetih, kakor se samo ob sebi razume - prepovedano. Čemu tudi toliko zmešnjave delati v glavah kterih obzorje vinske kleti omejujejo. Kdo ne pozna slovečega kranjskega pridelka, kteri je ravno sred pota od vina k jeslitiu ostal in katerega le pridelovalec spozna in pije. Za uživanje tega pridelka je Dolenec tako skrben, da tujcu še izvažanja ne privošči, za kar mu mora pa človek lvalažen biti. Gruetni pridelek in graščakov gozd pokrivotata njegove potrebsčine: potreba ga tedaj ne silii da bi delal, ne da bi svoje pridelke prodajal. On tedaj sladko lenobo pase in

⁹ Novice so 31. 7. 1867 zapisale: "Pri tepežu pri katerem so bili Sokolci zraven je bil samo en lilapec, ki se je z vilami postavil nekaj poškodovan", potem pa razlagale, da ni bilo preveč ludo, ker je ta lilapec že naslednji dan opravljal svoja vsakdanja dela.

¹⁰ Prav tam. "Lačni dopisuni triesterčini in družih častnikov te baže tmajo zdaj zopet priliko marsikateri sold prislužiti si s svojimi prisiljavami in lažmi." *Triester Zeitung* je med drugim razširjala govornice, da ni varno hoditi neoborožen iz mesta - še celo v mestu, da je priporočljivo hoditi oborožen s pištolo oz. revolverjem. Obenem je pozivala k razpusitvi Čitalnice in Južnega Sokola.

¹¹ Potek sojenja je razviden iz poročil v L. Z. z dne 12., 13., 14., 16., 17., 18., 20. in 21. 3. 1868 in Triglava z dne 21. in 28. 3. 1868.

- Valentin Vidic, 24 let, trgovski pomočnik, ne-kaznovan;
- Janez Kham, 29 let, rojen v Ljubljani, jurist, privatiziral, enkrat sodno obravnavan.

Na mizi so v sodni dvorani kot corpus delicti ležale velike senene vile.

O poteku procesa je poročala Laibacher Zeitung, njo je "dopolnjeval" Triglav. Razprava je osvetlila nekaj dejstev, zdi pa se, da do popolne razjasnitve dogodkov v noči z 23. na 24. julij ni prišlo. Kot osnova za "stvarni opis dogodkov", na katerem je proces slonel, je obveljalo poročilo policijskega komisarja Vidica. Bistveno novi poudarki,¹² ki jih zasledimo v "stvarnem opisu", ni jih pa v poročilu komisarja Vidica, so bili:

- Sokoli so bili zelo razburjeni zaradi tega, ker so turnarji maltretirali Alta; priča Mayer je slišal, kako so isti večer, ko se je zgodil eksces, trije možje v Zvezdi prisegali maščevanje in govorili o tem, da bo tekla kri - v enem je Mayer spoznal Edvarda Horaka; potem ko so sokoli najprej pili pri Konju, kjer so peli rusko himno in je imel Nolli govor, v katerem je izpostavil zasluge Južnega Sokola v primerjavi s Turnverinom, so se preselili v kavarno Gnesda na Glavnem trgu.
- Turnar Matajca je na poziv sokola Nollija šel k njemu prostovoljno; Nolli je vzel Matajca pod roko in skupaj sta hodila del poti, potem pa so Matajca obkolili sokoli - Horak mu je očital, da je sokriv zato, da so aretirali ubogega Alta. Garbeis mu je rekel, da ga nima več za poštenjaka, pač pa za brezznačajneža, Železnikar pa mu je odrezal želode in ga pri tem porezal po licu; udarci s pestjo v obraz se ne omenjajo.
- Župan Costa je na ta prizor slučajno naletel na poti domov, do skupine pa je prišel šele naknadno, ko je bilo že vse končano; ko ga je Matajca zagledal, mu je razočaran vrgel klobuk pred noge in mu oponesel, da je sramota, če

je župan zraven in ne ukrepa, ko množica napade enega; župan je sokole in Matajca pozval, naj gredo domov (ne izpostavlja se več, da bi Costa bil od začetka prisoten in da je ves ta dogodek zgolj "mirno opazoval").

- Eksces s Tamborninom naj bi začel Horak, ki ga je porinil v prsa in pri tem vpil: "Sokolci, Tambornino je tukaj!", nakar je priskočil trgovski pomočnik Kajzel in ves vznemirjen kričal, da jim je Tambornino vendarle enkrat padel v roke; v nekaj trenutkih je Tambornina obkolilo 16-20 Sokolov, ki so prihiteli iz kavarne Gnesda - vsi so vpili na Tambornina, da je renegat, izdajalec, nemški pes, "pobite ga" ipn. Župan Costa je trdil, da je ljudi pomirjal, vendar je Tambornino pričal, da je tudi on nanj vpil. Očividec Avgust Ulčar je pričal, da je Tambornino stal pred županom, ki je imel prekrizane roke ter se povsem mirno in ležerno obnašal; ko je Ulčar Tambornina vprašal, kaj se godi, mu je ta odvrnil, da ga ljudje hudobno obdelujejo. To je Ulčarja tako iztirilo, da je župana glasno ozmerjal, kot je to v svojem poročilu že opisal komisar Vidic.
- Prestrašeni Tambornino je zbežal do Schantlove hiše, odklenil vrata, smuknil skozi in na drugi strani skušal znova zakleniti vrata, medtem pa klical hlapca na pomoč; ker so bili vsiljivci premočni, je zbežal v svoje stanovanje v tretjem nadstropju, pred tem pa je uspel prepoznati vdirajoče: Janeza in Jožefa Križaja, Edvarda Horaka in Peregrina Kajzla, nekaj korakov za njimi pa je videl Costo.
- Hlapca, ki je prihitel z vilami, je zgornja četverica razorožila in začela pretepati, vendar jim je ušel v hlev in se skril za konji v seno; župan je medtem poklical sokole iz kavarne Gnesda. Ti so prišli s svetilkami in baklami (zvitki časopisov), v hlevu našli hlapca, ga dodobra premikastili, nato pa zvezli v vežo do Coste. Pri županu so bili že mestni stražniki, ki so hlapca takoj uklenili; medtem, ko so sokoli s svetilkami in "baklami" še naprej po hlevu in drugod iskali Tambornina.

V treh dneh, v katerih je potekala obravnava, se je zvrstilo mnogo pričevanj, iz katerih bomo izpostavili le nekatere izmed bolj zanimivih.

Župan Costa je poudarjal, da je na skupino, ki je obkolila Matajca, naletel slučajno, vračajoč se iz čitalniške restavracije domov, in to šele, ko so

¹² Predsednik sodišča je med razpravo izpostavil dogodke, ki so najavljali afero z Altom in pretep v Schantlovi veži - opozoril je na več magistratnih zapisnikov z dne 1., 8. in 16. 4. 1867 v zvezi s pobitimi šipami pri Dežmanu, Mahru, Waldturrju in Hanßlu. Omenil je tudi izjavi dveh dunajskih trgovcev Siegfrida Kulka in Franza Otta, ki sta 21. 7. 1867 bila kot gosta v čitalnici navzoča ob demonstrativnem petju ruske himne, kar je Ott opisal kot "ošabno bejavost, spodbujeno s preobilnim uživanjem vina".

Matajca že "obdelali". Slednji naj bi se županu (kot smo že opisali) potožil, Costa pa ga je - kot je sam povedal - pozval, naj mirno nadaljuje pot ter mu zagotovil, da se mu ne bo nič zgodilo (Matajc je trdil, da mu ni nič kaj pomirjujoče zabrusil: "Glejte, da boste prišli naprej!"). Matajca je spodbujal, naj gre domov, ker se je bal nadaljnega stopnjevanja uličnega škandala.

Pričevanja so pokazala, da so se udeleženci ekscesa bolj ali manj dobro poznali. Jožef Nolli in Franc Matajc sta bila po njunih izjavah prijatelja, tudi ostali udeleženi sokoli so bili Matajčevi znanci¹³. Matajc je pričal, da ni slišal, da bi mu Nolli rekel: "Pojdi sem, nemški pes!", ampak "Francelj, pojd sem!" Potem sta kot stara kame-rada hodila skupaj kos poti z roko pod roko in Nolli je Matajca z grenkobo vprašal, zakaj se je vpisal k Turnvereinu namesto k Sokolu. Ko sta se zatem ustavila, so ju obkolili še ostali sokoli in pričeli z že opisanimi moralnimi obsodbami ter fizičnim trpinčenjem Matajca. Preden mu je krojaški pomočnik Železnikar odrezal želode in ga pri tem porezal po obrazu, je pripomnil, da ga "kar tako ne morejo pustiti dalje". Kasneje se je Železnikar s svojim plenom (želodi) hvalil v kavarni Gnesda.

Tudi potem, ko se je na drugi strani ceste eksces nadaljeval z obkolitvijo Tambornina, je Costa po lastnih navedbah hotel zaplet pomiriti. Vendar je Tambornino trdil, da je - medtem ko se je razjarjena sokolska množica prerivala okrog njega in ga psovala v slovenščini in nemščini ("nemški pes ... nemškutar ... deželni izdajalec ... renegat ... pobite ga!")¹⁴ - župan mirno stal zraven s prekrizanimi rokami in celo sam vpil: "Izdajalec!" Tudi oficial glavne deželne blagajne Ulčar (ki je slučajno prišel mimo, se zavzel za Tambornina ter zmerjal župana) je izjavil, da je bilo očitno, da ga (Ulčarja) hoče Costa čimprej odstraniti s prizorišča. Naslednji dan se je Costi zdelo potrebno, da se Ulčarju opraviči.

Hlapec Kalan, ki je prihitel s senenimi vilami, jih je nemudoma dobil po grbi, vile pa so mu

vzeli. Sokoli so ga med pretepanjem zafrkljivo spraševali: "Al si prišel pomagat?", hlapec pa jih je rotill, naj mu prizanesejo z besedami: "Pustite me, saj sem tako pijan, da ne vem kaj da je!"¹⁵ Kalan je sicer potem pobegnil nazaj v "štalo" in se skril v seno, sokoli pa so ga od tam spet izbezali, ga še dodatno namlatili ter mu pri tem izbili en zob. Zaradi teme in alkoholiziranosti Kalan ni spoznal nobenega od napadalcev.

Posebej velja izpostaviti Costov opis ekscesa s Tamborninom. Costa je pričal v tem smislu, da je Tambornino sam nalašč sprovciral vdor sokolov v Šantlovo hišo. O samem pretepu v Šantlovi veži je Costa povedal naslednje.

Takoj zatem, ko je prepričal Matajca, naj ode domov in ga nekaj korakov še sam pospremil, se je odpravil proti svojemu stanovanju na magistratu. Sredi Mestnega trga je v višini Šantlove hiše zaslišal hrup in nekdo mu je rekel, da so se spet zbrali nekateri iz prejšnje družbe in obkolili Tambornina. Ker je bilo slišati prepir in zmerjanje, je pohitel nazaj in uspelo mu je, da je ljudi spravil narazen, tako da se je Tambornino napotil proti hiši, ostali pa nazaj proti kavarni. Takrat je mimo prišel Ulčar, uradnik deželne glavne blagajne, sicer županov mladostni prijatelj in tovariš iz otroštva. Ulčar je nagovoril Tambornina in ta mu je tožil o tem, kako grdo so ga

¹⁵ Glede na to Kalanovo izjavo je nato dr. Razlag skušal pomen njegovega pričevanja zaradi pijanosti izničiti. Tožilec se je izmotaval, češ da je hotel Kalan reči, da je pijan, torej omamljen od udarcev. Sicer pa je del Kalanove izpovedi pred sodiščem zvenel takole:

"... Priča Aleksander Kalan, 34 let star, v Cerkljah rojen, neoženjen, je 8 let služil pri toskanskih dragonarjih, zdaj pa že dve leti pri g. Šantelnu.

Prvosednik: Povejte po pravici, kako se je tisto noč vsa ta reč godila.

Kalan: Jaz sem spal v "cimru", kar zaslišim glas: Pomagat! Na glasu sem spoznal da g. Tambornino vptijejo. Za tistihi pa začne zvonec biti. Jaz si mislim: Nekaj mora biti, grem torej gledat, kaj da je, ali so morebiti tatje. Jaz grem ven v samih lilačali in pa v srajci. Zvečer sem deteljo skladal in sem potlej voz s "Sok in Pok-om" k krafi zategnil. Mislim si, prazen pa vendarle ne grem in grabim vile z voza. Komaj pa pridem do sredi veže, kar trije name butnejo in -

Prvosednik: Ali ste Tamborninota še videli?

Kalan: Ja, lih so gori po štengah butnili.

Prvosednik: Koliko jih je notri butnilo skozi vrata?

Kalan: Trije so kar na mene padli, zdaj jih več ne poznam.

Prvosednik: Al vam ni nobeden nič rekel?

Kalan: Ja rekli so: "Ali si prišel pomagat?", pa so me začeli po glavi nabijati. Jaz sem rekel: "Pustite me, jaz sem prišel gledat; pustite me, saj sem tako pijan, da ne vem kaj da je."

¹³ Priča Karl Filapitsch je celo navedel, kako mu je Edvard Horak tisto noč v Gnesdi razlagal, da so Matajcu odrezali želode, ker je bil sokol, pa je kljub temu nosil tur-narski klobuk.

¹⁴ Tambornino je med svojim pričevanjem priznal, da ga je bilo do tega trenutka sranu povedati, da so sokoli krtičali tudi: "K ___ mu porežite!" To njegovo priznanje je med občinstvom v dvorani sprožilo val smeha. (Tri-glav, 28. 3. 1868)

sokoli zmerjali. Costa je Ulčarju rekel, naj gre mirno domov, saj bi vsako razburjanje lahko dalo nov povod za eksces. Ulčar je nato šel naprej, se čez nekaj korakov obrnil in zakričal, da je sramota, če mnogi planejo nad enega in je med njimi tudi župan. Costa se za te besede ni zmenil, pač pa je Tambornina prosil: "Pojdite vendar mirno domov in zaklenite vrata za sabo, da ne bi prišlo do vnovičnega škandala." Vendar je Tambornino županu ustregel po svoje. Odprl je hišna vrata, potem pa odšel k zvoncu in pozvonil. Šele potem je odšel v hišo, vrata pustil odprta in tam notri zaklical: "Aleksander, pomagat!" V tem trenutku so trije ali štirje izmed mladeničev, ki so stali na drugi strani ceste nasproti Šantlove hiše, planili čez ulico ter se pognali skozi vrata v hišo. Župan je zaslutil, da bo prišlo do pretepa, pri katerem bi Tamborninu trda predla. Posegel je po edinem sredstvu, ki mu je bilo pri roki – skušal je priti do luči in ljudi, ki bi mu pomagali preprečiti pretep. Tako je šel na prag kavarne, ki je bila polna ljudi in poklical na pomoč sokole: "Sokolci vun pomirit!", nato je pred kavarno čakal na luč. Ko jo je slednjič dobil, je v spremstvu šel v Šantlovo vežo, kjer so mu privedli hišnega hlapca. V istem trenutku je opazil, da ob njem že stoji mestna straža, ki jo je pripeljal mestni uradnik Valenta. Na pripombo predsednika sodišča, da ni bilo ravno pametno klicati cel kup razjarjenih gospodov iz kavarne in jih na ta način še bolj iritirati, pač pa da bi bilo veliko lažje pomiriti tri ali štiri sokole, je Costa rekel, da brez luči tja ni hotel iti. V slučaju pretepa bi v temni veži ne mogel ukrepati, ker seveda ne bi nič videl. Kateri so bili tisti, ki so vdrli, ni mogel reči, ker je bilo pretemno, da bi jih spoznal.

Te Costove navedbe so bile v popolnem nasprotju s pričevanjem Tambornina, ki je seveda trdil, da se je na vso moč trudil zapreti vrata. Šele ko njegova moč ni zadostovala in je bilo očitno, da se bodo vsiljivci prerinili noter, je klical na pomoč hlapca.

Obtoženi za vdor v Šantlovo hišo – brata Križaj, Horak in Kajzel – so vsi po vrsti tajili inkriminirano dejanje in prisegali, da so cel čas bili v kavarni Gnesda, k Šantlu pa prišli zgolj iz radovednosti, ko je bilo že vsega konec. Trdili so, da je bilo v veži pretemno, da bi Tambornino kogarkoli spoznal.

Proti Sokolom in v nasprotju s Costo so pričali trgovski pomočnik Alois Walland, stanujoč pri

Šantlu, Dereani – Šantlov vajenec, prav tako stanovalki Šantlove hiše, Josefa Hermann in Uršula Hočevnar¹⁶, trgovec Hauffen, ki je vse opazoval s svojega okna, oba Šantla starejši¹⁷ in mlajši in še mnogi drugi; posebej sta bili sokolom škodljivi pričevanji Juliusa Wolfa in Franca Klopčarja. Prvi se je nahajal v kavarni Gnesda, potem pa se napotil v Šantlovo hišo in vse opazoval,¹⁸ Klopčar pa je pričal o surovostih nad Matajcem in Tamborninom, ki so izgledala tako grozno, da se je prestrašil in raje zatekel nazaj v kavarno¹⁹. Po navedbah naštetih prič, ki so stanovale v Šantlovi hiši, je Costa mirno gledal, kako mlatio hlapca, Sokoli pa so med iskanjem Tambornina grozno kričali: "Ga hočemo imeti!, Ga bomo raztrgali!, Le pobite ga!, Vse žile mu bomo porezali!, Tambornino vun, ga hočemo ubiti, čreve iztrgati!"

Sodišče se je odločilo, da verjame Tamborninu in Coste ni zapriseglo niti kot priče, ker bi njegove navedbe prišle v nasprotje s pričevanji drugih prič in bi se tako zdele "vprašljive". Prav tako tudi ni bilo upoštevano pričevanje magistratnega uslužbenca Valente (= niso ga zaprisegli) in še nekaterih prič. Nekateri od zapriseženih in nezapriseženih očividcev so tudi izjavljali, da je preiskovalni sodnik pri zaslišanju na njih izvajal pritisk, da bi pričali sokolom v škodo.

Ob koncu procesa so bili obsojeni:

1. Zaradi zločina javnega nasilstva IV. vrste (nasilni vdor več združenih oseb):

¹⁶ Hočevnarjeva, ki sicer ni prepoznala nobenega od obtoženih, je med drugim pričala, kako so se Sokoli dogovarjali, na kakšen način naprej postopati s hlapcem, ki jim je po prvih udarcih zbežal v štalo: "Ti ga derš, jest ga bom z matko!"

¹⁷ Franz Šantel st. je hotel iti po vojaško patroljo, a ga je Costa zadržal; po tej grožnji hišnega gospodarja je Costa začel sokole poditi iz veže.

¹⁸ Wolf je potrdil Tamborninove navedbe, s tem ko je pričal, da so Tamborninu pred Šantlovo hišo grozili Horak, Kajzel, Sassenberg in Garbeits. Povedal je tudi, da je videl Sassenberga in brata Križaj, kako prihajajo iz veže Šantlove hiše, v hiši pa sta še ostala Kajzel in Horak, ki sta prišla iz hleva. Zdi se, da je bil Wolf sokol ali pa pred bitko vsaj "prijatelj" sokolov, saj je skupaj z njimi šel od Konja proti Gnesdi; sokoli so mu na procesu očitali pristransko pričevanje, saj naj bi jim bil nevoščljiv, ker ima manj sreče v ljubezni kot pa oni (posebej Janez Križaj, enako izjavili Horak, Kajzel in Jožef Križaj).

¹⁹ Klopčar je slišal Matajca, kako prestrašen kliče županu: "Vidite kaj ljudje delajo z mano!", nakar mu je Costa odurnil: "Per gmah bodite!" Garbeits in Kajzel sta bila po Klopčarjevih navedbah nenehno v bližini Coste, ta pa se je nahajal sredi kakih dvajsetih sokolov.

- Edvard Horak na šest tednov ječe
- Peregrin Kajzel na dvomesečno ječo
- Janez Križaj, zaradi istega zločina, stopnjevanega z zločinom prizadejanja težkih telesnih poškodb in nevarne grožnje na pet mesecev ječe
- Jožef Križaj, zaradi istega zločina, stopnjevanega z zločinom prizadejanja težkih telesnih poškodb na tri mesece

2. Zaradi prestopka zoper javni red in mir:

- Henrik Garbeis na en mesec strogega zapora
- Franc Železnikar, zaradi istega prestopka, stopnjevanega s prestopkom zoper telesno varnost na šest tednov strogega zapora

3. Zaradi zločina prizadejanja težkih telesnih poškodb:

- Valentin Vidic na dvomesečno ječo

Obtoženi Jožef Nolli, Karl Sassenberg, Ludvik Valenta in Janez Kham so bili spoznani za nedolžne. Proti Nolliju (obtožen prestopka proti javnemu redu in miru), Valenti (javno nasilje) in Khamu (uporaba odprtega ognja v prostorih, kjer je nevarnost, da izbruhne požar) je tožilec sam umaknil obtožbe, Sassenberga (zločin javnega nasilstva) je sodišče spoznalo za nedolžnega.

Sodišče je pri izreku sodbe kot olajševalno okoliščino štelo nekaznovanost in mladost, posebej pomenljiva olajševalna okoliščina pa je bila: " ... da je ves dogodek potekal pred očmi sokolskega predstojnika dr. Coste, ne da bi on odločneje posegel vmes ..."

V zaključnem nagovoru je predsednik sodišča poudaril pomembnost procesa, ki ga je spremljalo tako veliko število meščanov in na katerem so bili obtoženi mladeniči, ki imajo pred seboj še prihodnost ter so člani uglednih ljubljanskih družin. Izpostavil je, da je njemu in prisednikom bila dolžnost izpolniti to nalogo, čeravno bi jim bilo ljubše, ko to ne bi bila prav njihova dolžnost. Če bi šlo za navadno surovost, potem sploh ne bi imel tega nagovora, zanj da se je odločil samo zato, ker verjame, da je do ekscesa prišlo iz nacionalnih razlogov. Gospode, ki so bili obravnavani, spodbuja, naj sledijo idejam o skrbi za duševni in materialni razvoj naroda, ki jih je v svojem govoru izpostavil branilec Razlag, vendar naj pri tem upoštevajo, da se tega ne sme izvajati tako da se škodi sočloveku. Ker sta v Ljubljani dve telovadni društvi in ker so med

zaslišanjem posamezne priče povedale, da so v kavarni pri Konju potekali govori, ki so zadevali združitev obeh telovadnih društev, je predsednik sodišča izjavil, da mu bo v posebno zadovoljstvo, če bo s svojim govorom prispeval k tej združitvi. Slednja bi bila tudi v interesu mestne občine same. Človek se vendar lahko uči telovaditi tudi brez ozira na nacionalnost in ta lep cilj (telovadba) je dosegljiv tudi v enotnem društvu, je optimistično in dobrohotno zaključil predsednik sodišča Heinricher. V imenu nekaterih obravnavanih se mu je za human, korekten in očetovski odnos med procesom zahvalil Janez Kham.²⁰

Če se odpravimo ambiciji, da bi se prikopali do čisto prave slike o poteku dogodka (zdi se, da so bile izjave prič z obeh strani precej "sfrizirane", razen Tambornina in Wolfa pa zaradi teme nobena od prič ni z gotovostjo prepoznala tistih, ki so vdrli, pač pa so jih prepoznali kasneje, ko so prihajali iz Schantlove veže), pa lahko vendar mirno zaključimo, da sta se obe strani medsebojno provocirali. Zdi se, da je nekaj resnice v tem, kar je v svoji obrambi skušal dokazati dr. Razlag (enako Costa pri svojem pričevanju), t.j. da so sokoli nasedli provokaciji Tambornina, ki jih je dokazano že prej sovražil.

Po drugi strani pričevanja kažejo na neko čudno situacijo, znotraj katere se t. i. Nemci in Slovenci konfrontirajo. Sokoli so tako npr. psovali Tambornina v slovenščini in nemščini. Med njimi sta dva (Garbeis in Sassenberg) z nemškim priimkom, medtem ko je turnar, ki jo je najslabše odnesel, Slovenec Matajč. Za tega ni jasno, zakaj je bil ravno pri Turnvereinu in ne Južnem Sokolu, iz pričevanja pa je razvidno, da so mu prijatelji oz. znanci zamerili, ker ni član Sokola. Na nemški strani se je (po naključju?) znašel hlapec Kalan, ki je pred sodiščem pričal v slovenščini, ravno tako ga je tudi Tambornino klical na pomoč v slovenščini. Ko so na sodišču Tambornina vprašali, kaj je po nacionalnosti, je

²⁰ *Obsojence v tem procesu je oblast julija istega leta izpustila. Govorilo se je celo o reviziji celotne pravde, vendar je višje sodišče v Gradcu kazni samo nekoliko znižalo. Tambornino se je preselil v Novo mesto, kjer so ga kasneje obsodili zaradi goljufije in Novice so se ob tem z zadovoljstvom spominjale, kako so Tambornina v L. Z. označevali kot "ehrenwerte deutsche Bürger", Novice 27. 7. 1868; Levstikovo zbrano delo, IX. knjiga, komentarji, DZS 1961, str. 463.*

odvrnil, da je Kranjec, Ljubljčan in član Deutscher Turnvereina. Ko je predsednik sodišča nato pripomnil, da v Ljubljani ne pozna društva s tem imenom, se je popravil, da je član Laidacher Turnvereina, pridevnik deutscher pa da jim je baje pritaknila nasprotna stran. Državni pravdnik Lehmann je na začetku procesa hotel celo izpeljati tezo, da so sokoli s tem, ko so sramotili Slovenca Matajca in Kranjca Tambornina izvršili napad na nemštvo. Uradnik deželne blagajne je imel slovenski priimek Ulčar, kljub temu pa so njegove simpatije očitno veljale nasprotnemu taboru, o Nemcu Costi, ki je bil slovenski voditelj, pa smo že zadosti povedali. Do prestopanja z ene na drugo stran je torej prihajalo tako v krogih političnih prvakov kot tudi med bolj navadnimi ljudmi. Večkrat ni bilo popolnoma jasno, kam kdo spada in s kom bo potegnil. Značilen je primer nekega Rozmana²¹, ki je med procesom navedel, kako so ga Regalli in še neki drugi spraševali, h kateri stranki se čuti pripadnega in ali bo pričal v korist sokolov, on pa jim je - da bi imel mir pred njimi - odgovarjal pritrdilno.

Iz nekoliko ekscentričnega zaključnega govora predsednika deželnega sodišča tudi izvemo, da se je pri Konju debatiralo o možnosti združitve obeh telovadnih društev, kar kaže na to, da so na obeh straneh obstajali telovadci, ki se niso ravno na smrt sovražili. Zdi se, da so bile relacije od prijateljstva do sovraštva in od sožitja do popolne nezmožnosti prenašanja politično in na-

cionalno drugače opredeljenih, v tem času precej kratke.

Epilog

Vsi poskusi slovenske strani, da bi se "pomen" in s tem tudi posledice pretepa v Schantlovi veži zmanjšale, niso preprečili reakcije vlade. Deželni predsednik Conrad je ukrepal skladno s poročilom policijskega komisarja Vidica. Storil je vse, kar je bilo v njegovi moči, da bi Slovencem škodil. Najprej je ustavil delovanje Južnega Sokola, kmalu zatem ga tudi razpustil, obenem pa še prepovedal petje ruske himne. Že 25. julija je Conrad pisal notranjemu ministru Taafeju na Dunaj tudi o tem, da hoče suspendirati župana in postaviti policijo v izjemen položaj. Vendar je Taafe te namere zavrnil, češ da ne vidi nobenega razloga, da bi krajevno policijo mestu odvzeli in izročili kakemu deželnemu organu, saj se občinski zastopniki konflikta niso udeležili, župan sam je imel le neljub delež, poleg tega pa se je konflikta udeležilo le malo število občanov. Kljub temu pa je Conrad kasneje pri Taafeju le uspel prodreti z utemeljitvijo, da bo suspenz župana le provizorična odredba in da se bo dokončno odločilo o vsej stvari po končani preiskavi. Ljubljanski Nemci so gotovo prišli na idejo, da bi bilo dobro sodno preiskavo in njen izid čim bolj zavleči in si na tak način ustvariti manevrski prostor. Taafe je tako 16. avgusta 1867 pristal na izredne odredbe. Vendar pa je pretekel še en mesec, da so se pokazale konkretne, vsem vidne posledice. Conradu je bila očitno za dodatno utemeljitev potrebna še sodna preiskava o sokolskem ekscesu. 25. septembra je deželno predsedstvo suspendiralo župana Costo, vodstvo mestne policije pa izročilo okrožnemu komisarju Pajku. Utemeljitev je bila ta, da je bil Costa vpleten v kazensko preiskavo, ki je dokazala, kako je opravljanje varnostne službe v mestu takšno, da v vseh okoliščinah ne služi interesu vlade in miru željnega prebivalstva. Suspenz Coste je pri Ljubljčanom izzval reakcijo. Najprej so Costovi simpatizerji izrekli suspendiranemu županu zaupnico, ki jo je podpisalo 400 najuglednejših meščanov, mestnih župnikov, odbornikov Trgovske zbornice, mestnih okrajnih zastopnikov in 250 hišnih gospodarjev. Razburili so se tudi Slovenci z dežele, Novice so poudarjale, da se suspenza ne da utemeljiti z nobenim členom mestnega statuta. Nemški "trinajsteri" člani občinskega sveta so na Dunaj poslali protestno adresno, s katero so nasprotovali zgoraj omenjeni zaupnici Costi,

²¹ Priči Regalli in znani slovenski pisatelj ter publicist Fran Levstik sta navedli, da jima je vojak na dopustu Rozman v silvestrski noči 1867/68 povedal, kako je Tambornino njemu in njegovemu prijatelju Dobovšku plačal, da bi pretepla neke sokole; Rozman je ob drugi priloiki Regalliju tudi povedal, da je bil Dobovšek tisti, ki je lilapcu Kalanu izbil zob; obenem je izjavil, da se bo - v primeru, da bo sokolom pri končni obravnavi slabo kazalo - sam prijavil kot storilec. Rozman in Dobovšek sta te trditve zanikala. Hlapec Kalan je na sodišču povedal, kako mu je znani mestni lump Dobovšek pravil, da od njega zaltevajo, naj postane grešni kozel in prevzame "stvar" (t.j. krivdo za telesne poškodbe, prizadejane Kalanu) nase.

Grešnega kozla je branilec Razlag poskusil najti še v zadnjem trenutku; v svojem zaključnem govoru je izpostavil, da obtoženim ni bila dokazana krivda za težke poškodbe, ki jih je utrpel Kalan - samo dejstvo, da so se znašli na inkriminiranem prostoru še ne pove nič. Po njegovih besedah so na delu morali biti rafinirani ljudje, ki so se preiskavi odtegnili - bilo bi vredno truda, raziskati, če pri tej stvari niso bili udeleženi klatež Mavec, imenovan Maus (priča Uršula Hočevar se je naknadno spomnila, da je potepuh Mavec bil eden od tistih, ki so Kalana vlekli iz "štale") ter njegova kolega Rozman in Dobovšek.

posebej zato, ker jo je ta sprejel, ne da bi se prej posvetoval z mestnim zastopstvom, katerega ugled je - po njihovem mnenju - tako zelo oblatil. Kakorkoli, kljub intervencijam (župan Costa in deželni predsednik Conrad sta osebno šla na Dunaj) je suspenz obveljal. Po daljšem zavlačevanju ga je obravnaval tudi mestni svet na seji 12. 10. 1867. V tem trenutku je Nemcem uspel zvit manever. Bleiweis je namreč hotel, da bi predmet izročili samo pravnemu odseku, z obrazložitvijo, da gre za pravni konflikt. V bistvu je šlo bolj zato, da so imeli Slovenci v pravnem odseku večino 3:2. Dežman je na drugi strani predlagal, naj zadevo odstopijo policijskemu odseku, kjer so imeli Nemci večino 4:1. "Vmesno" varianto - da naj primer predložijo obema odsekoma - je predlagal dr. Suppan, sprejela sta jo oba predlagatelja. Ni povsem jasno, kako da je očetu naroda odpovedalo znanje elementarne matematike, toda razmerje med Nemci in Slovenci je bilo po njegovi privolitvi 6:4 in Nemci so lahko rešitev zavlačevali, kolikor se jim je zdelo. Čas je delal za njih.²²

Po pretepu v Šantlovi veži je nemški trinajsterici v občinskem svetu uspelo doseči, da je pretepu sledila suspenzija župana, da se je predmet, kolikor je zadeval občinski odbor, izročil združenemu pravnemu in policijskemu odboru, kjer so imeli večino Nemci in da je to telo zadevo nenavadno dolgo obravnavalo. Temu so sledili neverjetni preobrati. Združeni odbor je občinskemu svetu na seji 6. 2. 1868 enoglasno predstavil sklepe, da pretep ni nudil nobenega povoda za suspenz oz. kakršno koli kazensko preiskavo proti županu, saj ni bil izpolnjen noben pogoj iz 46. člena občinskega statuta, ki določa, kako se lahko suspendira župan ali svetnik. Odbor je prav tako označil odvzem mestne policije za nezakonit, saj vlada občinskega sveta ni prej opomnila, tako da le-ta ni mogel ukrepati. Prav tako odbor ni menil, da je nujno, da suspenzu župana sledi odvzem mestne policije. Vladne ukrepe je označil kot udarec po mestni avtonomiji. V tem trenutku je nastopil kdo drug kot Dežman. Nasprotoval je sklepom odbora, ker ta ni upošteval, da se župan po burni noči ni posvetoval z občinskim svetom. Odbor tudi ni raziskal, kako je župan pri tem ekscesu postal kot šef lokalne policije. Ni popolnoma jasno, zakaj je Dežman edini nasprotoval tem sklepom in napadel lastne somišljenike. Morda

je prevladalo osebno sovraštvo do Coste, ali pa se je zbal, da bo županska kriza prekmalu rešena. Kakorkoli, občinski svet je šel mimo njegovih predlogov. Predloga združenega odbora sta bila:

- naj sklenejo, da je vladni postopek v zvezi z županom in lokalno policijo neupravičen;
- naj občinski svet prosi deželno vlado, naj vzpostavi avtonomni delokrog mestne občine v polnem obsegu.

Občinski svet je oba predloga sprejel soglasno; edini, ki je bil proti, je bil seveda Dežman. Kmalu pa se je izkazalo, da je bila sloga med obema strankama le navidezna. Ko je podžupan Orel sklepe z občinske seje izročil deželnemu predsedstvu, je logično pristavil prošnjo za postavitve župana na njegove prejšnje funkcije. Nemška stranka tega ni razumela tako. Tri dni po seji so verjetno sami proti sebi inscenirali napade v Triester Zeitungu in Neue Freie Presse. Ti članki so kritizirali 12 nemških svetnikov, ki so poročilo združenega odbora podprli. Kakorkoli - prišlo je do razlik v interpretaciji občinskih sklepov. Po pojmovanju nemške stranke poročilo in sklepi niso imeli osebnega pečata. Sprejeli da so jih samo načelno, razpravljali in sklepali da so samo o principu, na to da kaže že to, da združeni odbor ni sprejel sklepa o rehabilitaciji Coste. Vzpostavitev mestne avtonomije in nastavitve Coste sta dve različni stvari. Deželno predsedstvo je predloge vrnilo občinskemu svetu v ponovno obravnavo. Izoblikovali sta se dve stališči, nemško in slovensko, ki smo ju že predstavili. Na seji 7. 3. 1867 je bil z 12:10 izglasovan slovenski predlog o vnovični vzpostavitvi mestne avtonomije in ponovni umestitvi Coste na vse njegove funkcije. Deželni predsednik Conrad je te sklepe sistiral in poslal na Dunaj.²³

Tako je po najrazličnejših pravnih sofizmih na sodišču (po končani sokolski pravdi, kjer ni bil obtožen, saj ni bilo kaznivega dejanja, so proti Costi uvedli še posebno preiskavo) in spretnih manevrih trinajsterice v ljubljanskem občinskem svetu Costa spet zasedel županski stolček šele julija 1868. Takrat pa je bila slovenska večina v mestnem svetu - po porazu na nadomestnih občinskih volitvah spomladi 1868 - že izgubljena. Costo so Nemci vrgli v nekaj mesecih, nakar je užaljeni bivši župan Slovence prepričal v bojkot občinskih volitev. To je seveda praktično pomenilo popolno prepustitev slovenske

²² Primerjaj Škerl, *Ljubljana v prvem desetletju ustavne dobe 1860-1869*, str. 47-49.

²³ Škerl, str. 51-53.

prestonice nemški stranki, ki je nato Ljubljani vladala skoraj 14 let.

Posledice

Spopad v Šantlovi veži je bil za slovensko stran katastrofa. Pretepeni hlapec, zaplenjene vile, prestrašeni meščani ter pobegli provokator so bili – v primerjavi z vsem, kar je z ekscosom pridobila nemška stranka – bolj klavrní rezultati. Pokazalo se je, da so ocene policijskega komisarja Bezdeka²⁴ glede naglosti in zaletavosti Costove narave povsem opravičene. Noben moder župan si ne bi privoščil, da ga osumijo aktivne udeležbe v izgredih v lastnem mestu in da na ta način nasprotniki dobijo dovolj snovi za uničujočo propagandno vojno. Ko Škerl in Valenčič v svojih razpravah govorita o dogodkih v Šantlovi veži, poudarjata nenaklonjenost (napihovanje delikta, pretirana strogost ipn.), katero so do Slovencev izpričale deželna vlada in njene policijske oblasti. Seveda imata, kar se tega tiče, prav. Res pa je tudi, da županovo obnašanje pri ekscosu ne kaže na njegovo nepristranost, ki bi se je kot vrhovni poveljnik mestne policije moral držati. Nemcem naklonjeni deželni uradniki so seveda bili v resnici pri svojem delovanju vsaj toliko pristranski kot Costa. Znali pa so vse svoje ukrepe v večji meri prikazati kot čuvanje reda in miru, kar bi navsezadnje lahko storil tudi nesrečni župan, samo če bi namesto sokolov na pomoč poklical svojo mestno policijo. Meščani, ki so se imeli za Nemce, so tako lahko upravičeno dvomili v svojo osebno in premožensko varnost, kolikor jo je zagotavljala mestna policija in so z nezaupanjem pričakovali novih “dogodivščin”.

Ljubljanski nemški tabor je dosegel predvsem dvoje. Z odvzemom mestne policije, suspenzom župana in sodnim procesom so na mestni ravni paralizirali vsako aktivnejšo politiko slovenske stranke, po drugi strani pa so volilcem, odvisnim od vlade, jasno pokazali, komu je slednja nenaklonjena. Pri zmernih in “preudarnih” ljubljanskih meščanih so župana in Slovence uspeli prikazati kot prenapete skrajneže, ki mestu ne prinašajo miru in blaginje.²⁵ Ta je bila seveda tudi precej odvisna od dobrih odnosov

mestnih oblastnikov z Dunajem. Precejšen del političnega kapitala, ki si ga je v preteklem mandatu s svojimi pridobitvami za mestno občino prislužil Costa in z njim slovenska stranka, je bil izgubljen.

Kljub temu bi bilo kratkovidno, če bi za izgubo slovenske oblasti v Ljubljani krivili v prvi vrsti in samo Costo, njegove napake za časa županovanja in politiko abstinence, ki jo je po odhodu z županske funkcije vsilil na ljubljanski občinski ravni. Vse tja do Taafejeve dobe so namreč vsakokratne vlade (oz. politična usmeritev aktualnih oblastnikov na Dunaju) v zelo veliki meri in dokaj neposredno vplivale na lokalna razmerja moči nasproti stoječih si strank. Po porazu na nadomestnih občinskih volitvah 1868 bi slovenska stranka tudi v naslednjih letih komaj imela možnost, da si povrne večino v občinskem svetu, saj so do Taafeja vse vlade (z izjemo Hohenwartove) bile nemško-liberalno usmerjene.²⁶

Zusammenfassung

Die Prügelei im Flur des Šantl-Hauses

Im Juli 1867 kam es zur ersten echten deutsch-slowenischen physischen Auseinandersetzung in Laibach - einer Abrechnung am Mestni trg und einer Schlägerei im Flur des Šantl-Hauses. Kleine Provokationen hatten zuvor die Spannungen zwischen Mitgliedern des deutschen Turnvereins und Mitgliedern des slowenischen Turnvereins Južni Sokol [Südlicher Falke] verschärft. Mitglieder dieser Turnvereine waren die Hauptakteure der aufregenden nächtlichen Episode, aber auch andere Personen waren beteiligt. Am schicksalhaftesten war die Verstrickung des Laibacher Bürgermeisters Costa, der - obwohl Deutscher - eine

²⁵ Škerl na straneh 54–55 poudarja, da so se potem, ko je državni pravdnik Lehmann proti Costi uvedel posebno preiskavo, po mestu hitro raznesle govorice, katerih namen je bil pred bližajočimi se volitvami v občinski svet Ljubljancane držati v napetosti, da je Costa kriv. Preiskavo so res inscentrali, vendar so potem od tožbe proti županu odstopili.

²⁶ Teoretične možnosti za ponovno osvojitve občinskega sveta bi morda bile – v primeru, da bi Slovenci v občinskem svetu do takrat zadržali zelo številčno manjšino – edino za časa vlade Hohenwarta (februar 1871 – oktober 1871), ki je bila federalistično razpoložena. Slovenci pa so, iz ne povsem jasnih razlogov, svoj bojkot ljubljanskih občinskih volitev prvič opustili ravno v najhujšem času – leta 1875, ko je bila nemška Ustavoverna stranka na Kranjskem ob vladni podpori na višku moči.

²⁴ ARS, Deželno predsedstvo, za l. 1864 spis št. 1065, poročilo policijskega komisarja Bezdeka policijskemu ministru z dne 13. 6. 1864 v zvezi z novoizvoljenim županom Costo – primerjaj Škerl, omenjeno delo, str. 135 – 136.

der führenden Persönlichkeiten der slowenischen Partei und Vorsteher des Južni Sokol [Südlicher Falke] war. Als einige Sokoli mitten in der Nacht in den Flur des Šantl-Hauses stürmten, um den Turner Tambornin, einen verhassten Provokateur, zu fangen, handelte Costa, wie sich bald herausstellte, völlig falsch. Anstatt zur Wiederherstellung der öffentlichen Ordnung aus dem nahen Rathaus die Polizei zu holen, rief er die Sokoli aus dem Kaffeehaus Gnesda zu Hilfe. Durch die lärmende "Hausdurchsuchung" der Sokoli, während der sie auch den bereits zuvor malträtierten Hausknecht verprügelten und die ganze Gasse aufweckten, erreichte der Skandal seinen Höhepunkt.

Dieses an und für sich nicht so bedeutende Ereignis zog schwerwiegende Konsequenzen nach sich: auf Anforderung der deutschen Bürger kamen zusätzliche Heeresseinheiten nach Laibach, der Bürgermeister Costa wurde suspendiert, der slowenische Turnverein Ju ni Sokol [Südlicher Falke] aufgelöst und bei einem Prozeß sieben Slowenen zu Haftstrafen verurteilt. Langfristig hatte das Laibacher deutsche Lager damit zweierlei erreicht: durch die Übernahme der Stadtpolizei, die Suspendierung des Bürgermeisters und den Gerichts-

prozeß paralyisierte es jegliche aktive Politik der slowenischen Partei auf städtischer Ebene; andererseits zeigte es den von der Regierung abhängigen Wählern klar, wem diese nicht geneigt war. Es gelang ihm, den Bürgermeister und die Slowenen bei den gemäßigten und "besonnenen" Laibacher Bürgern als überspannte Extremisten darzustellen, die dem Frieden und Wohlstand der Stadt schaden. Nach juristischen Spitzfindigkeiten - nach dem Verfahren gegen die Sokoli, in dem der Bürgermeister wegen des Fehlens einer Straftat nicht angeklagt werden konnte, leitete man gegen ihn eine gesonderte Untersuchung ein - und geschickten Manövern der dreizehn deutschen Vertreter im Stadtrat gelang es Costa erst im Juli 1868, wieder den Bürgermeistersessel zu erklimmen. Zu dieser Zeit aber war die slowenische Mehrheit im Stadtrat nach der Niederlage bei den Ersatzwahlen zum Gemeinderat im Frühjahr 1868 bereits verloren. Die Deutschen setzten Costa nach einigen Monaten ab, worauf der beleidigte Ex-Bürgermeister die Slowenen zum Boykott der Gemeinderatswahlen überredete. Das allerdings bedeutete die völlige Überlassung der slowenischen Hauptstadt an die deutsche Partei, die dann fast vierzehn Jahre lang in Laibach herrschte.

Tone Kregar

MILAN HODŽA IN SREDNJA EVROPA

Podobno kot ostali manjši slovanski narodi Srednje Evrope se tudi Slovaki ne morejo pohvaliti z večjim številom osebnosti, ki bi (tudi izven lastnih narodno-državnih okvirov) močneje zaznamovali politično misel in prakso prve polovice 20. stoletja. Za to lahko okrivimo predvsem narodno zatiranje in madžarizacijo, ki je vse do leta 1918 predstavljala največjo oviro družbenega, kulturnega in gospodarskega razvoja Slovakov ter s tem tudi razvoja slovaške politične misli, po razpadu monarhije in nastanku 1. ČSR (prve Češkoslovaške republike) pa pretežno češki politični primat v novi državi. Večina takratne slovaške politične elite je v obdobju med obema vojnama izbirala med, poenostavljeno rečeno, dvema možnostima: ali v okviru vsedržavnih, centralističnih in čehoslovakističnih strank igrati bolj ali manj stransko vlogo oz. kvečjemu voditi to stranko v slovaškem delu države ali pa se postaviti na čelo narodno-konzervativnega, avtonomističnega in v veliki meri samoomejujočega političnega gibanja, ki ga je reprezentirala predvsem Hlinkova Slovaška ljudska stranka. Tudi zato bomo v tem času težko našli slovaškega politika, ki bi v Evropi užival vsaj podoben politični ugled, kot sta ga imela denimo Masaryk in Beneš ali še pred njima Karel Kramář. Pomembno izjemo v tej situaciji pa nedvomno predstavlja Milan Hodža, ena naj-

markantnejših in najspodobnejših figur slovaške in češkoslovaške politike in nenazadnje tudi edini slovaški ministrski predsednik 1. ČSR, kakor označujemo obdobje od nastanka države do münchenskega sporazuma. Glede na njegovo politično in diplomatsko dejavnost ter politične koncepte ga lahko namreč mirno uvrstimo med pomembne osebnosti evropske politike.¹

Na njegovo izjemno zanimivo in pestro življenjsko pot in poslanstvo je v določeni meri vplivalo že samo okolje, iz katerega je izhajal. Hodževi so bili od nekdanj trdna, narodno zavedna družina, njegov stric Michal Miloslav Hodža pa spada med najpomembnejše Slovake 19. stoletja.² Že v gimnaziji je Milan Hodža pokazal velik interes za politična vprašanja in tuje jezike (pozneje je aktivno obvladal sedem tujih jezikov) ter se začel ukvarjati z novinarstvom, kate-

¹ Milan Hodža, *Federácia v strednej Európe a tné štúdie (naprej Federácia...)*, Kalligram, Bratislava 1997 (Pavol Lukáč, *Stredoeurópanstvo Milana Hodžu*), str. 11.

² M. M. Hodža (1811-1870) je bil poleg Štúra in Hurbana član vodilne trojice slovaškega narodnega gibanja, ki je v 40. letih 19. stoletja postavila temelje slovaški jezikovno-kulturni in narodno-politični emancipaciji ter v revoluciji leta 1848 tudi vodila vstajo proti Madžarom. Več o tem v: Tone Kregar, *Slovaško literarno časopisje o Slovencih 1918-1938 (diplomsko delo)*, Ljubljana 1997, str. 3-6.

remu je ostal zvest vse življenje. Prav skozi profesionalno novinarstvo in založništvo je prešel v politične vode in bil kot edini Slovak leta 1905 z glasovi slovaških in srbskih glasov v Vojvodini izvoljen za poslanca ogrske skupščine. V njej je večino svojega truda namenil sodelovanju nemadžarskih poslancev ter s takšno politiko želel prve vidne uspehe. Že takrat je udeležan svoje načelo, po katerem je na podlagi skupnih interesov možno sodelovati prav z vsakim in katero ga je pozneje uvrstilo med mojstre tako "uradne" diplomacije kot tudi lobiranja in zakulisja. Svoje politične koncepte, katerih osnova je bila demokratizacija ogrskega dela monarhije in z njo povezana osvoboditev nemadžarskih narodov, je v obdobju pred letom 1914 tesno povezoval s politiko prestolonaslednika Franca Ferdinanda oz. njegovimi plani o reformi monarhije, ki naj bi (tako s pomočjo kot tudi v korist nemadžarskih narodov) predvsem omejila moč in separatistične težnje madžarske aristokracije. Hodža je bil kot član prestolonaslednikovega belvederskega kroga njegov osebni zaupnik in svetovalec ter tako izjemni poznavalec Ferdinandovih političnih pogledov in načrtov kakor tudi osebnih značilnosti, simpatij in strahov.³ S svojim vplivom se je zavzemal predvsem v smeri poskusa federalizacije monarhije na narodnostni osnovi, za katero pa seveda tudi prestolonaslednik ni bil najbolj zagret. Znani sarajevski dogodki so dokončno uničili upanje, da bi bodoči cesar nekoč lahko kakorkoli že "uredil" narodnostne (in ostale) probleme v monarhiji, zato je tudi Hodža začel iskati in zagovarjati drugo alternativo, ki je v letih 1. svetovne vojne vse bolj prihajala na površje.

Hodža je bil namreč odličen poznavalec češke politike, sodeloval je z revijo Hlas in se dobro poznal z Masarykom. Že vrsto let se je zavzemal za kulturno, gospodarsko in prosvetno sodelovanje Čehov in Slovakov, zato se mu v novi politični stvarnosti ni bilo težko odločno postaviti na stališče tudi političnega sodelovanja oz. združitve obeh narodov. Po razpadu monarhije je vodil mirovno misijo nove države v Budimpešti, svojo politično pozicijo pa je leta 1919 še okrepil z imenovanjem za ministra za unifikacijo, ki je skrbel za usklajevanje in poenotenje avstrijskih in ogrskih zakonov, ki so veljali v čeških deželah in na Slovaškem. Ko se je leta 1922 Slovaška narodna in kmetijska stran-

ka, na čelu katere je bil, združila z Republikansko stranko češkoslovaškega podeželja v vsedržavno Republikansko stranko poljedelskega in malokmečkega ljudstva, se je začel njegov bliskovit prodor v sam vrh politične elite 1. ČSR. Kot njen voditelj na Slovaškem je postal podpredsednik te najmočnejše češkoslovaške stranke in permanentni poslanec v skupščini. Med leti 1922-1926 ter 1932-1935 je bil minister za kmetijstvo, v letih 1926 in 1929 pa minister za šolstvo in narodno prosveto. Ob tem se je ves čas ukvarjal s publicistiko in bil lastnik več časnikov, zasedal pa je tudi pomembne položaje v raznih strokovnih in kulturnih institucijah tako doma kot po svetu. Leta 1935 je postal predsednik vlade (nekaj časa tudi minister za zunanje zadeve) in na tem mestu ostal vse do Münchna, ko je odstopil in emigriral. S politično dejavnostjo je nadaljeval tudi v eksilu, zaradi nesoglasij z Benešem pa je razvijal predvsem svoje lastne teorije o prihodnosti, tako ČSR kot ostale (predvsem srednje) Evrope. Smrt leta 1944 v ZDA mu je žal preprečila, da bi s svojim ugledom in politično modrostjo postal aktivni soustvarjalec njenega povojnega razvoja.⁴

Hodža in slovaško narodno vprašanje v 1.ČSR

*"Torej slovaški nacionalizem kot moralni princip, vendar pa zaradi vseh okoliščin enotni češkoslovaški politični narod. V praktični politiki to ne pomeni niti centralizma, niti avtonomije, temveč državno-politično-narodno enotnost ter regionalizem z administrativno samoupravo."*⁵

Trajno in mednarodno priznana mejo nove češkoslovaške države je končno določila šele Trianonska mirovna pogodba 4. 6. 1920. Češkoslovaška republika je ob nastanku obsegala 140.394 km² ter imela 13,6 milijonov prebivalcev, od tega v čeških deželah okoli 10 milijonov, na Slovaškem okoli 3 milij. in v Podkarpatski Rusiji okrog 0,5 milijona. Pri ljudskem štetju 1921 se je k češki in slovaški narodnosti priglasiilo 65,5%, k nemški 23,4%, k madžarski 5,6% in k ukrajinski narodnosti 3,5% prebivalcev. V tej

³ Glej: *Federácia... (Federácia v strednej Európe)*, str. 93-107.

⁴ Eduard Nižňanský a kolektív, *Kto bol kto za 1. ČSR*, QIII, Bratislava 1993, str. 77-83.

⁵ Milan Hodža, *Nie centralizmus, nie autonomizmus, ale regionalizmus v jednom politickom národe, Slovenská otázka v 20. storočí*, Kalligram, Bratislava 1997, str. 186.

narodno izredno pestri državi so narodne manjšine tvorile več kot tretjino prebivalstva in šele "umetna" stvaritev ter uporaba termina "češko-slovaški narod" je preprečila videz ČSR kot multinacionalne države v pravem smislu te besede.

Glede na narodni položaj Slovakov pred letom 1918 predstavlja nastanek ČSR nedvomno njihovo narodno osvoboditev, saj sta groba madžarizacija in narodnostni pritisk ostala le še slab spomin na preteklost. Od leta 1918 je število Slovakov statistično nepretrgoma naraščalo, še posebej pa je nova stvarnost prišla do izraza na jezikovnem področju. V šolah vseh stopenj so uvedli slovaščino kot učni jezik, postopoma, a temeljito so izgrajevali mrežo slovaških osnovnih in srednjih šol, že leta 1919 pa so v Bratislavi ustanovili univerzo Jana Amosa Komenskega z medicinsko, pravno in filozofsko fakulteto. Slovaščina je postala uradni jezik v vsem javnem življenju, v uradih, na sodiščih, v društvih in cerkvah. Nastale so nove profesionalne kulturne ustanove kot npr. Slovaško narodno gledališče, Univerzitetna knjižnica in muzeji, obnovili pa so tudi dejavnost Matice Slovaške. Pri tej resnično prelomni kulturno-družbeni prenovi Slovaške so v veliki meri sodelovali tudi češki priseljenci, ki so zaradi pomanjkanja domačih, slovaških izobražencev in strokovnjakov zamenjevali nezanesljivo in odseljeno madžarsko osebje. Sorodnost češkega jezika z jezikom domačinov je omogočila hitro "odmadžarčenje" javnega življenja, po drugi strani pa češki uslužbenci in uradniki večinoma niso niti poskušali sprejeti slovaščine in so vztrajali pri svojem (sicer sorodnem) jeziku tudi v službi. Številna češka prisotnost⁶ (predvsem v nekaterih mestih) je kmalu izzvala negodovanje slovaških avtonomističnih krogov ter protičeško agitacijo, ki se je še povečala s pojavom lastnega novoizšolanega kadra v drugi polovici dvajsetih in v tridesetih letih. Čehi so na Slovaškem poslej marsikomu predstavljali le "odžiralce kruha", tako da se je kulturnim, jezikovnim in verskim (katoliški Slovaki so Čehom zamerili predvsem njihovo husitsko tradicijo ter jim očitali, da širijo brezbožni liberalizem) razlogom nestrpnosti pridružil še ekonomski. Ta zadnji vidik pa je predstavljal le delček velikega problema, katerega vzroke je treba iskati prvenstveno v neena-

komerni gospodarski razvitosti čeških dežel in Slovaške. Čeprav je Slovaška veljala za industrijsko najrazvitejši del ruralne Ogrske, je večina njenih prebivalcev (80%) še vedno delala v kmetijstvu ali bila z njim direktno povezana. Zato v zadnjih letih pred vojno sicer hitro se razvijajoča industrija (pretežno predelovalna), ruralnega videza dežele še ni kaj prida načela. Na drugi strani o izredni gospodarski razvitosti čeških dežel ni potrebno govoriti, omenimo le, da je odstotek kmečkega prebivalstva komajda presegal odstotek zaposlenih v industriji (38,5% proti 34%), kar gotovo ni bilo pravilo takratne Evrope. Logična posledica tega je bila, da slovaška industrija oz. kapital, s češkim kapitalom in industrijo na takratnem izrazito liberalnem trgu, v katerega država ni dosti posegala, ni mogla enakovredno tekmovali. Problem so predstavljale tudi visoke transportne tarife in slabe prometne zveze med Slovaško in češkimi deželami, saj je prej vse gravitiralo k Budimpešti. Češki kapital, ki je na Slovaškem nadomestil madžarskega, se na novonastalo situacijo ni preveč oziral oziroma jo je izkoristil v svoj namen, predvsem z odpravljanjem nezaželene konkurence češkim podjetjem. Ti in še cela vrsta drugih razlogov so povzročili, da se je slovaško gospodarstvo znašlo v hudi krizi. Podjetja so propadala, ali pa svojo proizvodnjo omejila zgolj na predelavo surovin, v izgradnjo novih pa se ni investiralo. Vse to je nujno vodilo v povečanje brezposelnosti, ponovno pa se je odprla rakava rana na slovaškem narodnem telesu - izseljevanje. Le-to je tokrat potekalo v češke dežele, pa tudi preko luže. Takšna situacija je seveda povečevala in tudi opravičevala odpor Slovakov do praške centralistične in izkoriščevalske gospodarske politike. Razlika med ekonomsko razvittostjo čeških dežel na eni in Slovaške na drugi strani se proti njihovim (slovaškim) pričakovanjem ni zmanjševala, temveč je celo naraščala, domače gospodarstvo pa je izgubljalo še tisto prednost, ki jo je pred vojno imelo v primerjavi z nekaterimi drugimi evropskimi deželami. Problem je predstavljal tudi izreden porast prebivalstva, ki je še povečal pavperizacijo številnega poljedelskega proletariata, ki je kljub izvedeni zemljiški reformi naraščal ter živel v slabih življenjskih pogojih, s tem pa predstavljal plodna tla za komunistično agitacijo. Ves čas problematični položaj se je še posebej zaostрил v času gospodarske krize, ko je zaradi brezposelnosti v češko-moravskih industrijskih centrih upadlo povpraševanje in s tem uvoz kmetijskih izdelkov iz poljedelskega slovaškega dela države.

⁶ *Gre za okrog 120.000 Čeliov, predvsem uradnikov, učiteljev, železničarjev, policajev in vojakov. L. Lipták, Slovensko v 20. stoletju, Vydavateľstvo politickej literatúry, Bratislava 1968, str. 99.*

Gospodarske razmere so seveda samo prilivale olje na ogenj slovaškega nezadovoljstva, ki se je z nerešenim narodnim vprašanjem vedno znova obnavljalo in krepilo. Dejali smo že, da so Čehi in Slovaki v 1. ČSR predstavljali le 65% prebivalstva. Tesna povezanost in medsebojna odvisnost obeh narodov je bila iz nacionalnopolitičnega vidika še toliko bolj pomembna zaradi (vsaj od začetka) izrazito odklonilnega stališča narodnih manjšin, predvsem Nemcev in Madžarov, do nove države. ČSR je na mednarodni ravni nastopala kot nacionalna država, povezanost Čehov in Slovakov pa poudarjala s proklamiranjem enotnega češkoslovaškega naroda. Čehoslovakizem, kot poenostavljeno imenujemo to koncepcijo, je s tega vidika mogoče razumeti, saj bi v nasprotnem primeru bil razviden nastanek mnogonacionalne države, katere mednarodno utemeljevanje bi bilo najbrž dokaj komplicirano. Po drugi strani pa je ta koncepcija služila tudi dosti manj "upravičenim" notranje-političnim ciljem in velikemu delu Slovakov vedno bolj pomenila le masko, za katero se je skrival češki imperializem oz. kot pravi slovaški marksistični zgodovinar S. Falfan: "*Oblastniško uveljavljani čehoslovakizem, kakršen se je formiral po letu 1918, ni bil več izraz češko-slovaške vzajemnosti, niti "bratskili čustev". Bil je oblastniško orodje oziroma nasilni asimilacijski proces. Seveda je bilo pretvarjanje njegovega pomena in poslanstva od začetka namerno in je služilo za maskiranje resničnega temelja ideologije čehoslovakizma - oblastniškega velikočeškega šovinizma, ki je zanikal existenco slovaškega naroda, s tem pa tudi njegovo pravico do samoodločbe in si prizadeval, podobno kot pred tem Madžari, vtelesiti Slovake v češko narodno celoto.*"⁷

Čeprav je to radikalno mnenje morda malce pretirano oziroma vsaj diskutabilno, pa ni moč zanikati, da so se Čehi in Slovaki nahajali v zelo različnem razvojnem stadiju in da še zdaleč niso bili nekaj enotnega oz. homogenega. Prav to različnost in pa slovaške specifičnosti bi bilo nujno potrebno upoštevati in državno upravo decentralizirati. Tega pa češka politična reprezentanca ni bila sposobna. Zanj je vsaka delitev oblasti in razdelitev uprave na manjše enote pomenila oslabeitev države.

Vse zahteve po večji decentralizaciji in slovaški samoupravi so zato češko oz. češkoslovaško usmerjene stranke (te so bile praktično ves čas na oblasti) označevale za protidržavno dejavnost in razbijanje domovine, avtonomistom pa očitale (večinoma neupravičeno) madžaronsstvo, separatizem in želje po obnovitvi Avstro-Ogrske. Dejstvo je, da se je 1. ČSR izoblikovala (ob nedvombni, takšni in drugačni prevladi češkega naroda) kot unitarna država z izrazitimi črtami centralizma, kateri je kot temelj služila državna ideja enega, "češkoslovaškega naroda".⁸

Takoj po vojni je imela Slovaška značaj administrativne celote, ločene od čeških dežel. Minister s polno močjo za upravo Slovaške je postal slovaški politik V. Šrobar, vendar pa so v njegove odločitve posegala praška ministrstva in ga na ta način držala v podrejenem položaju. L. 1923 so v smislu unifikacije po vsej državi uvedli župni sistem, ki pa se v čeških deželah ni prijel. Zato je bila l. 1927 uresničena nova upravna reforma, ki je ukinila župe (na Slovaškem jih je bilo 6) in državo razdelila na štiri dežele: Češko, Moravsko in Šlezijo (skupaj), Slovaško in Zakarpatsko Ukrajino. Nastala je deželna uprava, v kateri je Slovaška teoretično sicer tvorila ozemeljsko upravno enoto, vendar brez zakonodajne in izvršilne politične moči. Praksa se torej ni bistveno spremenila in je še naprej vodila k centralizmu, kar je bil dodaten razlog, da je že v prvih letih ČSR zaživel slovaški nacionalizem, avtonomija pa postala najbolj ponavljana zahteva slovaške nacionalne politike.⁹

V obdobju 1. ČSR je na Slovaškem delovalo več kot deset političnih strank, ki so se bolj ali manj redno in v različnih povezavah, z različnim uspehom potegovale za vstop v praški parlament. Daleč najpomembnejšo vlogo so igrale Republikanska stranka poljedelskega in malokmečkega ljudstva (agrarna), Češkoslovaška socialdemokratska stranka, Komunistična stranka Češkoslovaške in Hlinkova slovaška ljudska stranka (HSĽS), že zaradi zgodovinske tradicije

⁸ *To idejo je jasno izražala tudi preambula Ustave ČSR iz leta 1920, ki se začneja z besedami "Mi, narod češkoslovaški... ter jezikovni zakon, ki je govoril o češkoslovaškem uradnem jeziku, le da se naj v čeških deželah uraduje praviloma v češčini, na Slovaškem pa "praviloma" v slovaščini. Kto bol kto, str. 17; Dejiny štátu a práva na uzemí Československa v období kapitalizmu II, SAV, Bratislava 1973, str. 140.*

⁹ *Več o administrativni upravi in reformah v 1. ČSR v: Dejiny štátu a práva II, str. 194-198.*

⁷ *Samo Falfan. Slovenská otázka v Československu, Vydavatelstvo politické literatury, Bratislava 1968, str. 70.*

pa je potrebno omeniti tudi Slovaško narodno stranko. Omenjene stranke se niso razlikovale le po ideološko-politični usmeritvi ter po socialni in religiozni pripadnosti njenih članov in volilcev, temveč tudi glede svojega odnosa do slovaškega nacionalnega vprašanja in državno-pravnega položaja. Poenostavljeno jih lahko razdelimo na centralistične (čehoslovakistične), kamor so spadale praktično vse vsedrjavne stranke in avtonomistične (Hlinkova slovaška ljudska stranka in Slovaška narodna stranka), iz te delitve pa je potrebno izvzeti KSČS.¹⁰

Agrarna stranka (Milan Hodža je bil eden njenih podpredsednikov ter za predsednikom Švehlo praktično njen drugi človek) je kot najmočnejša politična stranka v 1. ČSR na zunaj nastopala enotno, z močnih pozicij centralizma in čehoslovakizma, medtem ko so znotraj nje obstajali konstantni spori med češkim in slovaškim delom. Slednji je večkrat vodil dokaj samostojno politiko na deželni ravni ter predvsem preko Hodže poskušal po svoje rešiti slovaško vprašanje na gospodarskem, administrativnem

¹⁰ KSČS je svoje imenje o enotnem češkoslovaškem narodu, prevzeto od socialdemokracije, spremenila šele po spremembi narodnostne linije Kominternne (Slepa poslušnost KI je za KSČS značilna ves čas) l. 1924, vendar pa tudi pozneje ni zmogla izdelati nekakšnega realnega nacionalnega programa. L. 1929 je sicer (spet na pobudo KI) formulirala pravico samoodločbe naroda vse do odcepitve, kar pa je do polovice 30. let zadržalo zgolj deklarativni karakter, saj se je njena realizacija direktno pogojevala z zmagovito socialistično revolucijo oziroma s predstavo sovjetske federacije. Narodno vprašanje se je pri komunistih prekrivalo s socialnim, prepričanje, da šele socializem lahko prinese politično in državno-pravno rešitev pa je imelo podlago tudi v tem, da je večina komunističnih volilcev neenakopravnost Slovaške videla predvsem na gospodarsko-socialnem področju. Kričudo za to bi lahko delno pripisali izredno nacionalno pestri sestavi slovaškega komunističnega vodstva, vendar pa tudi slovaška komunistična inteligenca, zbrana predvsem okoli revije DAV (Clementis, Novomeský...) na ta problem takrat še ni gledala dosti širše.

Položaj se je spremenil šele po letu 1935 z oblikovanjem ljudske fronte in z ublažitvijo najradikalnejših stališč do ostalili demokratičnih sil. Tako je "Plan gospodarskega, socialnega in kulturnega dviga Slovaške", podan na deželni konferenci KSČ v Banski Bistrici l. 1937, predstavljal komunistično koncepcijo o uravnoteženju obeli delov države, kot pogoj pridobitve vseh narodov in narodnosti ČSR za obrambo države in demokracije pred fašizmom. Vendar pa je tudi v tem dokumentu manjkal državno-pravni aspekt in komunistom vse do Münclina, kar se tiče nacionalnega vprašanja, ni uspelo vzpostaviti resnične protiteži avtonomističnim silam HSLS. Holotiková, Z., Slovenská otázka a KSČ za predmnichovskej republiky (zbornik Slováci a ich národný vývin), SAV, Bratislava 1969.

in kulturnem področju. Pri tem je pogosto naletel na ovire in nasprotovanje tudi v lastnih vrstah, saj ni manjkalo niti izrazito čehoslovakistično orientiranih slovaških agrarnikov, katerih neformalni vodja je bil Vavro Šrobar. Milana Hodžo je češkoslovaško zgodovinopisje praviloma označevalo kot zastopnika ideologije čehoslovakizma, vendar pa njegova razmišljanja, razprave in izjave to tezo le delno potrjujejo. Iz njih je namreč jasno razvidno, da je bil nasprotnik fikcije enotnega etničnega češkoslovaškega naroda,¹¹ nasprotno pa je trdno stal na platformi češkoslovaškega "političnega naroda" in termin "Čehoslovaki" uporabljal ravno in samo v tem smislu. Kot odličen poznavalec teorije in zgodovine naroda in nacionalizma¹² je predvsem pod vplivom Mazzinijevih in Renanovih idej izdelal svoje lastno stališče do tega problema in po njem naj bi (poenostavljeno rečeno) češki in slovaški narod, ki se razlikujeta glede svojega dosedanjega narodnega razvoja, predvsem z jasno izraženo skupno voljo ustvarila in tvorila enoten politični narod. Hodža niti najmanj ni bil nasprotnik nacionalizma, vendar je le-tega nujno povezoval z demokracijo in konstruktivnim sodelovanjem. Nacionalizem razume predvsem kot sredstvo oz. pot lastnega kulturnega in civilizacijskega razvoja in ravno v tej smeri leta 1934 zapiše naslednje: "Slovaki so narod v tem smislu, da tvorijo historično dano npravno celoto. To pomeni, da morajo tudi Slovaki iti skozi vse razvojne etape narodne konstruktivne ustvarjalnosti. Zato je nujna slovaška literatura, slovaška umetnost in aktivna udeležba slovaških ljudi pri lastni civilizaciji, tudi tehnični. Moralni nacionalizem je nepogrešljiva gibalna sila k razpetosti vseh lastnih sposobnosti, ki naj tvorijo prispevek k državno-politični celoti. Konstruktivni slovaški nacionalizem ni sovražnik države, temveč njen sograditelj..."¹³.

Hodževe teorije so se v določeni meri izrazile tudi v samem notranjepolitičnem življenju države. Slovaškim avtonomistom oz. njihovim zahtevam po slovaški suverenosti in politični avto-

¹¹ Tako je leta 1921 jasno zapisal: "Ne govorimo o češkoslovaškem narodu. Smo Čehi ali Slovaki, ne moremo pa biti Čehoslovaki. Smo državljani češkoslovaške države, imamo skupno državljanstvo, vendar smo dva naroda.", Federácia..., (Pavol Lukáč, Stredoeurópanstvo Milana Hodžu), str. 24.

¹² Prim: Federácia..., (Moderný nacionalizmus) str. 53-65.

¹³ Milan Hodža, Nie centralizmus, nie autonomizmus, ale regionalizmus v jednom politickom národe, v: Slovenská otázka v 20. storočí, Kalligram, Bratislava 1997, str. 186.

nomiji je nasprotoval z utemeljevanjem, da bi se s pridobljeno avtonomijo Slovaki odrekli določenemu vplivu pri vodenju politike celotne države. Nasprotno je sam namreč zagovarjal koncepcijo čim večje prisotnosti slovaških politikov v Pragi oz. njihove udeležbe pri vodenju države (znano je bilo njegovo geslo: "*Vsak dober Slovak v vlado*"), trdil pa je tudi, da je "*več vredna 30 procentna udeležba pri čvrsti češkoslovaški suverenosti, kot pa sto procentov slovaške suverenosti, ki bi trajala tako dolgo, dokler ne bi nekatere tuje vlade odločile drugače.*"¹⁴ Tudi iz teh besed je razviden strah, da bi slovaška avtonomija pomenila slovaško izločitev iz nekaterih najpomembnejših vsedržavnih zadev, predvsem finančne, zunanjepolitične in vojaške politike, istočasno pa tudi možnost, da bi nekatere tuje revizionistične (predvsem madžarske) sile okrepile svoj vpliv in s tem rovarjenje proti skupni državi. Po drugi strani pa je Hodža nasprotoval tudi trdemu centralizmu, saj je v praškem unitarnem gospostvu prav tako videl oviro uresničitve češkoslovaške enotnosti, za katero se je zavzemal in katere si ni predstavljal brez slovaške enakopravnosti in enakovrednosti na vseh področjih. Kritiziral je predvsem centralistične ukrepe v administraciji in na jezikovnem področju (denimo vdor bohemizmov v slovaščino) ter se zavzemal za zamenjavo tarifnega sistema in državne dodatke na Slovaškem, skrbel pa tudi za zaposlovanje mlade slovaške inteligence. Kot pragmatičen politik si je v drugi polovici 20. let prizadeval za sodelovanje z avtonomistično HSLŠ. Ta prizadevanja so rodila sadove, HSLŠ je bila dve leti vladna stranka, Slovaška pa je takrat z oblikovanjem deželne samouprave pridobila zgoraj omenjeno delno samostojnost na upravnem področju. Njegovo zavzemanje za model samouprave (izhajal je iz historično-geografskega razvoja slovaškega ozemlja) je najbolj znano pod terminom regionalizem in z njim je Hodža nastopil v tridesetih letih, ko se je z nastopom mlajše strankine generacije povečal odpor proti centralizmu ter poudarek na gospodarskih in družbenih posebnostih Slovaške. Hodži je regionalizem pomenil predvsem obrambo specifičnih slovaških gospodarskih in socialnih interesov ter decentralizacijo javnopolitičnega življenja, pri utemeljevanju svojih pogledov pa je poudarjal, da prav ta (z zgodovinskim razvojem pogojena) slovaška različnost od čeških dežel pomeni velik prispevek k moči in krepitvi skupne države. V precejšnjih

kulturnih, družbenih in gospodarskih razlikah med slovaškim in češkim delom države namreč optimistično vidi kohezivni in ne razločevalni faktor. Tako se po Hodži slovaško kmetijstvo nasproti češki industriji, slovaški katolicizem in konzervativizem nasproti češkemu husitizmu in naprednjaštvu, pretežno ruralno slovaško okolje in na drugi strani češka mesta ipd. med seboj uspešno dopolnjujejo, drug drugega potrebujejo in tvorijo nujno potrebno ravnovesje za harmonično državno celoto.¹⁵ V prizadevanju za čim bolj praktično udejanjanje regionalizma se je v tridesetih letih Hodža večkrat zavzel tudi za ponovno sodelovanje s HSLŠ, pri čemer pa je naletel na oster odpor izrazito čehoslovakistične opozicije v lastnih vrstah, zbrane okrog V. Šrobarja. Leta 1937 je bil zavržen njegov decentralizacijski zakon, naslednje leto pa je začel celo izdajati nov dnevnik, v katerem se je dalo najti tudi avtonomistična stališča. Kot izkušen politik se je zavedal, da se s slovaškim nezadovoljstvom samo krepiti trda struja znotraj HSLŠ in se poskušal povezati z njenim zmernim delom ter ga pritegniti v vlado. Vendar pa je bilo za to že prepozno, saj je bil avtonomistični tok že preveč močan in samostojen, pa tudi zunanjepolitične okoliščine niso več dovoljevale zmerne in kompromisne rešitve slovaškega vprašanja znotraj ČSR po demokratični poti, za kakršno si je Hodža prizadeval. Po Münchnu je emigriral in iz tujine spremljal nastanek najprej slovaške avtonomije in pozneje tudi državnosti. Kot prepričan demokrat s takšno Slovaško seveda ni hotel imeti ničesar, nova stvarnost oz. očiten poraz čehoslovakističnega koncepta pa sta ga vendarle privedla do novih zaključkov. V zadnjih letih svojega življenja namreč opusti svojo (nekoč temeljno) teorijo o nastanku političnega češkoslovaškega naroda in začne zagovarjati načelo slovaške politične samobitnosti. Samobitnosti, ki se mora po njegovem mnenju tudi konkretno odraziti v bodoči državni ureditvi obnovljene Češkoslovaške republike, v katere nujnost in bodočnost je še vedno neomajno verjel.

Hodža in agrarizem

"Kmetijstvo ne more biti gost niti liberalizmu, niti socializmu. Iz krize teh dveh ideologij izvira silna struja, ki z nepremagljivim nava-

¹⁴ Prav tam.

¹⁵ Milan Hodža, *Slovenské prínosy do československej domácnosti, v: Slovenská otázka v 20. storočí, Kalligram, Bratislava 1997, str. 190-191.*

lom preplavlja v prvi vrsti slovanske države, kakor tudi nekatere od Zedinjenih držav ameriških, prodira v Švico in Nemčijo, in ki je znana v Italiji, na Francoskem in v Angliji. V agrarizmu se rodi nova politična in moralna ideja."¹⁶

Te besede je Hodža, takratni češkoslovaški minister za kmetijstvo izrekel v okviru svojega predavanja na prvem kongresu slovanske agrarne mladine v Ljubljani, avgusta 1924. V njem je dokazoval, da tako liberalizem kot socializem nista prava odgovora na politične in družbene težnje kmečkega prebivalstva, ki ga še vedno pesti huda beda. Iz njihovega "nedostojnega stanja na stopnjo človeškega dostojanstva in državljanske ravnopravnosti" jih lahko povzdigne samo agrarizem, ki "se bo razvil in se razvija iz svojih ekonomskih in političnih početkov v ekonomsko načelo."¹⁷ V agrarizmu vidi Hodža "... lastno ideologijo, katera bi popolnoma odgovarjala psihologiji ogromne večine našega (slovanskega op. T.K.) naroda, ki svoje življenje in celo svojo moralno moč, kakor jo je dokazal v težkih stoletjih, ne dobiva niti iz trgovine, niti iz komercializma, kot nekdanj liberalizem, niti iz fabriških dimnikov, kot nekdanj socializem, nego naš narod dobiva to svojo moč iz naše krasne, prostrane, ponekod tudi trde, toda naše lastne plodne zemlje."¹⁸ Še posebej naj bi bil po njegovem mnenju agrarizem pripraven za slovanskega kmeta, ki je v zgodovini že večkrat dokazal svoj pomen za narodni razvoj in se pokazal kot "najuztrajnejša in najodpornejša sila državotvorne politike naših obnovljenih držav".¹⁹ Kmetstvo in agrarno demokracijo kot njegovo ideologijo šteje za temelj moderne demokracije predvsem iz dveh razlogov. Prvi je v tem, da je kmet s svojo navezanostjo na zemljo ter s svojimi moralnimi vrednotami in mentaliteto, ki jo karakterizira "lastniški individualizem kombiniran z ekonomsko, družbeno in politično disciplino in duhom sodelovanja"²⁰ temeljni garant države, njene demokratičnosti in neodvisnosti.²¹ Drugi razlog, ki se navezuje na

prvega pa je v tem, da kmečka socialna skupina in kmečka stranka kot njen politični eksponent tvorita idealno politično sredino med politično levico in desnico in s tem zapolnjujeta prepad med kapitalizmom in proletariatom, v sami državni politiki pa lahko agrarizem uspešno rešuje probleme in krize, nastale iz trenj med "egoiističnim individualizmom in fantastičnim kolektivizmom."²²

Hodževo politično oblikovanje sovpada s časom, ko je srednjeevropska agrarna demokracija, "kot reakcija na politično agrarno aristokracijo in proti laissez faire liberalizmu"²³ na prelomu stoletja tudi nastala. Kot prvi slovaški politik je razumel pomen množičnega gibanja v politiki, za njegovo glavno silo pa je, tudi zaradi takratne sestave slovaškega prebivalstva, štel kmečko prebivalstvo. Skrb za malega človeka, ki obdeluje zemljo, za njegovo materialno neodvisnost in človeško dostojanstvo ter podpora kmetijsko usmerjeni znanosti, ekonomiki in socialni kmečki politiki, kakršno je zagovarjala agrarna demokracija, je po Hodževem mnenju istočasno odpiranje poti individualni svobodi ter socialnemu, intelektualnemu in moralnemu napredku, za kakršnega se je od nekdanj zavzemal. Svojo teorijo agrarne demokracije je z leti ne samo dopolnjeval in izgrajeval, temveč jo je v veliki meri udeleževal v praktični politiki tako v češkoslovaškem kot širšem srednjeevropskem prostoru, zato ga lahko mirno označimo kot enega najpomembnejših ideologov agrarne politične misli oz. agrarnih politikov svojega časa.

Po koncu vojne in nastanku ČSR se je aktivno vključil v priprave za agrarno reformo, pri čemer je nastopal s svojo, že omenjeno teorijo agrarne demokracije, po kateri je kmet osrednja postava demokratične države in njen stabilizira-

gega stebra je kmetovo družinsko življenje. Tretji stebra pa tvori urejena predpisana, lekcija, katero mu določa zemlja in njene funkcije. Ruralne množice so prispevale k univerzalni demokraciji Srednje Evrope z odločno podporo ideji usmerjene svobode. Težnja po individualni in socialni svobodi je koreninila v globini kmečke duše. V njej sta se razvijali dve ideji: ideja svobode in ideja reda. Med sabo se nista izključevali. Kmetovo razmišljanje ni bilo destruktivno; nasprotno, bilo je celo neverjetno konstruktivno in sintetično. Ob ostalih je tudi kmet približal srednjeevropski demokraciji princip kompatibilnosti legalne avtoritete in demokracije." *Federácia... (Federácia v srednej Európe)*, str. 181.

²² *Agrarizem in slovanstvo...*, str. 10.

²³ *Federácia... (Federácia v srednej Európe)*, str. 168.

¹⁶ Milan Hodža, *Agrarizem in slovanstvo (predavanje na prvem kongresu slovanske agrarne omladine v Ljubljani)*, *Kmetijska tiskovna zadruga, Ljubljana 1924*, str. 4.

¹⁷ *Prav tam*, str. 5.

¹⁸ *Prav tam*, str. 7.

¹⁹ *Prav tam*, str. 9.

²⁰ *Federácia... (Federácia v srednej Európe)*, str. 169.

²¹ "Idejno obzorje podeželana stoji na treh stebrih. Prvi je verska tradicija. Ta je bila pretežno katoliška, torej konzervativna, ali pa protestantska oz. pravoslavna in je predstavljala močno duhovno disciplino. Temelj dru-

joč ter oblikotvoren faktor. Zato je delu s kmeti oz. njihovemu povezovanju posvečal še posebno pozornost. Po slovaškem podeželju je skupaj s svojimi somišljeniki začel organizirati razvejano mrežo odborov oz. krožkov kmečke organizacije Slovaška kmečka enotnost, ki so pozneje postali jedro organizacijske strukture agrarne stranke, ki je bila gotovo med vsemi najbolj dovršena in je iz nje v mnogočem izvirala tudi redni volilni uspeh. Dodaten, s tem povezan razlog za uspeh agrarnikov pa je bila predvsem glavna beseda pri razmeroma zadovoljivo izvedeni in za stranko zelo taktično izpeljani agrarni reformi²⁴ ter uveljavitev nekaterih kmetijskih zakonov, ki so bili za kmečko prebivalstvo ugodni. Najbrž ni treba posebej poudarjati, da je se je na Slovaškem večino teh dosežkov povezovalo s Hodževim imenom, zato mu je slovaško podeželsko prebivalstvo zelo zaupalo, pa tudi sicer so agrarni politiki v glavnem dosledno uveljavljali stanovske zahteve in cilje vseh, ki so bili povezani z zemljo, od veleposesnikov do malih kmetov. Vedeti je treba tudi, da kmetje v ČSR niso bili razdrobljeni na več strank (na Slovaškem edino konkurenco predstavlja HSLS, izzveta pa je treba tudi kmečki proletarijat, ki se je nagibal h komunizmu) in so večinoma glasovali za agrarnike.²⁵ V vsem tem gre torej iskati razlog nevsakdanjega pojava, da je bila v razmeroma dobro industrijsko razviti državi na oblasti kmečka stranka.

Vendar pa Hodža politične moči agrarne demokracije ni omejeval le na notranjo politiko, temveč je v agrarizmu videl sredstvo mednarodnega povezovanja (pretežno slovanske) Srednje Evrope in skupaj z nekaterimi ostalimi srednjeevropskimi kmečkimi politiki v Pragi ustanovil agrarno internacionalo. Agrarna demokracija je bila kot politična opcija v obdobju med obema vojnama precej močnejša še v Bolgariji, Romuniji, na Poljskem in na Hrvaškem, neza-

nemarljiva pa tudi drugje. Med njenimi voditelji je Hodža užival precejšen ugled, z nekaterimi posamezniki, kot denimo z Romunom Manium pa ga je povezovalo tudi predvojno politično sodelovanje. Politični agrarizem je po njegovih izračunih užival podporo kar 65 %, torej večine srednjeevropske kmečke populacije, "ki se sedaj upravičeno smatra za največji konstitutivni element politične reprezentance srednjega razreda"²⁶, zato bi lahko med sabo povezan in koordiniran predstavljal enega najpomembnejših dejavnikov sodelovanja v Srednji Evropi, in sicer tako na gospodarskem kot političnem področju. Z regulirano in usmerjeno ekonomiko na področju kmetijske proizvodnje (ki pa istočasno seveda ne ogroža in omejuje osebne lastnine ter podjetnosti) naj bi po vsej Srednji Evropi nadomestil oz. dopolnil nekontrolirani liberalizem, katerega žrtve so pretežno kmetje, s takšnim ekonomskim in socialnim zavarovanjem kmeta (kot tudi delavca) v vzdušju politične in narodnostne svobode pa bi se intenzivno okrepila tudi demokracija. Demokratična ekonomika, kakor Hodža označuje vodeno, organizirano in načrtovano kmetijsko politiko, bi zato predvsem srednji sloj uspešno obvarovala pred raznimi boljševiskimi ali nacističnimi eksperimenti ter dodatno omogočala demokratični razvoj političnega in gospodarskega življenja in povezovanja držav v Srednji Evropi.²⁷

Srednjeevropska federacija

*"Federalizirana srednja Evropa je ena od absolutnih nujnosti nove povojne ureditve. Le tak organizem lahko izkoristi vse narodne sile, ki edine lahko v tej regiji ohranijo principe narodnih in individualnih pravic ter urejenega svobodnega življenja in skupaj ustvarijo razumni sistem proizvodnje, potrošnje in tržne politike, na temelju katerega se da izgraditi nova Evropa."*²⁸

Že iz zgoraj zapisanega se da razbrati, da Hodža svojih političnih razmišljanj in aktivnosti ni omejeval samo na meje ČSR, temveč je njegov političen pogled segel dosti širše. Še do danes nezadovoljivo urejeni odnosi med posameznimi narodi Srednje Evrope, nacionalizem, vprašanje manjšin, vprašanje srednjeevropske varnosti, integracijski procesi, težave mladih de-

²⁴ Po agrarni reformi je 86% češkoslovaške zemlje prišlo v roke malih in srednjih kmetov. *Federácia... (Federácia v srednej Európe)*, str. 170.

²⁵ Med socialno strukturo strankinega članstva v slovaškem delu in v čeških deželah je bilo kar precej razlik. Če je bila za češki del tipična predvsem veleposesniška populacija, so na Slovaškem močan faktor predstavljali mali kmetje z do 5 hektarov zemlje, odločilno kategorijo pa tvorili srednji kmetje in posestniki, ki so imeli v lasti 50 ali več hektarov. Kar pomemben delež članstva agrarne stranke na Slovaškem pa je odpadel še na obrtnike in trgovce, še posebej tiste, ki so delovali na vasi. *Politické strany na Slovensku 1860-1989*, Bratislava 1992, str. 136-137.

²⁶ *Federácia... (Federácia v srednej Európe)*, str. 180.

²⁷ *Prav tam*, str. 181-182.

²⁸ *Federácia... (Federácia v srednej Európe)*, str. 68.

mokracij in ostali problemi so ves čas pritegovali njegovo pozornost, na večino teh vprašanj pa je poskušal ponuditi tudi konkretni odgovor. Svoje poglede in razmišljanja je najceloviteje strnil in obrazložil v svojem praktično zadnjem večjem delu "Federacija v Srednji Evropi", ki ga je pisal že v emigraciji in se zato šteje tudi za njegov politični testament. Gre za poglobljeno politološko analizo (češko)slovaškega in srednjeevropskega družbeno-političnega razvoja v obdobju, ko so ta prostor zaznamovale gotovo najprelomnejše in najusodnejše spremembe, idejni tokovi ter kulturno-politični vzorci novejših zgodovine. Že bežnega bralca mora pritegniti izredno zanimivo pisanje, v katerem se biografski zapisi in subjektivne izkušnje dopolnjujejo z odličnimi zgodovinskimi in politološkimi analizami ter istočasno prepletajo z vizionarskimi napovedmi in pogledi, ki so se (sedaj po 50. letih to že lahko trdimo) ponekod izkazali za presenetljivo pravilne. Čeprav je Hodža svoj srednjeevropski koncept ves čas dograjeval in izgrajeval, pa njegov politični kredo ves čas ostaja ideja o nujnem in predvsem za majhne narode življenjsko pomembnem sodelovanju in povezovanju v Srednji Evropi, ki jo je odlično poznal, razumel in na nek način tudi čutil.

Prva razmišljanja o raznih integracijah malih srednjeevropskih narodov so seveda še starejšega datuma in ni bilo malo političnih mislecev različnih narodov v monarhiji, ki so v svojih delih zagovarjali federalistične koncepte in si prizadevali za nastanek nekakšnega srednjeevropskega "commonwealtha" narodov, ležečih v geopolitičnem prostoru med Nemčijo in Rusijo. Prav nezaviden položaj med dvema pretečima velesilama, ki svojih apetitov po srednjeevropskem prostoru nista skrivali (spomnimo se denimo le nemškega "Drang nach Osten"), je te federaliste vzpodbujal k misli, da se lahko majhni narodi le v skupni, enakopravni zvezi uspešno postavijo po robu takšnim imperialnim težnjam in na ta način ohranijo svojo identiteto. Istočasno so se ta prizadevanja povezovala tudi z notranjim preoblikovanjem Avstro-Ogrske oz. narodno emancipacijo pod cesarjevim žezlom. Med najodmevnejše federaliste lahko štejemo Poljaka Czartorjskega, Čeha Palackega, Madžara Jaszya, do potankosti pa sta te koncepte izdelala predvsem vodja avstrijskih socialistov Karl Renner v delu "Boj avstrijskih narodov za državo" (1902) ter sedmograški Romun Aurel Popovici v knjigi "Združene države Velike Avstrije" (1906). Obe deli sta na Hodžo močno vplivali.

Prvo predvsem kot "fundamentalna študija načrta o transformiranju cesarstva v skupnost narodnih samouprav"²⁹, drugo pa kot recept, kako bi se z odpravo dualizma in preoblikovanjem v federacijo petnajstih polsuverenih držav, podonavsko cesarstvo lahko ohranilo oz. zavarovalo pred pretečo odcepitvijo Ogrske in s tem tudi dokončnim razpadom.³⁰ V federalističnih krogih, kjer se je nahajal tudi Hodža, se je računalo, da naj bi prav Popovicijeva (na Ogrskem prepovedana) knjiga postala vodilo naporov prestolonaslednika Franca Ferdinanda za revizijo avstroogrškega dualizma in širše notranje reforme, do katere bi prišlo ob zamenjavi (tudi s pomočjo prevrata) na prestolu - predvsem oktroirane federalistične ustave in uvedbo splošne volilne pravice po vsej državi. Hodža, ki se s Popovicijemi koncepti sicer v marsičem ni strinjal (opozarjal je predvsem na precejšnje odstopke avstrijsko-nemškemu centralizmu, prisotni konzervativizem, neprimeren odnos do Čehov ipd.), označuje to obdobje kot protostadij federalističnih naporov v Srednji Evropi. Čeprav je kot član že omenjenega prestolonaslednikovega kroga v teh načrtih aktivno sodeloval, pa si tudi sam ni delal prevelikih iluzij o preureditvi monarhije v neko res moderno narodno federacijo ("Bilo bi zanimivo vedeti, kaj je v resnici hotel doseči Franc Ferdinand, v katerem kakor da je oživel poslednji blesk stare habsburške energije."³¹), verjel pa je v neko postopno in predvsem po mirni poti izvedeno transformacijo, do katere bi nujno moralo priti.

Z atentatom in vojno so se vsi upi podrli, konec vojne pa je prinesel revolucionarno rešitev, ki je prestopila obzorje planiranega počasnega in mirnega razvoja. Na prostoru Srednje Evrope so nastale mnoge nacionalne države, vendar pa tudi nova versajska Evropa ni predstavljala večjega napredka glede varnosti in suverenosti Srednje Evrope. Na njenem prostoru nastale majhne državnice (Hodža uprablja naziv "mikrodržavizem") so se še naprej soočale z notranjimi socialnimi in etničnimi problemi ter bile še bolj kot v monarhiji izpostavljene ruskim ter predvsem nemškimi pritiskom. Hodža je genezo nemških apetitov po Srednji Evropi zelo dobro poznal (leta 1915 se je celo srečal s Friedrichom Naumannom, avtorjem knjige Mitteleuropa, v

²⁹ Prav tam, str. 97.

³⁰ Prav tam, str. 80.

³¹ Prav tam, str. 67.

kateri so jasno izraženi načrti nemške hegemonije na tem prostoru) in se tudi zavedal, da nemški poskusi za prodor v Srednjo Evropo tudi po padcu cesarstva niso nič manjši. Le-ti so s Hitlerjevim prevzemom oblasti doživeli vrhunec. Znanih dogodkov iz 30. let, ki so končno privedli do razpada "versajske Evrope" na tem mestu ne bi ponavljali, poudariti pa je treba, da si je Hodža ves čas prizadeval zoperstavljati takšnim tendencam, in to prav z različnimi iniciativami, ki naj bi predvsem preko gospodarskega sodelovanja vodile tudi k močnemu srednjeevropskemu političnemu bloku, ki bi samo homogen in enoten lahko zaustavil Nemce. Versajski ureditvi (že po njenem razpadu) namreč za razliko od nekaterih britanskih teoretikov ne očita tega, da je ustvarila preveč držav, temveč to, da so te države bile premalo povezane in složne. "*Napaka Versaillesa gotovo ni bila v podpori pravice malih narodov do samoodločbe. Napaka bil lahko bila ta, da malim srednjeevropskim narodom nihče ni dovolj izrazilo priporočal razvijati sodelovanje, ki bi jim nudila prednosti velikega commonwealtha, sposobnega normalizirati in stabilizirati odnose s sosedi in vsemi udeleženiimi stranmi, in s tem postati močan faktor miru in varnosti.*"³²

Kot sam na istem mestu priznava, je bila prav takšna državna skupnost končni cilj vse njegove politične kariere. Do konkretnih načrtov federacije še pridemo, prej pa je potrebno predstaviti Hodževo opredelitev Srednje Evrope in njenega pomena.

Po njegovem mnenju upošteva geopolitika na evropskem kontinentu dva velika koridorja s severa na jug. Če prvi, zahodnoevropski (Rona-Ren) povezuje Severno morje s Sredozemskim, potem se drugi (paralelni s prvim) koridor začne pri Visli. Od nje poteka čez prelaze do Morave in Váha, nato k češkoslovaški, madžarski in jugoslovanski Donavi, pri Beogradu k srbski Moravi in nato do Vardarja ter Soluna. Osem držav³³ skozi katere poteka ta koridor naj bi sestavljalo prostor Srednje Evrope in prav v njem se skriva geopolitična hrbtenica in nosilka bodoče integracije oz. federacije. Te države skupaj sestavljajo ozemlje veliko 582 000 km², na katerem živi okoli 110 milijonov prebivalcev in, če Hodžo malce poenostavimo, takšna skupnost

pomeni pomemben gospodarski in politični dejavnik v Evropi, na katerega je potrebno resno računati in ki se le kot takšen lahko uspešno pojavlja v evropskih razmerjih in relacijah do ostalih velesil. Dodatna pomembna funkcija Srednje Evrope je v njenem povezovanju oz. posredništvu med evropskim zahodom in vzhodom. Kajti prav v Srednji Evropi sta se v stoletjih srečevala in tudi sobivala tako zahodna kot vzhodna civilizacija. Hodža se sicer zaveda vseh teh, kulturno-zgodovinsko pogojenih razlik znotraj srednjeevropskega prostora, še posebej konstantne napetosti na Balkanu, vendar optimistično verjame, da je iz Srednje Evrope možno narediti novo civilizacijsko prvino, ki se ne bo izolirala, temveč ob zahodnoevropskem dopolnjevala evropsko civilizacijo.³⁴ Kajti ne glede na vse različnosti "*obstaja Srednja Evropa, obstaja srednjeevropska mentaliteta, obstaja srednjeevropska situacija.*"³⁵

Kot smo videli, v opisu srednjeevropskega prostora Hodža nikjer ne omenja Nemčije. Še več, odločno odklanja njeno tako kulturno-politično kot geografsko vključitev v Srednjo Evropo, kar je seveda ogromna razlika v primerjavi z nemško politično geografijo, ki je dolga desetletja Nemčijo postavljala v sam center Evrope ("Mittellage"). Hodža kategorično poudarja, da je Nemčija tako civilizacijsko kot zemljepisno sestavni del Zahodne Evrope, obenem pa tudi odkrito priznava, da si srednjeevropske države ne smejo dovoliti skupnosti oz. federacije, v kateri bi bila tudi Nemčija. "*Enostavno zato, ker v Srednji Evropi skupaj z Nemčijo, vsi nenemški narodi ne bi bili zavezniki, temveč vazali.*"³⁶ Ob teh, če upoštevamo nadaljnji razvoj, dokaj realnih pogledih, ki jih je izrazil že leta 1931, pa je potrebno poudariti, da Hodža Nemcev nikakor ne satanizira, njihove težnje celo (že iz zgodovinskih razlogov) nekako "razume" in prav zato ve, kako se jim je treba upreti oz. jih ustaviti. In sicer s sodelovanjem in kooperacijo na enakopravnih osnovah ter na splošno zdravimi odnosi, katere lahko prav na novo organizirana Srednja Evropa uredi dosti mirnejše, varnejše in trajnejše, kot bi to lahko storili manjši srednjeevropski narodi oz. države posamično in nepovezano. Tudi po vsem zlu, ki sta ga svetu in človeštvu povzročila velikonemštvo in nacizem (sam je bil na nek način eden njegovih prvih žr-

³² Prav tam, str. 68.

³³ Avstrija, Bolgarija, Češko-Slovaška, Grčija, Madžarska, Poljska, Romunija in Jugoslavija (po abecednem redu).

³⁴ *Federácia... (Československo a stredná Evropa)*, str. 50.

³⁵ Prav tam.

³⁶ Prav tam, str. 48.

tev), pa Hodža nad Nemčijo ni dvignil rok in je na ta način še enkrat dokazal svojo izredno politično modrost ter demokratično širino. Na vansittartistične vzklike o tem, da je Nemčijo potrebno uničiti tako kot nekoč Kartagino, se lakonično sprašuje: "Dobro, toda kako?"³⁷ Očitno se je iz zgodovine marsičesa naučil in zato, zavedajoč se napak versajskega "trdega miru" še bolj kot kadarkoli prej poudarja nujnost poveljne nemške integracije v evropski sistem z namenom, da se zagotovi njen nadaljnji normalni razvoj. "Za vedno je potrebno zaustaviti odklon Nemčije s poti skupnega mednarodnega razvoja, ki je usmerjen k civilizaciji in miru. Vendar ne samo s kaznimi. Nasproti nadaljevanju mednarodno nevarnega nemškega razvoja je potrebno postaviti institucionalno oviro.(...) Nemčijo je potrebno vzgajati v duhu nove zgodovinske usmeritve. Mora se vključiti v mednarodni red in mednarodne kooperacije."³⁸ Nedvomno preroške besede, ki so se po drugi svetovni vojni v mnogočem uresničile.

Če Srednja Evropa na zahodu meji z Nemčijo, potem jo na vzhodu oklepa Rusija. Hodža opozarja na to dejstvo in poudarja, da četudi bi za Srednjo Evropo oz. njeno organiziranje ne obstajali nikakršni politični in gospodarski razlogi, bi zadostoval že ta, da je Rusija s svojo civilizacijo in s svojim sistemom pravzaprav novi del sveta. "Vzhod se začneja tam, kjer se začneja Rusija. Države in narodi v Srednji Evropi se morajo skupaj pripraviti na vsakršen možni razvoj v Rusiji. Če bi v Srednji Evropi ne bilo te složnosti, te solidarnosti v oziru do Rusije, potem bi to pomenilo, da se nekega dne znajdemo med Nemčijo in Rusijo kot med dvema uničujočima mlinskima kamnoma."³⁹

Kot že rečeno, je Hodža srednjeevropski prostor imel tudi za kulturološki fenomen, umeščen med dva velika kulturnocivilizacijska bloka, katerih prvine se prav tu srečujejo. Vendar pa je za Hodžo nedvoumno veljalo, da je Srednja Evropa nadaljevanje zahodnoevropske civilizacije, zato tudi zavrača uveljavljanje kakršnihkoli političnih vplivov z vzhoda. Že od samih začetkov svojega političnega delovanja opozarja na nekritični panslavizem, ki se je po njegovem mnenju zelo hitro spreobrnil v panrusizem in ni nič drugega kot sredstvo za rusko hegemonijo

nad manjšimi slovanskimi narodi, za sodelovanje katerih pa se je seveda iskreno zavzemal. Podobno, če še ne večjo nevarnost od nekoč carskega imperializma, mu predstavlja boljševizem in poudarja, da se slovanstvo Moskve v samih temeljih nevarno razlikuje od demokratičnih idealov srednjeevropskih Slovanov. Zato tudi svari pred ponovnim prehudim naslanjanjem na Rusijo po koncu druge vojne ter Beneševimi predstavami, da naj bi humanizirana in demokratizirana Rusija ponovno zblížala slovanske narode in postala garant njihovega sodelovanja. Hodža v tem vidi nevarnost sovjetizacije Srednje Evrope, kot prepričan antikomunist ne zaupa preveč v sovjetsko demokratizacijo, vendar pa se kot pragmatičen politik nikakor ne zavzema za slepo eliminacijo SZ z evropske politične scene. Nasprotno, prav sodelovanje in medsebojna toleranca med Rusijo in demokratičnimi državami lahko po njegovem mnenju Evropi zagotovita kolektivno varnost in stabilnost, ki je konec koncev tudi v ruskem interesu. Prav tako pa je to tudi najboljši način, da se Rusija nekega dne, kljub svoji determiniranosti z zgodovinskim in psihološkim razvojem, aktivno vključi v svobodni evropski sistem.

Hodževi teoretični zaključki o nujnosti povezovalja malih narodov in držav Srednje Evrope so se, kot že rečeno, odrazili tudi v njegovi konkretni politiki. Že v času monarhije je uspešno koordiniral ter usmerjal narodno-demokratična prizadevanja predvsem nemadžarskih narodov, s takšno politiko pa je nadaljeval tudi po 1. svetovni vojni. Že leta 1919 se je aktivno zavzemal za mednarodno sodelovanje med podonavskimi državami, njegove načrte pa je onemogočila nova madžarska boljševiška oblast oz. njena agresija na ČSR.⁴⁰ Nadaljnji poskusi navezave sodelovanja z Madžarsko so bili dodatno zaustavljeni z monarhistično-restavracijskimi načrti Karla Habsburškega, katerim je Hodža seveda odločno nasprotoval, pač pa je (tudi zato) na drugi strani nastala Mala Antanta. Vendar pa le-te, za razliko od mnogih takratnih maloantantnih politikov, Hodža ni štel le kot neke vrste obrambni zid pred madžarskim revizionizmom, temveč kot jedro bodoče Srednje Evrope, ki zato tudi potrebuje pozitivni in konstruktivni program, torej prav program nove Srednje Evrope. Ko je pozneje na drugi strani nastal nasprotni blok držav Rimskega protokola, je to Hodžo še bolj okrepilo v prepričanju, da polariza-

³⁷ *Federácia... (O regionalnom federalizme)*, str. 341.

³⁸ *Prav tam*, str. 340.

³⁹ *Federácia... (Československo a stredná Evropa)*, str. 49.

⁴⁰ *Federácia... (Federácia v strednej Európe)*, str. 130.

cija na bloke nikakor ne more privedi do skupne srednjeevropske kooperacije. Zato je bila njegova zunanjepolitična aktivnost (večkrat povsem v nasprotju z oficialno Beneševo linijo) namenjena prav premostitvi takšnih delitev. Vrhunec teh prizadevanj je nastopil po letu 1935, ko je postal premier in nekaj časa tudi zunanji minister 1. ČSR. Poleg poskusa pomiritve držav Male Antante z Madžarsko se je posebej angažiral pri navezavi ozkih stikov z Avstrijo, kar naj bi to državo čvrsteje umestilo v srednjeevropski blok in jo na ta način oddaljilo od pretečega (in pozneje izvedenega) anšlusa z Nemčijo. Srednjeevropska enotnost v burni drugi polovici 30. let, naj bi bila dosežena predvsem z uveljavitvijo določenih ekonomskih kriterijev in vzpostavitvijo nekakšne gospodarske srednjeevropske skupnosti, v okviru katere bi skupni interesi sekundarno privedli tudi do ožjega političnega oz. varnostnega sodelovanja. Prav z gospodarskim sodelovanjem držav Male Antante ter Avstrije in Madžarske na drugi strani na principu skupnih interesov, se je Hodži posrečilo uresničiti vsaj del svojega "Donavskega plana", katerega cilj je bil, kot sam pravi "*oblikovanje ene ekonomske celote s predvideno carinsko unijo in skupno valuto.*"⁴¹

Seveda so takšna prizadevanja naletela na ostro nemško (pa tudi sovjetsko) nasprotovanje, znani politični dogodki tega časa oz. radikalne spremembe v evropski geopolitiki pa so to aktivnost onemogočile, še preden je lahko obrodila kakšne daljnosežne sadove v smislu srednjeevropske neodvisnosti in varnosti. Ob naštevanju Hodževih konkretnih prizadevanj in pobud je potrebno omeniti tudi velik delež, ki ga je v 20. letih prispeval k pomiritvi odnosov med ČSR in Poljsko, ki so se leta 1919 in 1920 nevarno zaostri zaradi tešinskega vprašanja oz. incidenta v Moravski Ostravi. Pri tem je aktiviral predvsem svoje agrarniške zveze, na katerih je v veliki meri tudi pozneje (kot smo zgoraj že zapisali) gradil svoje srednjeevropske načrte. Kot odličen poznavalec srednjeevropskih narodnostnih problemov je s posebnim občutkom spremljal manjšinsko problematiko in prav v njeni rešitvi videl glavni ključ za premostitev latentne nestrpnosti in potencialnega konflikta med posameznimi srednjeevropskimi državami.

Tudi zato se je v letih svojega predsedovanja vladi zavzemal za (že omenjeno) ustrezno na-

rodno in manjšinsko politiko znotraj ČSR, ki bi državo v usodnih trenutkih nujno povežala in okreplila. ČSR z njenimi državno-političnimi problemi je namreč tako ali tako štel za Srednjo Evropo v malem⁴², zato bi uspešna konsolidacija narodno-političnih problemov znotraj države služila tudi kot recept za širše področje Srednje Evrope. Žal se mu to ni posrečilo in ironija usode je hotela, da se je prva med vsemi srednjeevropskimi državami (če Avstrijo tukaj izvzamemo) kot Hitlerjev plen zrušila prav njegova ČSR. In sicer tudi (ali celo predvsem) zaradi nezadovoljivo rešenega in prepozno spregledanega narodnostno-manjšinskega problema.

Čeprav sta nacistična ekspanzija in druga svetovna vojna pomenili krut propad njegovih načrtov in idej, pa se Hodža svojim sanjam o močnem, složnem in pomembnem commonwealtu srednjeevropskih narodov tudi v prihodnje ni odrekel, svoje zamisli o srednjeevropski federaciji pa dograjeval še naprej. Prav na podlagi dramatičnih zgodovinskih dogodkov in tragike, v kateri se je Srednja Evropa znašla, je bolj kot kadarkoli prepričan, da "*medtem ko varnost posameznikov zagotavlja država, laliko svobodo in varnost malim narodom zagotovi samo njihova federacija.*"⁴³

Hodža ponuja tudi konkretne odgovore, kako naj bi takšna federacija izgledala. Omenimo naj le najpomembnejše značilnosti in organe federacije, za katere bi se morale seveda vse članice, ki so še naprej neodvisne države, skupno sporazumeti. Federacija bi imela svojo ustavo, ki naj bi bila oblikovana na podlagi lastnih (torej srednjeevropskih) zgodovinskih, ekonomskih in psiholoških pogojev in naj bi jasno izražala voljo sodelovanja v korist narodne in evropske varnosti, potrditi pa bi jo morali vsi narodni parlamenti. Na čelu federacije bi bil federalni predsednik, ki bi tudi imenoval kanclerja in člane federalne vlade, za legislativo in nadzor nad vlado pa bi skrbel federalni kongres, katerega člani bi bili imenovani z dvotretjinsko večino narodnih parlamentov v razmerju en član na milijon prebivalcev. Če se ne spuščamo v detajle, naj poudarimo le še najpomembnejše skupne zadeve, s katerimi bi se federalni organi ukvarjali. To so predvsem carinska unija, skupna valuta, finance, obramba, zunanja politika, mednarodna trgovina, promet in zveze ipd. V

⁴¹ *Prav tam*, str. 68, 184-192.

⁴² *Federácia... (Československo a stredná Evropa)*, str. 51.

⁴³ *Federácia... (Federácia v strednej Európe)*, str. 231.

federaciji bi bilo (po principu reciprocitete) urejeno manjšinsko vprašanje, katerega garant bi bila vlada oz. federalni minister za pravosodje, ki bi istočasno skrbel tudi za odpravljanje morebitnih sporov med posameznimi članicami federacije. Zanimivo je tudi to, da naj bi državljanstvo posamezne države istočasno veljalo kot federalno državljanstvo, veljavno v vseh državah federacije ter pa Hodževo resno razmišljanje o uvedbi enega tujega svetovnega jezika, ki bi poleg narodnih služil za uradni jezik federacije. Ob tem je treba poudariti, da Hodža v federaciji še zdaleč ni videl izgube narodne in državne suverenosti njenih posameznih članic, temveč prej njeno okrepitev. Prav tako, kot tudi sicer, ni nasprotoval nacionalizmu, dokler je ta demokratičen, konstruktiven in usmerjen v sodelovanje. Kajti tak po njegovem mnenju že sam po sebi vodi k internacionalizmu. Svoj federalni koncept in ustroj federacije je Hodža torej gradil na doslednem uveljavljanju demokratičnih principov ter enakopravnosti in skupnem interesu držav članic. Le na tak način bi po njegovem federacija lahko funkcionirala in le tako bi lahko bil dosežen njen namen, ki ga je morda še najbolje ter najenostavneje izrazil z naslednjimi besedami: "*Srednjeevropska federacija mora biti trdnjava narodne in socialne varnosti svojih narodov.*"⁴⁴

Smrt je Hodži preprečila, da bi se po drugi svetovni vojni aktivno vključil v izgradnjo nove (Srednje) Evrope. Vendar pa tudi njemu (ne glede na razmeroma velik vpliv med zahodnimi političnimi krogi) najverjetneje toka dogodkov ne bi uspelo bistveno spremeniti. S svetizacijo večine srednjeevropskih držav (pred katero je upravičeno svaril) oz. novo blokovsko delitvijo se je Srednja Evropa namreč za dobrih štirideset let povsem oddaljila od njegovega koncepta na demokratičnih temeljih integrirane skupnosti, pa tudi v desetletju po padcu berlinskega zidu se zdi ideja srednjeevropskega federalizma (vsaj v obliki, kot si jo je predstavljal Hodža), zelo težko izvedljiva, če že ne skoraj nemogoča.

Vendarle pa večina problemov, s katerimi se je ukvarjal oz. predlogov, s katerimi jih je poskušal odpravljati, še do dandanes ni izgubila svoje aktualnosti. Zato tudi njegova razmišljanja oz. koncepti še zdaleč niso le zgodovina.

Hodža in Kocbek

*"Važno spoznanje sodobnega političnega življenja pravi, da noben narod Srednje Evrope ne more niti sam iz sebe niti s svojimi najbližjimi sosedi zadovoljstvo urediti svojega bodočega življenja. (...) Srednjeevropski narodi si morajo zato potskati silnice celotnega velikega prostora, v katerem ne živijo sami in skušajo v obsegu teh silnic ubrati voljo vseh sebi podobnih narodov."*⁴⁵

Ob koncu zapisa velja opozoriti, da so podobne zamisli in ideje, kot jih najdemo pri Hodži, nastajale tudi v slovenskem prostoru obravnavanega obdobja. Najizraziteje gotovo pri Edvardu Kocbeku, čigar najpomembnejši prispevek na to temo⁴⁶ je nastal prav v času, ko je Hodža na drugi strani Atlantika "oblikoval" svojo "Federacijo". O tem, da bi med Kocbekom in Hodžo prišlo do kakršnihkoli stikov ali povezav, ne vemo nič. To je težko verjetno že zaradi generacijske razlike, saj je bil Hodža v drugi polovici tridesetih let, ko je Kocbek šele opozarjal nase, eden najuglednejših evropskih politikov in njeguni poti se formalno nista mogli nikjer srečati. Oba moža (čeprav prepričana demokrata) sta pripadala tudi različnim političnim oz. svetovnonazorskim opcijam, zato do morebitnih stikov ni moglo prihajati niti po ideološki oz. strankarski liniji, kar je bila sicer razmeroma pogosta praksa v češkoslovaško-jugoslovanskih odnosih. Domnevamo lahko sicer, da je Hodža za levičarskega katoliškega intelektualca iz Slovenije že slišal⁴⁷, vendar pa tega sam nikjer ne omenja in to konec koncev niti ni tako pomembno. V omenjenem prispevku v Dejanju se namreč tudi Kocbek nikjer ne sklicuje na Hodžo, a ob pozornem branju lahko skoraj z gotovostjo zatrdimo, da je Kocbek Hodževe ideje oz. njegove dotakratne članke na temo srednjeevropske problematike moral odlično poznati. To seveda ne preseneča, če upoštevamo vso Kocbekovo intelektualno širino ter takratno povezanost jugoslovanskega in češkoslovaškega kulturnega prostora. Kocbekova razlaga fenomena Srednje Evrope in njene problematike, kakor tudi vizija njenega bodočega ustroja, se namreč

⁴⁴ Prav tam, str. 238.

⁴⁵ Edvard Kocbek, *Srednja Evropa, Dejanje III/1940*, str. 89.

⁴⁶ Prav tam, str. 89-92.

⁴⁷ Za Kocbekov članek "Premišljevanja o Španiji" (*Dom in svet*, 1937) so namreč hitro izvedeli tudi v Bratislavi in Pragi.

v osnovi od Hodževe sploh ne razlikuje. Lahko bi celo dejali, da je Kocbekov članek neke vrste povzetek dela, ki je v istem času izpod Hodževga peresa šele nastajalo in ki ga zatorej Kocbek nikakor ni mogel poznati. Ker je sam Kocbekov prispevek oz. njegov srednjeevropski koncept pred časom že doživel znanstveno obdelavo in razlago⁴⁸, se bomo na tem mestu omejili zgolj na posamezne dele, ki najočitneje ponazarjajo paralele med Hodževo in Kocbekovo politično mislijo.

Tako se Kocbek in Hodža povsem strinjata v oceni, da je ključ ureditve bodočega evropskega ravnovesja in miru prvenstveno v umiritvi, ureditvi in povezavi Srednje Evrope oz. njenih narodov in držav. Kocbek jasno priznava, da je *"Srednja Evropa tisto konkretno in najbolj akutno razbolelo ozemlje vse Evrope, kjer so v zgodovinsko pogojenem procesu zaobseženi vsi bistveni telmični in človeški problemi in kjer se že dolgo časa bje borba za najgloblje človeške vrednote."* Zanj predstavlja to ozemlje (*"napojeno z najrazličnejšo krvjo in nabito z najintenzivnejšimi narodnimi energijami"*) *"neprestano leglo novih nevarnosti"*, saj notranje razdeljeno in nehomogeno postaja lahek plen imperIALIZMOV iz soseščine, predvsem seveda nemškega. Kocbek Nemcem sicer priznava tudi določene pozitivne vplive (Herder in nemška romantika) na razvoj srednjeevropskih narodnih idej, vendar pa v Nemčiji vidi predvsem ekspanzionistično nevarnost. Kajti *"od prevlade prusizma do današnjih dni smatrajo Nemci Srednjo Evropo za svoj življenjski prostor"*, njihovo širjenje proti jugovzhodu pa je zato postalo *"vedno bolj politično-gospodarsko in je tako nujno prišlo v spor s tisto duhovno vsebino Srednje Evrope, ki jo je prav isti duh pomagal prebujati in oblikovati."* Vse odtlej je po Kocbeku *"Srednja Evropa v stalnem precepu med svojo lastno poklicanostjo in med njej tujim, vsiljenim smotrom"*. Vidimo torej, da Kocbek razlaga enako kot Hodža in tudi v ponujanju rešitve poudarja, da je najprej potrebno rešiti nemško, predvsem gospodarsko vprašanje.⁴⁹ A v ustavitvi imperialističnih vplivov vidi šele začetek, kajti neskladna srednjeevropska narava zahteva izvirno, le njej lastno rešitev cele vrste vprašanj, katerih osnova je

po njegovem mnenju ravnotežje med *"kulturno-politično naravo posameznih njenih narodov in med njeno celotno gospodarsko organizacijo."* Takšno ravnotežje pa lahko, tako Kocbek, zagotovi le srednjeevropska federacija, ki bo uravnovesila neskladje med gospodarskimi, povezovalnimi in kulturno-jezikovnimi, partikularističnimi težnjami.⁵⁰ Zato si Kocbek predstavlja srednjeevropsko ozemlje kot veliko gospodarsko (prometno, carinsko in finančno) unijo, v kateri pa so narodne avtonomije točno statuirane, kajti *"kulturno ustvarjanje in narodna zavest ne smeta biti odvisna od gospodarske moči in oblike, ampak morata biti v svojem izživljanju zakonito zavarovana."*

Takšna Kocbekova vizija povezane in združene Srednje Evrope, ki pa bi še vnaprej omogočala razvoj vsake od posameznih narodnih identitet, se torej prav v ničemer ne razlikuje od Hodževga koncepta. Oba operirata tudi z istim pojmom – federacija, le da se je Hodža njenega ustroja lotil dosti bolj podrobno in konkretno, v dosti večji meri pa je izpostavil tudi njeno politično formo in pomen.

Ob zaključku se samo po sebi pojavi vprašanje, v kolikšni meri je Kocbek povzemal že znane misli tako Milana Hodže kot tudi ostalih srednjeevropskih federalistov, koliko pa so ti načrti plod njegovih lastnih razmišljanj in spoznanj. Odgovora ne poznamo in ga konec koncev niti ne potrebujemo. Dosti bolj od tega je namreč pomembno dejstvo, da koncept federalne ureditve in s tem rešitve kaotične srednjeevropske situacije, le ni bil tako osamljen in obroben projekt (pa če še tako uglednih) posameznih zanesenjakov, kot se nam na trenutke dozdeva. Ideja je imela kar precej podpornikov v različnih državah in med različnimi narodi, o njej se je razmišljalo, pisalo in govorilo, v določeni meri pa je (čeprav modificirana) aktualna še danes, ob izteku dvajsetega stoletja. Istega stoletja torej, ki je vprašanje Srednje Evrope prvič v resnejši obliki sploh zastavilo, po drugi strani pa bilo njenemu demokratično-integrativnemu odgovoru izrazito nenaklonjeno. Nenazadnje sta to nenaklonjenost na lastni koži občutila tako Milan Hodža, nosilec ideje o srednjeevropski federaciji, kot tudi (morda še bolj) Edvard Kocbek, njen največji zagovornik med Slovenci.

⁴⁸ Peter Vodopivec, *O Kocbekovem prispevku k razpravi o Srednji Evropi*, Glasnik Slovenske Matice 1990, XIV/1-2, str. 60-62.

⁴⁹ Očitno vidi Kocbek nevarnost samo z zahoda, saj za razliko od Hodže Rusiji oz. Sovjetski zvezi ne posveča nikakršne pozornosti in je v članku sploh ne omenja.

⁵⁰ Vodopivec, n.d., str. 62.

Zusammenfassung

Milan Hodža und Mitteleuropa

Milan Hodža kann als eine der markantesten und fähigsten Persönlichkeiten der slowakischen und tschechoslowakischen Politik der ersten tschechoslowakischen Republik bezeichnet werden. Im Hinblick auf seine politische und diplomatische Tätigkeit und seine politischen Konzepte ist er auch zu den bedeutenden Persönlichkeiten der europäischen Politik der Zwischenkriegszeit zu rechnen.

Sein äußerst interessanter und abwechslungsreicher Lebensweg wurde durch das Milieu, aus dem er hervorging, beeinflusst. Die Familie Hodža war sehr nationalbewußt; Milans Onkel Michal Miloslav Hodža war einer der prominentesten Slowaken des 19. Jahrhunderts. Schon in der österreichisch-ungarischen Monarchie gelangte Milan Hodža über die Journalistik in die Politik und wurde im Jahre 1905 mit den slowakischen und serbischen Stimmen der Vojvodina zum einzigen slowakischen Abgeordneten des ungarischen Reichsrats gewählt. Sein erfolgreich vertretenes Hauptanliegen war die Zusammenarbeit der nichtmagyarischen Abgeordneten. Die Grundlage von Hodžas politischen Konzepten war die Demokratisierung der ungarischen Reichshälfte und damit verbunden die Befreiung der nichtmagyarischen Völker. Vor dem Jahr 1914 band Hodža seine Konzepte eng an die Politik des Thronfolgers Franz Ferdinand bzw. an dessen Pläne zur Reform der Monarchie, durch die - mit Hilfe und zum Nutzen der nichtmagyarischen Völker - die Macht und die separatistischen Tendenzen der ungarischen Aristokratie eingeschränkt werden sollten. Hodža war Mitglied des Belvedere-Kreises des Thronfolgers, Vertrauter und Ratgeber sowie ausgezeichnete Kenner von Franz Ferdinands politischen Ansichten und Plänen, aber auch persönlichen Vorlieben und Ängsten. Die bekannten Ereignisse von Sarajewo zerstörten die Hoffnung, daß Franz Ferdinand als der künftige Kaiser die nationalen (und sonstigen) Probleme der Monarchie lösen würde. Darum begann Hodža nach einer Alternative zu suchen, die sich während des 1. Weltkrieges auch immer stärker abzuzeichnen begann.

Da Milan Hodža schon jahrelang für die kulturelle, wirtschaftliche und bildungsmäßige Zu-

sammenarbeit der Tschechen und Slowaken eingetreten war, fiel es ihm leicht, unter den geänderten politischen Verhältnissen auch entschieden für eine politische Zusammenarbeit bzw. Vereinigung beider Völker einzutreten. Als Führer der Agrarpartei der Slowakei wurde er Vizepräsident dieser stärksten tschechoslowakischen Partei und permanenter Abgeordneter im Parlament. Er leitete als Minister unterschiedliche Ressorts in mehreren tschechoslowakischen Regierungen und wurde im Jahr 1935 der einzige Ministerpräsident slowakischer Abstammung (eine Zeitlang auch Außenminister), bis er nach dem Münchner Abkommen zurücktrat und emigrierte. Er setzte seine politische Tätigkeit auch im Exil fort, entwickelte aber wegen Meinungsverschiedenheiten mit Benesch eigene Theorien über die Zukunft der Tschechoslowakei und (Mittel)Europas. Leider verhinderte Hodžas Tod im Jahr 1944 in den USA, daß er mit seinem Ansehen und politischen Weitblick ein aktiver Mitgestalter der Entwicklung Nachkriegseuropas geworden wäre.

Von der tschechoslowakischen Historiographie wurde Milan Hodža meist als Vertreter der Ideologie des Tschechoslowakismus bezeichnet, doch bestätigen Hodžas Abhandlungen diese These nur zum Teil. Aus Hodžas Äußerungen ist nämlich klar ersichtlich, daß er ein Gegner der Fiktion von einem ethnisch einheitlichen tschechoslowakischen Volk war. Er vertrat vielmehr die Idee eines tschechoslowakischen "politischen Volkes" und gebrauchte den Terminus "Tschechoslowaken" ausschließlich in diesem Sinne. Hodža war auch kein Verfechter eines rigiden Zentralismus und widersprach diesem insbesondere im Zusammenhang mit sprachlichen und administrativen Fragen. In den dreißiger Jahren befürwortete er sogar das Konzept eines slowakischen Regionalismus, worunter er den Schutz der spezifischen slowakischen Wirtschaftsinteressen und die Dezentralisierung des öffentlichen Lebens verstand.

Das Bauerntum und die Agrardemokratie als dessen Ideologie hielt Hodža für die Grundlage der modernen Demokratie und den Garant der Unabhängigkeit und Demokratie des Staates. Die Bauern als soziale Gruppe und die Agrarpartei als deren politischer Exponent bildeten seiner Meinung nach die ideale politische Mitte zwischen der Rechten und der

Linken, die Brücke zwischen Kapitalismus und Proletariat. Die Sorge für den kleinen Mann, der das Land bearbeitet, für seine materielle Unabhängigkeit und Menschenwürde sowie die Unterstützung einer agrarisch orientierten Wissenschaft, Ökonomie und sozialen Agrarpolitik, wie sie die Agrardemokratie vertrat, bedeuteten für Hodža gleichzeitig auch das Streben nach individueller Freiheit und sozialem, intellektuellem und moralischem Fortschritt, die er selbst seit jeher verfochten hatte. Seine Theorie der Agrardemokratie vervollständigte er im Laufe der Jahre und verwirklichte sie auch in großem Maße in der Praxis sowohl der Tschechoslowakei als auch Mitteleuropas. Daher können wir ihn als einen der wichtigsten Agrarpolitiker bzw. Ideologen der agrarischen politischen Idee jener Zeit bezeichnen.

Es wurde bereits gesagt, daß Hodža seine politischen Überlegungen und Aktivitäten nicht nur auf die Tschechoslowakei beschränkte. Die (zum Teil bis heute nicht zufriedenstellend gelösten) Beziehungen der Völker Mitteleuropas, Fragen des Nationalismus, der nationalen Minderheiten und der mitteleuropäischen Sicherheit, Integrationsprozesse und die Schwierigkeiten junger Demokratien, all das beschäftigte ihn und er war bemüht, konkrete Lösungsansätze zu finden. In seinem letzten größeren Werk "Die Föderation in Mitteleuropa", das er in der Emigration verfaßte und das

als sein politisches Testament gilt, faßte er seine Ansichten und Überlegungen zusammen. Es handelt sich um eine tiefeschürfende politologische Analyse der (tschecho)slowakischen und mitteleuropäischen gesellschaftspolitischen Entwicklung in einer Umbruchszeit, in der dieser Raum von den schicksalhaftesten Veränderungen, Ideen und kulturpolitischen Strömungen der neueren Geschichte geprägt wurde. Zur Überwindung der Aufsplitterung, Uneinigkeit und damit Verwundbarkeit Mitteleuropas schlug Hodža die Bildung einer demokratischen Föderation der mitteleuropäischen Völker und Staaten vor, die, wirtschaftlich und politisch vereint, einen wichtigen Stabilitätsfaktor auf der europäischen Landkarte bedeuten würde. In einer solchen Föderation sah Hodža keinesfalls die Gefahr des Verlustes der nationalen und staatlichen Souveränität der einzelnen Mitglieder, sondern vielmehr deren Stärkung. Hodža baute sein Föderalismuskonzept auf der konsequenten Durchsetzung demokratischer Prinzipien und der Gleichberechtigung sowie den gemeinsamen Interessen der Mitgliedsstaaten auf. Nur auf diese Weise konnte laut Hodža die Föderation funktionieren und ihren Zweck erreichen, den er am prägnantesten mit den Worten ausdrückte: "*Die mitteleuropäische Föderation muß ein Bollwerk der nationalen und sozialen Sicherheit ihrer Völker sein.*"

KO SE KORENIN ZAVEMO

Katarina Kobilica, Andrej Studen: Volja do dela je bogastvo. Mikrozgodovinska študija o ljubljanskem stavbnem podjetniku Matku Curku (1885 - 1953) in njegovi družini; Korenine, Nova revija; Ljubljana 1999; 148 strani.

Premišljevanje o knjigi Katarine Kobilica in Andreja Studna bi lahko naslovili tudi z »*ko je bil svet še v redu*«, prav to nam namreč pride na misel, ko se v prvem delu srečamo s pravcato »zgodbo o uspehu«, ki je siromašnega fantiča iz Šturij v Vipavski dolini najprej privedla v ajdovsko tekstilno tovarno, od tam pa na številna gradbišča in končno v obrtno šolo v Ljubljani, ki mu je že pred prvo svetovno vojno določila nadaljno, vsekakor izjemno uspešno življenjsko pot. Prvi del študije je namenjen ljudem - patriarhu družine Curk, njegovi družici, njunim otrokom in »sopotnikom« - številnim članom njihove »velike družine« (služinčadi, delavcem in podnajemnikom). Avtorja nam najprej izjemno predstavno opišeta okolje, v katerega so se na začetku družbenega vzpona preselili Curki (Mirje), njihove sosede in končno še njihovo domovanje. Z njima se sprehodimo skozi labirint prostorov, si ogledamo opremo in se spoznamo s stanovalci. Prav zapisi o njih, njihovem vsakdanjiku, medsebojnih odnosih, vrednotah in strahovih, so po moje biser te študije. Skozi oči portretirancev namreč zremo v vsakdan ljubljanskega višjega srednjega sloja, v katerega je Fortuna (z dobro mero truda in drznosti) končno privedla stavbenika Matka Curka in njegovo družino. Curkovi dnevniški zapisi resda ne odkrivajo prelomnih političnih dilem tedanjosti, v njih hvalabogu zaman iščemo narodnjaško-politikantsko dušebrižništvo in puhloglavo hlepenje po žrtvovanju za politično-strankarski narodov blagor, vseeno pa s svojo življenjskostjo in pragmatizmom orišejo precej verodostojnejši portret dobe kot marsikateri »veliki memoari«. Popreproščeno bi se lahko reklo, da sta avtorja ubrala pot preučevanja družbe »od posameznega k splošnemu«, od družine k družbenemu razredu. Pri tem pristopu je zanimivo in vredno pozornosti prav vse - od nakupa družinskega avtomobila, radia, francoskega vrta, plesnih vaj pri Jenku do natančno določenega jedilnika in večernih gospodarjevih obiskov krčme. Vse to je namreč v enaki meri kot

Curkom, lastno tudi vsem drugim družinam istega socialnega kroga. Predstavljena družina je dosegla družbeni vzpon mimo »srebrne žlice« in podedovanih cekinov. Zlasti gospodarju je treba šteti v dobro, da se kljub družbenemu vzponu ni ponižal s papagajskim prevzemanjem maloumnih muh ljubljanske »čaršije« in je sebi in družini znal ohraniti določeno pokončnost in skromnost, ki jo zasledimo v izboru »letovišč« za otroke (Vrhovo pri Radečah, Vipavska dolina), v simpatično stiskaških, mollierovskega opisa vrednih oblačilnih in prehrabnih prebliskih ter nenazadnje tudi v njegovem življenjskem vodilu, ki sta ga avtorja izbrala za naslov svoje knjige.

V drugem delu avtorja natrosita nekaj utrinkov iz Curkovega poklicnega delovanja (precej pozornosti namenjata njegovemu sodelovanju z Jožetom Plečnikom) in popišeta tudi tri pomembnejše družabne dogodke, ki so se povsem v nasprotju s Curkovim siceršnjim nezanimanjem za formo in meščansko družabnost, globlje odrazili v njegovem življenju - gre za opis praznovanja šestdesetletnice Curkovega znanca in slovenskega pisatelja Frana Saleškega Finžgarja (1931), ki je župnikoval v Trnovem, za II. jugoslovanski evharistični kongres (1935) ter tabor z razvitjem prapora prosvetnega društva v Trnovem (1937), ki je za družino Curk pomenil svojevrstno družbeno odlikovanje, saj je bila Zora Curk ob ljubljanskem županu Adlešiču izbrana za botro prapora.

V bistvu sta oba dela pripovedi neločljivo povezana - mojstrovo uspešno poklicno uveljavljanje je njegovo družino gmotno in socialno kvalificiralo v višji meščanski sloj, zgodovina njegovega, iz skromnih začetkov vzniklega gradbenega podjetja pa je postala del urbane zgodovine narodove prestolnice. Precej črnila (in žolča) je bilo že prelitega o najslavnejšem graditelju Ljubljane in končno je napočil čas, da nekaj svetlobe posije tudi na človeka, ki je številnim mojstrovim stvaritvam vdahnil življenje. Zatorej moramo ob Plečnikovih Žalah, NUK-u, ljubljanskih tržnicah in številnih drugih spomenikih arhitekture z dolžnim spoštovanjem omenjati tudi ime človeka, ki je znal sanje genija preliti v materialni svet. Pisca sta uvrstila v študijo osem gradenj, ki jih je izvedlo Curkovo gradbeno podjetje - adaptacijo trnovske cerkve (1929; sém je Curk z družino redno hodil k maši), gradnjo kraljevega lovskega dvorca v Kamniški Bistrici (1933), gradnjo cerkve na Barju (1937), za-

vetišča sv. Jožefa (1938), cerkve na Rakeku (1936 - 1938), pa gradnjo NUK-a (1936 - 1941), Žal (1938 - 1939) in ureditev nabrežja Ljubljani-ce (1930 - 1932) s tržnicami (1940 - 1942).

»Voljo do dela« priporočam zgodovinarjem meščanstva, ljubiteljem svežega, a nikakor ne »lahkotnega« branja o preteklosti ter seveda za ljubljanim v Ljubljano.

Aleksander Žižek

SNAGA IN RED VZDRŽUJETA SVET

Georges Vigarello: Čisto in umazano. Telesna higiena od srednjega veka naprej; Založba /*cf., Rdeča zbirka; Ljubljana 1999; 320 strani.

Od prešernega vzajemnega pljuskanja, čofotanja in potenja v srednjeveških »kopelih«, kjer se je klientela obeh spolov še najmanj posvečala telesni čistoči (pa toliko bolj sproščujoči družabnosti), preko sramežljivega pokrivanja večine telesne površine, »zatesnjevanja« por na koži ter selektivnega umivanja vidnih delov, »suhe higiene« z drgnjenjem, preoblačenjem perila in dišavljenjem do (vnovičnega) spoznanja o poživljajočem in zdravilnem učinku kopeli ter čistoče v današnjem pomenu besede. Takšno je potovanje po zgodovini osebne (in javne) higiene, ki nam ga oriše Georges Vigarello.

Seveda se za tem skriva mnogo več - zavedanje lastnega telesa in skrb zanj, prilagajanje vsakokratnim normam družbene sprejemljivosti je determinanta posameznikovega mesta v družbi. »Čisto« in »prav« sta vedno atributa, ki tudi v higienizaciji pripadata vladajočemu sloju. Umazanost je značilnost družbeno inferiornih. Čistost navzven vseskozi obeta tudi notranjo čistost (poštenje, delavnost) - čisti sloji (in ljudstva v celoti) so seveda večvredni, postavljeni nad one, ki že s svojo »umazanostjo« (nesprejemljivostjo) dajejo vtis divjosti in primitivizma.

Prav tu se stakneta in prepleteta motiva obeh »vej« zgodovinopisja - klasične (zazrte navzven, v družbene prelomnice, tektonske premike »razredov«) in »moderne« (usmerjene v manj bombastične pa dolgotrajnejše procese in nenazadnje v posameznika in njegov odnos ter vlogo v prej omenjenih prelomnejših procesih). Šele ob upoštevanju obeh komponent realnosti/zgodo-

vine (zunanje/širše in ponotranjene/»manj pomembne«) dobi ukvarjanje s tematiko, ki bi se pravovernemu zgodovinarju še pred leti zdela naravnost bogokletna, svoj smisel. Praktično vsem prelomnicam na področju higienizacije lahko najdemo protitež (pa tudi izvor) v dogodkih in procesih družbenega razvoja - že omenjeno igrivost skupnih kopeli je upihnila črna smrt, telo pokrila in z grešnostjo stigmatizirala pa poznosrednjeveška zazrtost v krščanski »onstran«. Napudrane lasulje, čipke in razkošno perilo so iznajdba družbe, ki je uživala v bližini in življenju, strahu pred vodo in umivanjem pa se še ni otresla. Odkrivanje naravne (»rustikalne«) jedrosti, svežine in čistoče je otrok osvoboditve meščanstva in njegovega vzpona. Poslans-tvo vsakokratne elite je oblikovanje sistema »vrednot« - tudi v higienizaciji in medsebojnem obnašanju, in nenazadnje *prosvetljevanje* nepriviligiranih. Plemstvo piše o napol podivjanih, zamazanih in zanemarjenih kmetavzih, meščanstvo o podobnih prebivalcih zgodnjekapitalističnih mest. Vsem opisom je skupna nekakšna privoščljiva mrščavica in morbiden užitek pri popisovanju razmer, ki se tako boleče razlikujejo od »družbeno« sprejemljivih.

Odslikavi evropske zgodovine čistoče sledi spremna študija Andreja Studna, ki predstavi tudi trenutno stanje slovenskega raziskovanja zgodovine higienizacije, bralcu pa ponudi bogat izbor dodatnega branja - pač v skladu z zasnovo zbirke, ki temelji na predstavljanju (izdajanju) del, ki ne ponujajo končnih (zacementiranih) modrosti, temveč usmerjajo v nadaljnje iskanje in preučevanje obravnavane teme.

Aleksander Žižek

VSE, KAR STE VEDNO ŽELELI VEDETI O LISTINAH

Božo Otorepec, Dragan Matić: Izbrane listine Zgodovinskega arhiva Ljubljana 1320 - 1782; Gradiva in razprave št. 19; Zgodovinski arhiv Ljubljana 1998; 85 (1 - *Fotografije*) in 192 strani (2 - *Transkripcije z regesti in komentarji*).

Pričujoča objava listin je zagledala luč sveta v jubilejnem 1998. letu, ko je ZAL proslavil svojo stoletnico. Praznovalo se je skozi vse leto, razen

bivšim in sedanjim jubilentovim sodelavcem ter zainteresirani sferi arhivistov in zgodovinarjev, pa se je ZAL v letu svoje stoletnice intenzivno predstavljal tudi širši javnosti. In reči je treba, da je to storil na najboljši možni način – tudi s takšnim samopromoviranjem.

V dveh razkošno opremljenih in domiselno oblikovanih zvezkih, katerih rojstvo so med drugimi velikodušno podprli Ministrstvo za kulturo, vrsta občin z območja ZAL ter skupina gospodarskih organizacij in firm, nam avtorji (menim, da je treba mednje šteti tudi fotografirajo ZAL Darinko Mladenovič) predstavijo 46 listin, ki pokrivajo približno 450 let mestne zgodovine. Prva listina je obenem najstarejša listina, ki jo hrani ZAL, gre pa za mestni privilegij, ki ga je Ljubljancanom podelil vojvoda Henrik Goriško – Tirolski, zadnja pa je potrditev mestnih pravic iz leta 1782 Jožefa II. Seveda gre le za izbor bogatega listinskega gradiva o življenju naše prestolnice, ki sicer obsega kar 284 arhivalij iz obdobja med letoma 1320 in 1896. Med njimi najdemo različne privilegije, ustanovne, privatno-pravne listine meščanov ter ostale listine in diplome. Izdajatelji tega gradiva so bili mestni gospodje (deželni knezi), mestna (samo)uprava (sodnik, mestni svet, župan) ter meščani. Večina omenjenih listin obravnava vprašanja mestne avtonomije (mestno samoupravo, sodstvo, finance, zaščito mestnega gospodarstva – trgovine), manj pa se jih loteva verskih, obrambnih in šolskih zadev. Za ohranitev pisnih preostankov preteklosti, kar listine nedvomno so, so bili prejemniki spočetka zainteresirani iz pragmatičnih razlogov, medtem ko je zbiranje in hramba »v znanstvene in kulturne« namene iznajdba modernejših časov. Mesto, ki je bilo obkroženo z bolj ali manj neprijetnimi sosedi (cerkvenimi posestmi, mogočnimi fevdalci in konkurenčnimi mesti) je bilo seveda življenjsko zainteresirano, da svoje zapisane pravice za vsako ceno ohrani in jih po potrebi uporabi v dokaz svojih trditev – Ljubljanci so svoje privilegije hranili v privilegijski skrinji (nekaj časa celo v stolnici), meščani pa so prenekatero svojo listino zaupali v »varno« hrambo mestnemu pisarju. Kljub vsemu so čas, ogenj in različni prevrati več kot zdesetkali listinsko gradivo – in prav zato si (v ljubljanskem primeru niti ne tako) skromni preostanki zaslužijo toliko več pozornosti.

V prvem zvezku so na 85 straneh objavljene avtentične reprodukcije (fotografije) izbranih

in predstavljenih listin. Fotografije so dovolj kvalitetne in primerno velikega formata, tako da omogočajo branje in primerjanje (kontrolno) transkripcije v drugem zvezku. Pri privilegijih in ostalih listinah na večih folijih so seveda fotografirane vse strani, obsežnim formatom pa se je (z dodatnim prostorom) »prilagodila« tudi oblikovalka Andreja Aljančič Povirk (npr. pri listini št. 33).

V drugem zvezku sta 46 izbranih listin s svojimi prispevki predstavila zgodovinarja dr. Božo Otorepec in mag. Dragan Matić, ki trenutno skrbi za listinsko gradivo ZAL. Po letih 1956 – 1966, ko je bilo prav po zaslugi Boža Otorepca, arhivista tedanjega Mestnega arhiva ljubljanskega, v 11 zvezkih *Gradiva za zgodovino Ljubljane v srednjem veku* objavljenih 880 listin, gre v tem primeru za neprimerno ožji in reprezentativnejši izbor, ki je gotovo namenjen širšemu krogu kot zbirka, katere dopolnitev in ponatis je v predgovoru k *Izbranim listinam* obljubil direktor ZAL Janez Kopač. Vseeno tvori okostje pričujoče objave prav avtorsko delo, nastalo pri obdelavi listin za *Gradivo*. Tako je Božo Otorepec poskrbel za transkripcijo 31 listin ter napisal 8 komentarjev, 15 listin je transkribiral njegov soavtor, ki je poskrbel za ostale komentarje in kratke zgodovinske uvode k vsakemu izmed petih poglavij (delo je namreč glede na čas (stoletje) nastanka listin členjeno na 5 poglavij).

Drugi zvezek se dejansko začne s kratko predstavitevijo listin kot zgodovinskega vira in z razlago osnovnih diplomatičnih pojmov, čemur je dodan sestavek o listinskem gradivu za zgodovino Ljubljane v različnih evropskih arhivih. Sledijo izčrpne predstavitve 46 izbranih listin – za vsako je na voljo kratek regest, transkripcija v skladu z modernimi diplomatičnimi načeli, kratek komentar o v listini obravnavani tematiki, zunanji opis listine (material, mere, pečati), pregled dosedanjih objav ter seznam literature, ki ponuja dodatno informacijo o konkretnem dokumentu, ali pa bralca usmerja v poglobitev znanja. Zvezek zaključujejo izčrpen seznam uporabljene literature ter krajevno in osebno kazalo.

Vsakomur, ki se je kdajkoli soočil s problemom arhivistične obdelave in primerne prezentacije listinskega gradiva, sta jasna napor in trud avtorjev, ki sta vtkana v to res impozantno izdajo, ki zmore pritegniti tako na prvi kot na drugi pogled. Bolj nedeljskemu občudovalcu

(in uporabniku!) starožitnosti bo segla v srce zlasti knjiga reprodukcij, vsem ostalim, ki poleg forme občudujejo tudi »substanco« pa bo prirala k srcu celota. Oba zvezka namreč tvorita nedeljivo telo, ki zmore popeljati na potovanje v preteklost našega glavnega mesta najrazličnejše »popotnike«. S to trditvijo je obenem že tudi čas, da poskusim opredeliti ciljno publiko te izdaje - najprej bom malce hudobno zapisal, da se je lahko razvesele vsi tisti, ki vlivajo znanje o »listinoslovju« v glave bodočim kolegicam in kolegom zgodovinarjem, dobrodošel abecednik pa so dobili tudi oddelčni germanisti, ki morajo v dveh letih pogosto iz popolnih začetnikov »ustvariti« vsaj jecljajoče bralce »frakture«.

V njihovo dobro priporočam, da po delu segajo (zlasti seveda ljubljanski) učenci in študentje, ki utegnejo na nevsiljiv način in tako rekoč spo-

toma dobiti marsikatero informacijo, za katero bi bili sicer prikrajšani, nenazadnje pa jo v obdobjih »državniške poklapanosti« (ali pa celo v obratnem primeru) toplo priporočam mestnim materam in očetom, razveselili pa se je bodo tudi vsi tisti, ki vedo, da zgodovina ni samo streli vo za aktualne politične boje in priročen arzenal očitkov.

Čudilo bi me, če bi delo takšnih kvalitet (strokovne globine in obenem razumljive pripovednosti) ostalo brez odmeva, ne bi pa bil začuden nad manj kooperativnimi meceni za izdajo novih tovrstnih projektov (praznika je namreč konec). Vseeno skupaj z avtorji in njihovo inštitucijo držim pesti in se veselim novih zanimivih srečanj s pisnimi spomeniki naše preteklosti.

Aleksander Žižek

UDK 94(497.12 Snežnik)"1884/1919":929 Schollmayer-Lichtenberg H.
929 Schollmayer-Lichtenberg H.

KAČIČNIK GABRIČ Alenka, Arhiv Republike Slovenije, Zvezdarska 1, SLO-1000 Ljubljana

Henrik Schollmayer Lichtenberg, upravnik posestva Snežnik

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 1, str. 5-12

Henrik Schollmayer-Lichtenberg je bil po osnovni izobrazbi gozdar. Od leta 1884 pa do svoje upokojitve 1919 je bil zaposlen na snežniškem veleposestvu, sprva kot upravnik revirja Mašun, od 1903 pa kot direktor celotnega veleposestva. Poleg osnovnega dela se je zanimal še za celo vrsto drugih tem, o katerih je napisal celo več člankov. Nekateri med njimi so še danes osnovni vir za preučevanje posameznih tem v zgodovinospisju, etnologiji, meteorologiji in tudi drugod.

UDK 324.14(497.12 Ljubljana)"1868"

MATIČ Dragan, mag., Zgodovinski arhiv Ljubljana, Mestni trg 27, p.p. 373, SLO-1000 Ljubljana

Pretep v Šantlovi veži

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 1, str. 13-24

Avtor se v razpravi posveča analizi poteka prvega večjega nemško-slovenskega ekscesa, ki je privedel do fizičnih obračunavanj in dokončno razbil iluzijo o mirnem sožitju slovenskih in nemških meščanov. Potem ko prikaže stopnjevanje provokacij med nemškimi Turnarji in slovenskimi Sokoli ter burni potek dogodkov do katerih je prišlo v Šantlovi hiši v noči s 23. na 24. julij 1867, obravnava tudi neposredne in dolgoročne posledice, do katerih je zaradi škandala prišlo: zasedba Ljubljane z dodatnim vojaštvom, suspenz župana Coste, sodni proces in obsodbe glavnih akterjev, padec priljubljenosti slovenske stranke in s tem povezani poraz na občinskih volitvah l. 1868, slovenski bojkot nadaljnjih občinskih volitev, ki ga je v svoji užaljenosti dosegel Costa ter prihod nemške občinske vlade, ki je potem Ljubljani vladala kar 14 let.

UDK 316.343.62"1800-1914":173
316.343.62"1800-1914":177

KRAMBERGER Taja, zgodovinarica, Institutum Studiorum Humanitatis, Breg 12, SLO-1000 Ljubljana
Morala in pravila obnašanja v družinskem krogu v luči meščanskih bontonov

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 1, str. 25-41

Avtorica na podlagi meščanskih bontonov obravnava družinsko moralo in pravila obnašanja v meščanskih krogih pred prvo svetovno vojno. Družinska morala se razkriva kot notranja ločnica družbe, kot tisti družbeni mehanizem, ki vzdržuje *status quo* v meščanski družbeni poziciji, sloneči na nespremenljivosti ter kopicenju in ohranjanju privilegijev.

UDC 94(497.12 Snežnik)"1884/1919":929 Schollmayer-Lichtenberg H.
929 Schollmayer-Lichtenberg H.

KAČIČNIK GABRIČ Alenka, Archives of the Republic of Slovenia, Zvezdarska 1, SLO-1000 Ljubljana
Henrik Schollmayer Lichtenberg, Manager of the Snežnik Estate

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 1, pp. 5-12

Henrik Schollmayer Lichtenberg was by education a forester. From 1884 up until his retirement in of 1919, he was employed on the estate of Snežnik - first as manager of the Mašun hunting runs and from 1903 onwards as manager of the entire estate. In addition to his main occupation, Schollmayer Lichtenberg was also interested in a number of other areas, on which he wrote several articles, some which still figure today as basic sources for researching individual topics in the fields of historiography, ethnology, meteorology and so forth.

UDC 324.14(497.12 Ljubljana)"1868"

MATIČ Dragan, M. A., Historical Archives of Ljubljana, Mestni trg 27, p.p. 373, SLO-1000 Ljubljana
The Fight in Šantlov's Entrance Hall

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 1, pp. 13-24

The author presents an analysis of the first more significant German-Slovene excess which led to a fist-fight and which definitively shattered the illusion of the peaceful co-existence of the Slovene and German middle-class citizens. After a depiction of how the provocations between the German "Turnarji" and the Slovene Sokoli clubs escalated and a description of the exciting sequence of events which led to the culmination in Šantlov's house in the night from July 23rd to 24th 1867, the author also discusses the direct and long-term repercussions of the scandal, including the occupation of Ljubljana by additional troops, the suspension of Mayor Costa, the trials and convictions of the main protagonists, the decrease in the popularity of the Slovene party and the defeat it experienced as a result during the municipal elections in 1868, the Slovene boycott of a number of the following municipal elections achieved by the outraged Costa and the establishment of the German Municipal Government which ruled Ljubljana for the next 14 years.

UDC 316.343.62"1800-1914":173
316.343.62"1800-1914":177

KRAMBERGER Taja, Historian, Institutum Studiorum Humanitatis, Breg 12, SLO-1000 Ljubljana
Morals and the Rules of Good Behaviour within the Family Circle in the Light of Bourgeois Etiquette

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 1, pp. 25-41

Based on the bourgeois etiquette of the times, the author discusses family morals and values and the rules of good behaviour adhered to by middle class circles before the First World War. The moral principles upheld within families are revealed as the internal dividing-lines of middle class society - and as the social mechanisms which maintain the *status quo* of the position of the middle class citizens which is rooted firmly in unchangeability and their tenacious amassing of and grip on privileges.

UDK 811.131.1-863:792.025 Parma V.
729.025 Parma V. :821.163.6-293 Cankar I.

GRDINA Igor, dr., Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

SPREIZER Mitja, študent slavistike, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

Stara pesem - mojstrovina Viktorja Parme in zmazek Ivana Cankarja

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 1, str. 42-54

Pisatelj Ivan Cankar (1876 - 1918) je leta 1898 poleg več drugih odrskih besedil prevedel v slovenščino tudi libreto Guida Menascija (1867 - 1925) za "dramatično romanco Stara pesem Viktorja Parme (1858 - 1925). Cankar teksta ni slovenil iz italijanskega izvornika, temveč iz hrvaškega prevoda Augusta Harambašića. Delo, ki je temeljilo na motivih iz Heinejeve poezije, kljub več ponovitvam ni doživelo posebnega priznanja. Slovenski prevod Stare pesmi je dolgo časa veljal za izgubljenega, leta 1998 pa ga je Mitja Spreizer našel v Glasbeni zbirki ljubljanske Narodne in univerzitetne knjižnice.

UDK 929 Levstik V. :821.163.6-6
929 Cankar I. :821.163.6-6

ŠAVNIK Mojca, dipl. etnolog in kulturni antropolog, Kunaverjeva 7, SLO-1000 Ljubljana

Vladimir Levstik in Ivan Cankar: ali skrivnost je še vedno živa

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 1, str. 55-75

S transkripcijo pisem Vladimira Levstika Ivanu Cankarju skuša avtorica osvetliti njun specifičen odnos. Padci in vzponi njunega prijateljstva se odražajo v njuni korespondenci z drugimi pisci. Po drugi strani, kažejo pisma njun način življenja in razmišljanja, ter odsevajo blišč in bedo literatov v dvajsetih letih 20. stoletja.

UDK 94(437.6)"19":929 Hodža M.
929 Hodža M. :94(437.6)"19"

KREGAR Tone, zgodovinar, Muzej novejše zgodovine, Prešernova 17, SLO-3000 Celje

Milan Hodža in Srednja Evropa

ZGODOVINA ZA VSE, 6/1999, št. 1, str. 76-91

Milan Hodža velja za nedvomno najpomembnejšega slovaškega politika v prvi polovici 20. stoletja. Bil je poslanec že v ogrskem parlamentu, svoj politični vrhunec pa je dosegel v 1. ČSR, ko je bil med ostalim tudi edini nečeški predsednik vlade. S svojim političnim razmišljanjem in delovanjem je presejal meje matične domovine ter veljal za vodilnega predstavnika evropske agrarne demokracije. Velik del svoje aktivnosti je namenjal ureditvi razmer v Srednji Evropi ter povezovanju in skupnemu nastopu njenih narodov, v čemer je videl ključ do umiritve napetosti in Evropi nujno potrebnega geopolitičnega ravnovesja. Njegove zamisli o srednjeevropski federaciji so naletele na somišljenike tudi v Sloveniji, saj je denimo Edvard Kocbek v temeljnih vprašanjih v celoti delil Hodževo vizijo bodočega srednjeevropskega ustroja.

UDC 811.131.1-863:792.025 Parma V.
729.025 Parma V. :821.163.6-293 Cankar I.

GRDINA Igor, Ph. D., University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

SPREIZER Mitja, Student of the Slovene Language, University of Ljubljana, Faculty of Arts, Aškerčeva 2, SLO-1000 Ljubljana

The Play *Stara Pesem*: Viktor Parma's Masterpiece and Ivan Cankar's Botch-Up

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 1, pp. 42-54

In 1898, the writer Ivan Cankar (1876-1918) translated (amongst numerous other works) a libretto by Guido Menasci (1867-1925) for the "dramatic romance" *Stara Pesem* (An Old Song) written by Viktor Parma (1858-1925). However, Cankar did not translate the text from the Italian original, but used the Croatian translation by August Harambašić instead. The work, which was based on motifs from the poems of Heinrich Heine, did not reap particularly positive critics, despite the several performances given. The Slovene translation of *Stara Pesem*, which was thought lost for several decades, was discovered in 1998 by Mitja Spreizer in the Musical Collection of Ljubljana's National and University Library.

UDC 929 Levstik V. :821.163.6-6
929 Cankar I. :821.163.6-6

ŠAVNIK Mojca, B. of Ethnology and Cultural Anthropology, Kunaverjeva 7, SLO-1000 Ljubljana

Vladimir Levstik and Ivan Cankar, or: The Secret Still Lives

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 1, pp. 55-75

Through the transcription of Vladimir Levstik's letters to Ivan Cankar, the author attempts to shed light on the specific relationship between the two authors. The good times and the bad times seen by their friendship are reflected in their correspondence and in their letters to other writers. At the same time, the letters also give a deep insight into the life-style and way of thinking of the authors and mirror the glitter and the misery of the lives of writers in the second decade of the 20th century.

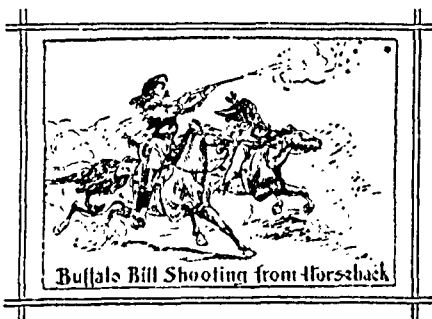
UDC 94(437.6)"19":929 Hodža M.
929 Hodža M. :94(437.6)"19"

KREGAR Tone, Historian, Museum of Modern History, Prešernova 17, SLO-3000 Celje

Milan Hodža and Central Europe

HISTORY FOR EVERYONE, 6/1999, No. 1, pp. 76-91

Milan Hodža was, without doubt, the most prominent Slovakian politician in the first half of the 20th century. Beginning as a delegate to the Hungarian Parliament, his political career reached its peak during the first Czechoslovakian Republic in which he held several functions, including that of the only prime minister not of Czech nationality. His political insights and actions by far exceeded the borders of his homeland and earned him renown as the leading representative of agrarian reform in Europe. A great part of his activities were devoted to promoting good relations and ties amongst the countries in Central Europe, encouraging them to take unified political action, as he saw in this the key to alleviating political tension and to achieving the much required geopolitical balance in Europe at that time. His ideas of a Central European federation also found support in Slovenia, as Edvard Kocbek, for example, completely supported the main points of Hodža's vision of the future shape of Central Europe.

ZGODOVINA ZA VSE

Nova slovenska znanstvena
revija, polna zanimivih in
kratkočasnih zgodb, ki jih
piše življenje.

VSE ZA ZGODOVINO

Vse informacije lahko dobite na sedežu Zgodovinskega društva Celje
(Muzej novejšje zgodovine Celje), Prešernova 17, 3000 Celje
tel.: (063) 40-530, fax: (063) 405-330.

Na voljo so vam vse številke po ugodni ceni.

ŠOU-Študentska knjigarna
K e r s n i k o v a 4
1 0 0 0 L j u b l j a n a
tel: 131-70-10 fax: 222-618

---

odprta vsak dan od 10. do 14. ure

Študijska in obštudijska literatura,
leposlovje, periodika,
študentski časopisi,...

V študentski knjigarni imajo
vsi študentje in dijaki
25 do 50% popust pri nakupu knjig.

Novosti v Študentski knjigarni
objavljamo na RŠ, vsak torek in četrtek
v Študentskih obvestilih ob 18.30 uri.

Š T U D E N T S K A

www.knjigarna.uni-lj.si

NTRC

ZGODOVINA ZA VSE

Izdalo: Zgodovinsko društvo Celje

Založilo: Zgodovinsko društvo Celje

Uredniški odbor: Janez Cvirn, Bojan Cvelfar, Branko Goropevšek, Igor Grdina, Tone Kregar, Marija Počivavšek, Andrej Studen, Anton Šepetavc, Aleksander Žižek

Urednik: Andrej Studen

Računalniška priprava stavka: Andrej Mohorič

Prevod v angleščino: Katarina Kobilica

Prevod v nemščino: Tina Bahovec, Mira Miladinović Zalaznik

Lektor: Anton Šepetavc

Bibliografska obdelava: Branko Goropevšek

Slika na naslovnici: Vladimir Levstik (Rokopisna zbirka NUK)

Naklada: 400 izvodov

Finančna podpora za natis revije:

Ministrstvo za kulturo Republike Slovenije

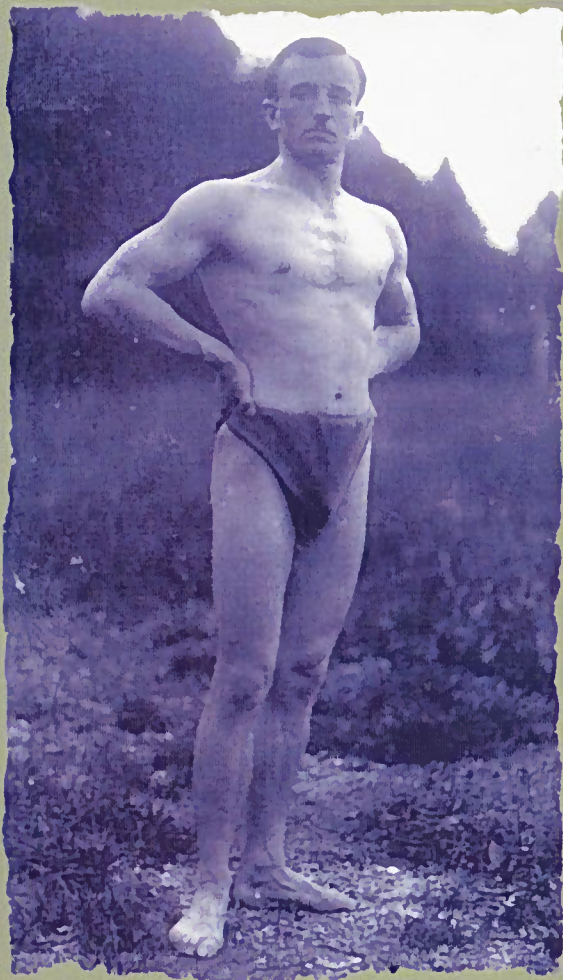
Ministrstvo za znanost in tehnologijo Republike Slovenije

Študentska organizacija univerze v Ljubljani

ISSN 1318-2498

Po mnenju Ministrstva za kulturo Republike Slovenije, 415-84/94 mb, sodi revija Zgodovina za vse med proizvode, za katere se plačuje 5% davek od prometa proizvodov.

ALENKA KAČIČNIK GABRIČ
DRAGAN MATIĆ
TAJA KRAMBERGER
IGOR GRDINA
MITJA SPREIZER
MOJCA ŠAVNIK
TONE KREGAR

CENA: 1.500 SIT